

[2·04] Nordisk Øst·forum

Defenestrasjon – ein tsjekkisk politisk tradisjon?

Den polske venstrefløyssammen-
slutning SLD

Blat – mellom gaver og varer i Moldova

Iran i russisk sikkerhetspolitikk

Holdninger til demokrati i Baltikum

Kulturmöten och kommunikation i
svenskt-baltiskt utvecklingsarbeite

Nr. 2 - 2004
17. Årgang

[2] Innhold

- 143 **Forord**
- 145 **Defenestrasjon – ein tsjekkisk politisk tradisjon?**
Elisabeth Bakke
- 163 **Den polske venstrefløyssammenslutning SLD
– fra partiføderation til et almindeligt politisk parti**
Søren Riishøj
- 181 **Blat – mellom gaver og varer i Moldova**
Elisabeth L'orange Fürst
- 197 **Iran i russisk sikkerhedspolitik: kærlighed eller
fornuftsægteskab?**
Jakob Sørensen & Allan H. Larsen
- 219 **Demokratiet og dets fiender: holdninger til
demokrati i Baltikum**
Kjetil Duvold
- 235 **Kulturmöten och kommunikation i svenskt-baltiskt
utvecklingsarbete**
Tove Lindén
- Velkommen til Internett*
- 249 **Partier og valg i Øst- og Sentral-Europa – EU-
utvidelsen som politisk markør**

Bokomtaler

- 253 **National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies. The Cases of Estonia and Moldova**
Recenserad av Klas-Göran Karlsson
- 256 **Baltic Democracy at the Crossroads. An Elite Perspective**
Omtalt av Anton Steen
- 260 **Rusland efter 1991**
Recenserad av Kristian Gerner
- 262 **Russlands forhold til NATO og EU: På vei mot et sikkerhetsfellesskap?**
Omtalt af Lars P. Poulsen-Hansen
- 265 **Elites and Democratic Development in Russia**
Recenserad av Jouko Nikula
- 268 **Implementing international environmental agreements in Russia. Russia and the West. Environmental co-operation and conflict**
Recenserad av Ingmar Oldberg
- 272 **The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia**
Omtalt af Anette Jensen
- 276 **Social Capital and Democratisation – Roots of Trust in Post-Communist Poland and Ukraine**
Omtalt av Tor Bukkvoll
- 279 *Nye bøker i Norden*

Forord

Defenestrasjon – direkte demokrati på tsjekkisk?

Den 1. mai gikk tsjekkerne inn i EU etter at 77 prosent av velgerne hadde sagt ja til medlemskap. Tsjekkerne har imidlertid ikke alltid vært like klare til å akseptere overnasjonalt styre. Tvert imot. Og misnøyen har de markert på særegent vis, nemlig ved å kaste øvrighetspersoner ut gjennom vinduet! I 1419, 1483 og 1618 ble representanter for den katolske overmakten «defenestrert» i Praha av henholdsvis husittiske og lutherske opprørere. Elisabeth Bakke har sett nærmere på denne spesielle formen for direkte demokrati og spør om vi er på sporet av en tsjekkisk politisk tradisjon. Med utgangspunkt i tilfellet Jan Masaryk foretar hun også en grenseoppgang mellom defenestrasjon og politisk mord.

Et annet nytt EU-medlem er Polen. Her har det gamle kommunistpartiets sosialdemokratiske arvtaker, SLD, mot høye odds klart å etablere seg som et ledende parti. I dag utgår således både presidenten og regjeringen fra dette partiet. Søren Riishøj har tatt for seg venstresidens suksess i det postkommunistiske Polen. SLDs fremtid synes for øyeblikket allikevel langt fra lys. Populister er på fremmarsj og nylige splittelser innen SLD har ført til at partiet, som for få år siden hadde opp mot 50 prosent oppslutning, nå står i fare for å falle ut av parlamentet ved neste valg.

I neste artikkel beveger vi oss til Moldova, hvor Elisabeth L'orange Fürst har observert hvordan fenomenet *blat* – en sovjetisk overlevelsesteknikk for å bøte på planøkonomiens kroniske problemer med å tilveiebringe varer og tjenester – har blitt tilpasset den nye markedsøkonomien. Blat representerte en mellomting mellom gaveutveksling og varebytte: I likhet med gaven foregår byttet innenfor allerede etablerte sosiale relasjoner, men i likhet med varen er det snakk om avhendelige objekter. Men hva skjer når

pengeøkonomien presser seg inn i dette tvetydige bytteforholdet, spør L'orange Fürst, og hvor går grensen mellom dagens form for blat og korrupsjon?

Så over til et tema som har blitt behandlet i en rekke bøker og artikler de siste ti–femten årene, nemlig den nye versjonen av «the Great Game», eller kampen for å posisjonere seg i Kaukasus og Sentral-Asia etter Sovjetunionens kollaps. Som Jakob Sørensen og Allan H. Larsen påpeker, har denne litteraturen ofte både et snevert utspring (anglo-amerikanske og eksil-iranske forskningsmiljøer) og fokus (olje og geopolittikk). Sørensen og Larsen har imidlertid satt seg fore å gjennomgå de to regionale stormaktene Russland og Irans politikk vis-à-vis regionen og spør seg om samarbeidet vi har sett de to imellom de siste årene er utslag av et midlertidig sammenfall i interesser eller om det dreier seg om en mer varig stormaktskonsert.

I de siste to artiklene vender vi tilbake til de nye EU-medlemmene, nærmere bestemt de tre baltiske statene. Medlemskapet forutsetter at de nye EU-landene fullt ut aksepterer EUs *acquis communautaire*, som utgjør rammeverket for et åpent, demokratisk og markedsøkonomisk samfunn. Samtidig har det ikke gått mer enn snaue tretten år siden Estland, Latvia og Litauen var deler av den sovjetiske ettpartistaten. Hvor rotfestet er egentlig støtten til demokratiet som styringsform i Baltikum, spør Kjetil Duvold. Med utgangspunkt i surveymateriale diskuterer han demokratiholdninger og reiser spørsmål om hvorvidt EU vil kunne stå som en garantist for videre demokratisk utvikling.

En demokratisk utvikling vil imidlertid ikke bare avhenge av det eksterne rammeverket, men først og fremst av intern utvikling og av at det innad i landene vokser frem et sivilt samfunn som kan balansere og korrigere de politiske strukturene. Støtte til oppbygging av det sivile samfunn har derfor vært en svært viktig komponent i demokratistøtten til de nye statene i øst. Men hvor effektiv har denne støtten vært? Og i hvilken grad snakker støttegivere og -mottakere samme språk? Dette er tema for Tove Lindéns artikkel, som tar for seg kultur- og kommunikasjonsproblemer i møtet mellom svenske og baltiske NGOer.

Vi holder oss til de nye EU-statene også i internettpalten. Tema denne gang er politiske partier og valg på nettet, hvor vi dekker de viktigste partiene i de nye sentraleuropeiske EU-medlemmene.

God lesning!

Redaksjonen

Defenestrasjon – ein tsjekkisk politisk tradisjon?

Elisabeth Bakke
postdoc, Institutt
for statsvitskap,
Universitetet i Oslo

Defenestrasjon. Smak på ordet. Du finn det ikkje i ei vanleg norsk ordbok, og dei færreste veit kva det inneber. I Tsjekkia, derimot, er defenestrasjon (*defenestrace*) ikkje berre eit allment kjent ord; det inngår i historiepensum allereie i barneskulen. «Alle» kjenner til dei to mest berømte tilfella – defenestrasjonen i 1419, som innleidde husittarkrigane, og defenestrasjonen i 1618, som var starten på trettiårskrigen. Allereie på 1600-talet skal defenestrasjon ha vorte oppfatta som ein tsjekkisk tradisjon (Čornejová 1998), og under fløyelsrevolusjonen i 1989 vart sitjande politikarar spøkefullt åtvare mot å opphalde seg for nær opne vindauge!

Defenestrasjon kjem av latin *de* + *fenestra* (vindauge) og vart historisk brukt om å kaste autoritetspersonar ut vindaugget. Det var altså ei politisk handling brukt av opposisjonen. I dag blir det engelske ordet *defenestration* også brukt i overført tyding – om det å kaste nokon frå offentlege verv eller andre høge posisjonar (Perry 2003), og i datasjargongen blant anna om å hive ut Microsoft Windows til fordel for andre operativsystem. Men i den opphavlege, politiske meininga ser defenestrasjon hovudsakleg ut til å vera eit tsjekkisk fenomen. Eg har prøvd å finne ut om det har vore vanleg andre stader i Europa, men av ein eller annan grunn er ikkje dette

Takk til redaktøren som ville trykke denne artikkelen som eg lenge har hatt lyst til å skrive. Takk også til Karsten Korbøl, som minna meg på historia om sekretæren Fabricius og det namnet han fekk da han vart slått til riddar etter defenestrasjonen i 1618, og til Peter Bugge for gode innspel til konklusjonen.

- 1 Det finst dessutan ein kunstinstillasjon i San Francisco (eit hus med møblar og andre ting hengande ut av vindauga) og ei heavy metal-gruppe som heiter Defenestration. Sjå f.eks. <http://www.dreamcatcher-records.co.uk/artist.php> og <http://www.defenestration.org/what.html>.

eit tema forskarar har fokusert på. Den einaste boka med defenestrasjon i tittelen er ei diktsamling av Susan Howe (1983). Artiklar på nettet som handlar om empiriske tilfelle, dreier seg stort sett om defenestrasjonar i Praha. Unntak er John McGonigle (2000), som hevdar at fenomenet skal ha vore vanleg i Exeter, Sør-England under Rosekrigen (1455–85), og Josef Veselý (2003), som hevdar at defenestrasjonar skal ha skjedd i Nederland og Spania. Men eg har ikkje funne konkrete eksempel på dette.

Denne artikkelen handlar om den tsjekkiske skikken med å kaste autoritetspersonar ut vindauget. Vi skal sjå på dei kjende tilfella og korleis desse blir behandla i faglitteraturen. Utanom defenestrasjonane i 1419 og 1618 skjedde det også ein defenestrasjon i 1483. Derimot er det tvilsamt om dødsfallet til utanriksminister Jan Masaryk i 1948 kan reknast som ein defenestrasjon. Det er ikkje berre eit spørsmål om han vart kasta ut vindauget i Černín-palasset, om han datt eller om han hoppa sjølv, slik dei kommunistiske makthavarane hevda i alle år, men også eit spørsmål om kvar grensa går mellom defenestrasjon og politisk mord.

Den første defenestrasjonen (1419)

Den første gongen nokon vart kasta ut vindauget av politiske grunnar var 30. juli 1419. Bakgrunnen var ein mangeårig strid mellom tilhengjarane av læra til Jan Hus, dei såkalla husittane, og katolikkane. Jan Hus (ca. 1371–1415) blir rekna som ein forløpar til Luther, og var sjølv influert av John Wyclif. Han begynte å preike på tsjekkisk i 1402, kritiserte dei geistlege for ugjerningar og meinte dei burde leve asketisk, konsentrere seg om det åndelege og overlate det verdslege til staten. Det innebar også å gje frå seg store kyrkjeieigedommar. I 1412 gjekk han dessutan opent ut mot avlatshandelen (Bakke 1999: 89–93).

Hus vart dømt for kjetteri av kyrkjerådet i Konstanz og brent på bålet 6. juli 1415, noko som rimelegvis opprørte tilhengjarane hans i Böhmen, særleg på grunn av måten det skjedde på. Sigismund, som både var konge av Ungarn og konge av Det heilage romerske riket, og dessutan bror til den tsjekkiske kongen, hadde lova fritt leide viss Hus ville koma til Konstanz og forsvare seg mot klagene om kjetteri, men det ordet braut han.

I sentrum for protestane mot brenninga av Jan Hus stod Universitetet i Praha og den husittiske adelen. Konflikten med kyrkja tilspissa seg utover i 1417 og 1418, samtidig som husittane delte seg i to hovudfløyer – ei moderat med ein kjerne av adel, borgarar

og lærde ved universitetet, og ei radikal, meir folkeleg fløy. Ei viktig symbolsak for husittane allereie frå 1414 var nattverd med både brød og vin for alle truande kristne (latin: *sub utraque specie*), og dei vart difor også kalla utrakvistar. I den katolske kyrkja representerte kalken bandet mellom Gud og dei geistlege som Guds representantar på jorda, og nå truga erkebiskopen i Praha med å lyse folk i bann viss dei braut forbodet mot vin under nattverden. Men husittane anerkjente korkje kyrkjerådet i Konstanz eller erkebiskopen lenger.

Kong Václav 4 hadde hatt sine eigne konflikhtar med dei høge geistlege i Praha, og var difor i utgangspunktet positivt innstilt til Jan Hus, men Hus mista kongens tillit da han gjekk imot avlatshandelen, som kongen hadde store inntekter av. Etter at Hus var død, auka presset mot Václav både frå kyrkja og frå Sigismund si side – dei ville at han skulle ordne opp i kjetteriet i riket sitt. Men husittane hadde støttespelarar langt inn i hoffet, og Václav vegra seg.

Striden om den rette læra var samtidig ein strid om kontrollen over kyrkjebygg og retten til å praktisere trua gjennom forkynning og nattverd. Hausten 1415 vart ei rekkje kyrkjer i Praha overtatt av husittane. Eit forsøk på å tilbakeføre desse kyrkjene til katolikkane i 1416 møtte sterk motstand frå husittisk side, men i februar 1419 var kongen så hardt pressa av Sigismund og pavekyrkja at han såg seg nøydd til å gje katolikkane kyrkjene tilbake. Etter dette hadde husittane berre tre kyrkjer igjen, og det var heilt utilstrekkeleg med tanke på at det store fleirtalet av befolkninga i Praha var husittar (Kopičková 1990: 29–30, 50).

Det var nå konstant uro i Praha, med demonstrasjonar og samanstøytar i gatene, og enkelte kyrkjer vart tekne tilbake med vald. Samtidig skjedde det ei radikalisering blant husittane, som bl.a. kom til uttrykk i utandørs massemonstringar på ulike høgder – den første verkeleg store var i påska 1419 i Tábor (Sør-Böhmen). 6. juli 1419, på dagen fire år etter at Hus vart brent på bålet, fylte misnøgde husittar gatene i Praha. Kongen svarte med å fengse nokre av dei radikale husittane, samtidig som han same dag avsette det prohusittiske byrådet i den nye bydelen Nové Město (grunnlagt 1348), og innsette eit byråd med katolsk fleirtal. Det nye byrådet kasta husittiske elevar ut av skulane, forbaud forkynning utanfor kyrkjene og nekta folk å samle seg på offentlege stader, noko som bidrog til å skjerpe frontane.

Om morgonen den 30. juli hadde ei stor folkemengde møtt fram for å høyre Jan Želivský preike i kyrkja «Jomfru Maria den snøkledde» i Nové Město, eit samlingspunkt for radikale husit-

tar. Han åtvara mot falske profetar og ville ha slutt på at byrådet forfølgde sanne kristne. Želivský var ein av dei mange husittiske predikantane som hadde vorte fordrivne frå kyrkjene sine i februar, og etter preika gjekk kyrkjelyden i samla flokk til den gamle kyrkja til Želivský, der dei tok seg inn med vald og gjennomførte nattverd (Šmahel 1993: 314–316).

Under leiing av Jan Želivský marsjerte dei deretter til rådhuset i Nové Město, der dei kravde frigjeving av husittane som sat fengsla der. Da byrådet nekta, tok folkemassen seg inn i rådhuset og kasta borgarmeisteren og dei tilstadeverande medlemmane av byrådet ut vindaug. Dei eldste kjeldene fortel om 13 offer for denne første defenestrasjonen, 11 av dei namngjevne, men i seinare framstillingar er ofra vanlegvis anonyme. Dei som ikkje døydde i sjølve fallet, vart drepne etterpå med lanser og sverd. Det faktum at husittane bar våpen da dei samla seg på rådhusplassen, kan tyde på at stormen mot byrådet var planlagt (*Československá vlastivěda* 1932: 160, Kopiczková 1998: 56, Šmahel 1993: 317).

Utanom borgarmeisteren Jan Podvinský vart to daverande byrådar (garvaren Tomášek og Kliment Štastník) og to tidlegare byrådar (Čeněk Patriarcha og Jan Humpolec) kasta ut vindaug. Sorenskrivaren Mikuláš og tenestekaren hans, Sasín, gjekk same vegen, saman med tre borgarar (Jan Kába, tømrraren Řehla og Václav Babořin). Ein tredje byråd, ein handverkar ved namn Řehák, vart torturert til døde. Čornej (1998: 744, note 31) meiner at dei to siste, namnlause ofra kan ha vore tenestefolk. Dei tre prohussittiske byrådene vart truleg åtvara på førehand og bedne om å halde seg unna rådhuset den 30. juli.

Av eit byråd på 12 var det altså berre fire som sette livet til i samband med defenestrasjonen, men karrieren var over også for sju av dei åtte som overlevde (Čornej 1998: 744–45, Šmahel 1993: 315). Dei radikale husittane overtok nå styringa av bydelen. Kong Václav såg ingen annan utveg enn å godta dette, og døydde kort tid etterpå – utan mannleg arving (i følgje legenda fekk kongen apoplektisk anfall da han hørte om defenestrasjonen, og dette skal ha vore ei medverkande årsak til at han døydde). Sigismund av Ungarn var nå tronarving, men den husittiske adelen nekta å godkjenne han som konge av Böhmen. Den første defenestrasjonen var dermed startskotet for husittarkrigane, som dels var ein borgarkrig, men som også involverte kristne korsfararar frå store delar av Europa.

Kven var så denne Jan Želivský som leidde opprøret? Om fortida hans veit vi at han hadde vore munk ved klosteret i Želiv i Sør-Böhmen (difor namnet). Synspunkta hans grensa til sosial radikalisme,

med vekt på asketisk livsførsel. Han stod for *kiliasme* – trua på at verdas ende er nær og at 1000-årsriket med fridom, fred og rettferd ville koma – og *messianisme*, med tsjekkarane i rolla som det utvalde folket som skulle vise veg for resten av verda.

Nå var ikkje resten av det kristne Europa einig i det, og i perioden 1420 til 1431 vart det organisert fem korstog mot husittane, blant anna på initiativ frå Sigismund. Men husittane kjempa godt, og korstoga lykkast ikkje i å tvinge dei i kne. Ei pakt mellom dei moderate husittane, Sigismund og kyrkjerådet, inngått i Basel i 1436, markerer slutten på den husittiske revolusjonen, og gav folk i Böhmen fridom til å velja mellom katolsk og utrakvistisk religion. Men for husittane var dette ein avgrensa siger: i realiteten innebar det lite utover nattverd med både brød og vin. Samtidig vart Sigismund tsjekkisk konge, men døydde allereie året etter.

Den andre defenestrasjonen (1483)

Om den andre defenestrasjonen i Praha er det mykje mindre å fortelja. I mange framstillingar blir den rett og slett utegløymt. Denne defenestrasjonen skjedde 24. september 1483, og igjen var bakgrunnen for hendinga striden mellom katolikkar og husittar.

Pakta som kyrkjerådet i Basel inngjekk på vegner av den katolske kyrkja i 1436, innebar i prinsippet religiøs fred i dei tsjekkiske kronlanda, men problemet var at paven aldri godkjende denne pakta. Valet av adelsmannen Jiří av Poděbrad til tsjekkisk konge i 1458 fall ikkje i god jord. Ikkje var han av kongeslekt, det var tvil om han var fødd innanfor ekteskap og han var sjølv husitt. Jiří av Poděbrad førte ein innanrikspolitik basert på Basel-pakta, der målet var fredeleg sameksistens mellom husittar og katolikkar, men heller ikkje han lykkast i å få Basel-pakta godkjent av paven. Tvert imot oppheva paven pakta i 1462 og lyste Jiří i bann da han nekta å gje opp den husittiske læra (Urban 1991: 77–78).

Dei tsjekkiske landa var framleis religiøst delte, og den katolske innverknaden ved hoffet auka under etterføljarer Vladislav 2 av Jagiello (1471–1516), som sjølv var katolikk. Allereie i 1477 kom det klager på at Vladislav ikkje brydde seg om å forsvare pakta, og at katolske prestar overtok i husittiske prestegjeld. Året etterpå organiserte husittane seg, først ved å velja *defensorar* som skulle forsvare dei religiøse interessene deira, og sommaren 1483 danna dei eit forsvarsforbund. Som ein reaksjon mot dette inngjekk dei moderate byråda i Praha hemmelege avtaler med den katolske adelen, og det var rykte om at byrådana planla eit prokatolsk kupp

som sette i gang det husittiske opprøret 24. september 1483.

Åstad for defenestrasjonen var igjen rådhuset i Nové Město, og igjen var det prokatolske byrådar som fekk unngjelde. Forteljingane om defenestrasjonen i 1483 er mindre detaljerte, og opplysningane er litt motstridande. Mest detaljert av dei framstillingane eg har funne er *Československá vlastivěda* (1932: 284), som rapporterer at byskrivaren, fire byrådar og to borgarar vart banka opp og hivd ut vindaugget på rådhuset i Nové Město. I tillegg vart ein femte byråd slått i hel på rådhusplassen. Det ser ut til at også defenestrasjonen i 1483 var avgrensa til Nové Město (Tomek 1885: 233, *Dějiny zemí koruny české* I 1993: 186, Čapka 1998), sjølv om Vykoupil (1994) hevdar at borgarmeisteren i Gamlebyen vart kasta ut vindaugget på rådhuset der. Ingen av framstillingane har med namn.

Opprøret i 1483 omfatta alle tre bydelar i Praha, og munna ut i eit forbund til forsvar for husismen. I dagane etter defenestrasjonen vart fleire autoritetspersonar avretta; i Gamlebyen vart fire byrådar og ein borgar avretta, i Nové Město tre byrådar og ein kurer, og på Malá Strana to byrådar. Allereie 26. september tok Praha-borgarane kontroll over borgen, og dei avsette dessutan alle katolske prestar og munkar. Med den husittiske stenderforsamlinga i ryggen slutta borgarane fred med Vladislav året etter, og landdagen i Kutná Hora i 1485 stadfesta den religiøse freden og gjorde likestilling mellom katolikkar og husittar til kongeleg lov (*Československá vlastivěda* 1932: 284).

Den tredje defenestrasjonen (1618)

Den tredje og mest berømte defenestrasjonen skjedde 23. mai 1618, da to av kongens rådsherrar og ein sekretær vart kasta ut av eit høgt vindaug i borgen Hradčany. Hendinga markerer starten på dei protestantiske stendenes opprør mot kongen, og dermed på trettiårskrigen. Også denne gongen var ofra katolikkar i maktposisjonar, og igjen var den underliggjande årsaka religiøs strid. Men til forskjell frå dei to tidlegare tilfella overlevde alle tre ofra – og alle skreiv om det etterpå. Denne defenestrasjonen er difor meir veldokumentert enn dei andre. Defenestrasjonen i 1618 skil seg også ut ved at den etter alt å dømme var planlagt. Det gjeld i alle fall defenestrasjonen av dei to rådsherrane Vilém Slavata og Jaroslav Bořita av Martinic, medan sekretæren Filip Fabricius truleg framprovoserte fallet sjølv.

Den mest detaljerte framstillinga av sjølve defenestrasjonen er framleis ein artikkel av historikaren Fridolin Macháček (1884–

1954) utgjeve i 1908, basert på førstehandskjelder frå 1600-talet. Ei hovudkjelde er memoarane til Vilém Slavata, den eine av dei overlevande rådsherrane, supplert med etterlatne skrifter frå dei to andre ofra. I samband med prosessen mot leiarane av det protestantiske standsopprøret, som enda med at 27 av dei vart avretta med sverd på Gamlebyplassen i Praha 21. juni 1621 (sjå Petráň 1996), vart dei tiltalte også avhøyrde om defenestrasjonen. I tillegg til avhøyr og forsvarsskrifter frå protestantisk side byggjer Macháček på brev frå jesuittar og diplomatiske utsendingar i Praha (Macháček 1908: 197–211).

Bakgrunnen for defenestrasjonen var altså igjen religiøs strid, men denne gongen med katolikkar og protestantar i hovudrollene. Etter 1519 spreidde lutheranismen seg i Böhmen særleg på kostnad av husismen, og etter 1540 var fleirtalet lutheranarar. I 1600 utgjorde katolikkane berre litt over 10 prosent av befolkninga (Bérenger 1994: 228). Under Ferdinand 1 og Maximilian 2 av Habsburg vart det ikkje gjort noko alvorleg forsøk på å omvende folk til katolisismen, sjølv om Ferdinand inviterte den jesuittiske orden til Böhmen allereie i 1556. Tvert imot godkjende Maximilian i 1575 (rett nok berre munnleg) den bøhmiske konfesjon (*Confessio bohemica*), eit kompromiss utarbeidd av det ikkje-katolske fleirtalet, som innebar ein religiøs toleranse utan sidestykke i Europa på den tida (Bakke 1999: 100).

Men etter at Rudolf 2 av Habsburg flytta hoffet frå Wien til Praha i 1583, vart det ei hovuddrivkraft i arbeidet for å gjera Böhmen katolsk, samtidig som det katolske mindretallet fekk over 80 prosent av dei høgaste maktposisjonane i dei tsjekkiske landa (Kučera 2003: 18). For dei protestantiske stendene vart det praktisk talt umogleg å gjera karriere i statsapparatet. I 1609 prøvde Matthias, broren til Rudolf, å overta trona med støtte frå stendene i Austerrike, Ungarn og Mähren. Dette utnytta dei protestantiske stendene i Böhmen, og pressa Rudolf til å stadfeste religiøs fridom skriftleg gjennom det såkalla Majestetsbrevet. I 1611 måtte han likevel gje seg mot militær overmakt og abdiserte. Matthias flytta deretter hoffet tilbake til Wien. Regjeringsmakta i Böhmen la han i hendene på rådsheerrar – fleirtalet katolikkar – med sete på borgen Hradčany (Bakke 1999: 100–01).

Konflikten mellom dei protestantiske stendene og kongehuset, som toppa seg i defenestrasjonen i 1618, bygde seg opp over tid. Matthias fjerna rett nok dei mest ihuga katolikkane i Rudolfs teneste, men det viste seg snart at kongens velvilje ikkje stakk særleg djupt. Kongehuset heldt fram med å favorisere det katolske

mindretalet, og sjølv om Majestetsbrevet i prinsippet sikra religiøs toleranse, var det ingen garanti for at protestantane fekk behalde eigedomsretten til kyrkjene dei hadde bygd viss dei låg innanfor eit prestegjeld med katolsk overhovud. Matthias straffa dessutan med fengsel og tap av posisjonar dei som gjekk imot valet av den erkekatolske Ferdinand av Steiermark som tronfølgjar i 1617.

I tillegg til religiøs fridom gav Majestetsbrevet dei protestantiske stendene retten til å velja 30 defensorar til å forsvare dei religiøse rettane deira. Defensorane hadde på si side rett til å kalle stendene saman når dei meinte at rettane deira var truga, og det var med heimel i dette at stendene vart kalla saman til møte i mars 1618. Den direkte bakgrunnen var to konkrete tilfelle (i Broumov og Hroby) der katolske geistlege hadde stengt protestantiske kyrkjer. På møtet forfatta stendene eit protestskriv til keisaren, samtidig som dei vedtok å kalle saman til nytt møte 21. mai, der svaret skulle offentligjerast (Petráň 1996: 142).

Nå handla sjølv sagt dette om meir enn kontrollen over to kyrkjer. Ein av dei fremste defensorane var grev Jindřich Matyáš Thurn, mannen som i mange framstillingar blir utpeikt som hjernen bak defenestrasjonen i 1618 og det påfølgjande opprøret. Han var heilt klar på at viss dei protestantiske stendene godtok at katolske geistlege tok seg til rette, ville dei tape all fridom (sikkert i Petráň 1996: 142). Det var dermed i realiteten Majestetsbrevet og den religiøse fridomen som stod på spel, slik dei protestantiske stendene såg det. Matthias avviste på si side dei konkrete klagene og forbaud samtidig dei protestantiske stendene å samle seg. Han mistenkte (feilaktig) at det tillyste møtet i mai var retta mot hans person. Svaret hans på protestskrivet kom nesten uhøyrtd fort, alt 21. mars, og var svært skarpt i tonen.

Dei protestantiske stendene samla seg som planlagt 21. mai i Karolinum, den historiske bygningen til Universitetet i Praha. Rykta florerte. Blant anna vart det skumla om at det ikkje var Matthias sjølv som hadde formulert det skarpe brevet, men at det var skrivne på blankofullmakt i Praha, av rådsherrane. Dei ihuga katolikkane Vilém Slavata og Jaroslav Bořita av Martinic vart utpeikte som hovudmennene. Det gjekk også rykte om auka beredskap på borgen, og det vart sagt at rådsherrane i samråd med keisaren planla å fengsele eller endatil avrette sentrale protestantiske leiarar. Ein delegasjon frå møtet konfronterte rådsherrane med desse rykta 22. mai, men dei nekta plent for at slike planar fanst.

Den 23. mai 1618 møtte heile stenderforsamlinga fram på borgen i samla flokk. I strid med vanleg skikk, men etter tillating frå den

fremste rådsherren, øvste borggreve Adam av Šternberk, bar alle våpen (Macháček 1908: 308). I ein interpellasjon som vart lesen opp for og godkjent av stendene før møtet med rådsherrane, reiste dei spørsmål om det var rådsherrane som hadde utforma det skarpe brevet. Berre fire rådsherrar var til stades:² Adam av Šternberk, Vilém Slavata, Jaroslav Bořita av Martinic og Děpold Matouš av Lobkovice. I tillegg var altså sekretæren Filip Fabricius der.

Det var berre ein mindre krins av radikalarar som var informert om den planlagde defenestrasjonen. Grev Thurn blir av samtidige kjelder utpeikt som hovudmannen, men det skal vi ta med ei klype salt, sidan dette er opplysningar som kom fram i avhøyr i samband med prosessen mot dei protestantiske opprørarane i 1621. Det var lett for dei medsamansvorne å skulde på Thurn, sidan han på det tidspunktet var ute av landet og dermed utanfor fare. Sikkert er det likevel at Thurn var til stades på eit møte i eit privat hus på Malá Strana om kvelden 22. mai, der roller vart fordelte. Det var også verten Albrecht Jan Smiřický, Václav Budovec av Budovo, Oldřich Vchynský og sannsynlegvis Václav Vilém av Roupovo og Linhart Colonna av Felse (Macháček 1908: 305). I tillegg skal Vilém av Lobkovice ha vore der, saman med Martin Fruwein og nokre borggarar til (Petráň 1996: 150).

Stendene framførte klagemåla sine. Rådsherrane innsåg raskt at dei var i ein farleg situasjon, og Adam av Šternberk prøvde på vegner av dei fire å kjøpe seg tid, bl.a. ved å hevde at dei måtte konferere med hoffsjefen før dei kunne svare på kva for rolle dei hadde spelt i utforminga av brevet frå keisaren. Men stendene var ikkje nøgde med det svaret. Thurn, Colonna av Felse og Vilém av Lobkovice skal ha vore særleg aktive i å hisse opp forsamlinga. Slavata og Martinic vart skulda for å vera hovudfiendar av protestantane og for å bryte Majestetsbrevet, og dermed bøhmisk lov. Ein ferdigskriven dom vart deretter lesen opp, der Slavata og Martinic vart erklærte som landsforrædarar. Men før sjølve defenestrasjonen vart dei to andre rådsherrane ført vekk (Petráň 1996: 165–70).

Martinic vart kasta ut først, etter å ha vorte ført bort til det opne vindauget med makt. Fem menn deltok fysisk; av desse skal tre ha vore til stades på møtet dagen før, nemleg Vilém av Lobkovice, Oldřich Vchynský og verten Albrecht Jan Smiřický. Deretter var det Slavata sin tur. I følgje Slavatas memoarar skal Thurn ha sagt:

2 Det var i alt 14 rådsherrar, og 12 av desse sat i det kongelege rådet, som var leia av den øvste borggreven. Både Slavata og Martinic sat i rådet, Slavata i eigenskap av øvste provinsdommar, Martinic i eigenskap av borggreve av Karlstejn. Det same gjorde faktisk Thurn, i eigenskap av øvste hoffdommar (Petráň 1996: 155).

«Edle Herren, da habt ihr den Andern» før Slavata vart gripen og kasta etter Martinic (sitert i Macháček 1908: 443).³ Begge bad fånyttas om først å få bekjenne sine synder overfor ein prest. Det er sannsynleg at dei same fem mennene utførte begge defenestrasjonar. Slavata såg ikkje kven som kasta han ut, men det er tvilsamt om Thurn deltok fysisk, slik Martinic hevda (han kunne ikkje sjølv ha sett det). Medan desse to defenestrasjonane var planlagde, framprovoserte sekretæren Fabricius etter alt å dømme defenestrasjonen sjølv ved å vera litt for stor i kjeften (Petráň 1996: 189).

Nedanfor vindaugget dei tre vart kasta ut av, var det ei vollgrav. Martinic landa i utkanten av vollgrava, og kom frå fallet utan særlege skadar. Slavata var derimot dum nok til å gripe etter glasskarmen idet han vart kasta ut, men måtte sleppe da han vart slått over knokane, og mista bevisstheita da han slo hovudet i gesimsen under. Fabricius kom frå fallet nesten heilt uskadd og sprang straks vekk da opprørarane begynte å skyte ovanfrå, medan Martinic vart såra da han drog Slavata ut av skothald. Slavata var så hardt skadd at han ikkje kunne koma seg derfrå ved eiga hjelp, men både han og Martinic vart redda av tenarane sine, medan Fabricius flykta til Wien, der han fortalde keisaren om det som hadde skjedd. Fabricius vart slått til riddar for innsatsen og fekk bera namnet von Hohenfall (*Ottův slovník naučný* 1894: 990). Slavata var rekonvalesent eit heilt år, og brukte tida til å skrive memoarane sine.

Det er usikkert nøyaktig kor langt det var ned, men dei samtidige kjeldene som nemner høgda på fallet, opererer med mellom 27 og 28 loket, dvs. i overkant av 16 meter (Macháček 1908: 445–46, Petráň 1996: 175). I alle tilfelle var det høgt nok til at folk i samtida undra seg over at dei tre overlevde. Dei to partane i striden hadde kvar si forklaring på det. Katolikkane såg på det som eit mirakel; i følgje legenda var det jomfru Maria som hadde gripe inn og dempa fallet for dei tre. Protestantane hadde ei meir prosaisk forklaring: på grunn av alt papiret og anna søppel som hadde vorte kasta ut vindauga på kontora i første og andre etasje, var det mjukt der rådsherrane og Fabricius landa (Macháček 1908: 443–47).

Petráň (1996: 182–86) har ei enda meir prosaisk forklaring. Han har lagt problemet fram for rettsmedisinsk ekspertise ved Karls-

3 Thurn var tysktalande. Ein pikant detalj er at Thurn hadde eit horn i sida til både Slavata og Martinic. Da Matthias utnemnde Thurn til borggreve av Karlstejn rett etter maktovertakinga i 1611, nekta Vilém Slavata å vike plassen. Og da Thurn mista denne lukrative posisjonen i 1617, etter å ha gått imot valet av Ferdinand av Steiermark som tronfølgjar, var det Jaroslav Bořita av Martinic som var etterfølgjaren (Petráň 1996: 137–41). Det er likevel ikkje haldepunkt for at defenestrasjonen hadde noko med denne fiendskapen å gjera.

universitetet i Praha, representert ved professor Jaromír Tesař, som svarer at sjølv om bakken var mjuk, vil eit fall på 15–16 meter normalt føre til skadar. Forklaringa er truleg at bakken ikkje var slett der Slavata, Martinic og Fabricius landa, men hella ganske mykje. Kledda på den tida var dessutan ganske solide. Til saman dempa dette fallet og gjorde det mogleg å overleva, meiner altså professor Tesař.

Det er først med denne tredje defenestrasjonen at det å kaste autoritetspersonar ut av vindauget festar seg som tsjekkisk politisk tradisjon. Dei to første defenestrasjonane var neppe planlagde – eller i det minste gir ikkje kjeldene oss grunnlag for å hevde at dei var det. Den tredje defenestrasjonen var derimot neppe ei spontan handling, slik Thurn hevda i 1636. Kvifor valde så deltakarane på møtet hos Smiřický defenestrasjon som straff for Slavata og Martinic?

Ein grunn gir gjerningsmennene sjølve i den første apologien og i andre skriftstykke: gammal skikk, *mos bohemicus* og liknande; dette blir så sitert i mange samtidige skriftstykke. Det er verkeleg fleire slike tilfelle av raskt utførte dommar i tsjekkisk historie, sjølv om det aldri hadde gått ut over personar i så høge posisjonar; dei mest kjende er hendingane i Praha 30. juli 1419 og 24. september 1483. Og ettertida visste om det. På landdagen i mai 1608 [1609] la stendene til følgjande trussel, etter å ha skrive under på 25 artiklar som skulle leggjast fram for keisaren: «Den som for framtida ikkje vil stå på eller ønskjer å oppheve denne gjensidige avtalen, skal bli kasta ut av vindauget.» (...) Denne handlemåten mot hata personar var på moten også enkelte stader i utlandet, for eksempel i Nederland og Spania. Ein medverkande grunn til avgjerda om å kaste dei ut vindauget var truleg også ei slags moralkjensle; det var ikkje heilt passande å spille blod på ein så opphøgd stad (Macháček 1908: 305).

Macháček gir også andre eksempel på truslar om å bli kasta ut vindauget i tida før defenestrasjonen i 1618. Som Petráň (1996: 172) uttrykkjer det: Det låg nærmast i lufta. Det er likevel ei viss usemje om kva for rolle den siterte avtalen mellom dei katolske og dei protestantiske stendene spelte. Macháček nøyer seg som vi har sett med å sitere trusselen om defenestrasjon, og formålet er å underbygge at defenestrasjon vart oppfatta som ein bøhmisk skikk på det tidspunktet. Kučera (2003: 63) hevdar at dei «sjølvoppnemnde bødlane» vifta med dette dokumentet for å legitimere handlinga si i etterkant, medan Petráň går enda lenger, og meiner at trusselen om defenestrasjon i avtalen mellom dei katolske og dei protestantiske stendene var ein tungtvegande rettsleg grunn til å velja defenestra-

sjon. Han festar difor ikkje lit til påstanden i Slavatas memoarar om at det var usemje om avrettingsmetoden på møtet hos Smiřický, og at Thurn og Vchynský tok til orde for å avrette rådsherrane med sverd (dette hadde Slavata frå ein av dei som var til stades på møtet) (Petráň 1996: 150–51).

Ein viktig grunn til at denne tredje defenestrasjonen er «ei av dei mest kjente hendingane i tsjekkisk historie» (Kučera 2003: 63), er følgjene den fekk. Etter å ha kasta kongens rådsherrar ut av vindauget, var det ingen veg tilbake. Allereie 24. mai, dagen etter defenestrasjonen, valde dei protestantiske stendene i Böhmen ei provisorisk regjering på 30 under leiing av Václav Vilém av Roupovo. Samtidig vart det erklært militær beredskap, med grev Thurn som øvstkommanderande for styrkane (Kann 1993: 58).

Defenestrasjonen markerer dermed starten på opprøret mot keisaren, som førte fram til slaget på Bíla hora (Det kvite fjell) rett utanfor Praha 8. november 1620, der dei protestantiske stendene tapte. Sjølve slaget varte berre eit par timar, og tapstala var ikkje særleg høge (under 1600 mann, dei fleste rett nok på protestantisk side), men slaget på Det kvite fjell har likevel i tsjekkisk nasjonal historieskriving fått status som «en grenseløs ulykke» (jf. Korbøl 1998), fordi Bíla hora vart tolka som starten på *temno* (mørketida), ei nasjonal nedgangstid da dei tsjekkiske landa tapte sjølvstendet, kulturen var i fritt fall og adelen vart tysktalande.

Tilfellet Masaryk (1948)

Om morgonen 10. mars 1948 vart utanriksminister Jan Masaryk funnen død nedanfor eit oppe baderomsvindaug utanfor bustaden sin i Černín-palasset på borgen Hradčany i Praha, berrføtt og kledd i pyjamas.⁴ Dette blir av enkelte framstilt som den fjerde og siste defenestrasjonen i tsjekkisk historie. Jan Masaryk var sonen til Tomáš G. Masaryk, Tsjekkoslovakias første president. Ved sidan av president Edvard Beneš var han den einaste ikkje-kommunisten i statsleiinga etter den kommunistiske maktovertakinga 22. februar 1948.

Kriminalpolitiet var raskt på pletten, men innanriksministeren bestemte at tryggingspolitiet skulle overta etterforskinga. Allereie

4 Diviš Černín av Chudenice (1565–1621), som palasset har namn etter, var ironisk nok den einaste katolikken som vart avretta i samband med prosessen mot leiarane av stand-sopprøret, og denne tvilsame æra fekk han fordi han var den som hadde opna porten for stendene da dei kom til borgen for å defenestrere Slavata og Martinic (Bartoš *et al.* 1995: 50).

klokka 12 same dag kom den offisielle erklæringa om at dødsfallet skuldast sjølv mord (Havel 1998: 16, 20–22). Det vart aldri gjennomført noko skikkeleg etterforsking i 1948, og folkemeininga ville ha det til at Masaryk vart myrda. Etterforskinga som vart sett i gang i samband med Praha-våren i 1968 var mykje grundigare, og tre moglege forklaringar vart skisserte: mord, sjølv mord og ulykke. Etter den sovjetiske invasjonen vart saka lagt til side, med den grunngevinga at det ikkje var grunnlag for mistanke om straffbare handlingar. I 1993 sendte riksadvokaten så saka til Komiteen for etterforsking av tryggingsspolitiet, men nå var dei fleste av vitna døde, og komiteen baserte seg difor hovudsakleg på materiale frå dei to tidlegare etterforskingane.

Omstenda rundt dødsfallet har vore gjenstand for mange spekulasjonar. Den amerikanske journalisten Claire Sterling intervjuar i 1968 ein heil del vitne, og skreiv etterpå bok om saka under tittelen *Tilfellet Masaryk*. Sterling var sjølv overbevist om at Masaryk vart myrda; først kvelt i badekaret med ei pute (som låg igjen der) og så kasta ut av vindauget i bevisstlaus tilstand. Gjerningsmennene var kjende med defenestrasjon, og føretrakte kanskje også det ut ifrå at det var ein nasjonal tradisjon, meinte ho (Sterlingová 1991: 300–07).

Så seint som i 1998 kom det ut to nye bøker om tilfellet Masaryk. Journalisten Zdeněk F. Šedivý gav ut ei bok under den talande tittelen *Jan Masaryk. På grunn av namnet han bar, måtte han døy...*, der han konkluderte med at Masaryk vart likvidert av det sovjetiske hemmelege politiet NKVD. Kriminologen Jan Havel, som var medlem av Komiteen for etterforsking av tryggingsspolitiet, gav ut ei bok der han gjennomgjekk alle dei relevante dokumenta og opplysningane i saka, men let lesaren trekkje sine eigne konklusjonar.

Vi kan ikkje på grunnlag av dei tilgjengelege opplysningane seia sikkert kva som skjedde natta mellom 9. og 10. mars 1948, men dødsfallet kan ha skjedd slik: 9. mars var Masaryk tilbake i bustaden sin i Černín-palasset rundt klokka to om ettermiddagen, etter å ha vore i samtalar med president Beneš. Både tekniske funn og vitneavhøyr tyder på at Masaryk fekk fleire ubedne gjestar den natta. Masaryk kan ha sagt til Beneš at han ville trekkje seg ut av regjeringa, eller han kan ha planlagt å flykte til England morgonen etter, slik den personlege legen hans hevda. Viss dette vart overhøyr, kan begge delar ha vore motiv for å ta livet av Masaryk og få det til å sjå ut som sjølv mord. Men det er minst like sannsynleg at formålet med det nattlege besøket hos Masaryk var å plante kompromitterande materiale.

I løpet av det nattlege besøket har Masaryk vorte skremt til å klatre ut vindaugget på badet. Mest sannsynleg har han prøvd å koma seg unna forføljarane sine ved å balansere på gesimsen. Idet han nådde området mellom baderomsvindaugget og nabovindaugget, hadde han berre vegggen å stø seg mot. Her har han mista balansen og skrapa seg opp på magen idet han sklei ned frå gesimsen. Truleg har han fått tak i kanten idet han fall, slik at han landa på hælane i staden for på ryggen. Obduksjonsrapporten konkluderte med at Masaryk døde momentant av indre blødingar. Begge hælane var knuste og ryggraden knekt. Han hadde murstøv på hendene og var oppskrapa på magen, men bar ingen teikn på ytre vald.

Fleire av vitna som såg liket av Masaryk liggjande på gardsplassen, merka seg at det var svært lite blod rundt liket. Dette førte til spekulasjonar om at han allereie var død da han vart kasta ut vindaugget. Men både obduksjonsrapporten og andre tekniske funn taler mot dette. Viss han hadde vore død da han vart kasta ut, ville han neppe ha landa på hælane. Liket vart dessutan ikkje funne rett under baderomsvindaugget, men eit par meter skrått til venstre for det. Dette gjer både sjølv mord og defenestrasjon lite sannsynleg. Viss Masaryk planla å ta livet av seg, kvifor skulle han klatre ut av vindaugget og flytte seg sidelengs, for så å hoppe bakover? Og sjølv om gjerningsmennene skulle ønskje det, ville det vera praktisk talt umogleg å kaste ein person på 100 kilo to meter skrått til side for eit relativt smalt vindaug.

Ut ifrå vitneavhør kan vi i følgje Havel (1998: 165) plassere fem personar på staden natta mellom 9. og 10. mars, alle medlemmar av ei gruppe tidlegare partisanar. Aksjonen var truleg leia av Augustin Schramm, som stod i nær kontakt med Rudolf Slanský (daverande generalsekretær i kommunistpartiet). Schramm vart myrda allereie i mai 1948, og i retten hevda mordaren hans at motivet var at Schramm stod bak likvidasjonen av Masaryk. Av dei som skal ha vore direkte innblanda, er alle unntatt to døde, og dei nektar å uttale seg.

På sporet av ein tsjekkisk politisk tradisjon?

Som vi har sett, er det lite som taler for at Masaryk vart kasta ut av vindaugget. Men om så var, er det likevel tvilsamt om handlinga kvalifiserer som ein defenestrasjon, samanlikna med dei tre kjende defenestrasjonane i 1419, 1483 og 1620. For det første var desse defenestrasjonane *offentlege handlingar*. Det var store folkemaszar som såg på. Sjølv i 1620 var det over 100 vitne til at Slavata,

Martinic og Fabricius vart kasta ut vindauget, og i dei to føregåande tilfella heilt sikkert mange fleire. For det andre var defenestrasjonane ikkje berre politiske handlingar retta mot folk i autoritetsposisjonar, men dei var motivert og *legitimert* ut ifrå *misbruk av makt*. For det tredje var det den politiske *opposisjonen* som utførte defenestrasjonane: i dei to første tilfella byborgarar i Praha, i det siste tilfellet medlemar av dei protestantiske stendene, med adelen i ei hovudrolle. Lite av dette stemmer på tilfellet Masaryk. Han var rett nok ein autoritetsperson, men der stoppar også likskapen. Viss Masaryk vart kasta ut av vindauget, skjedde det «i nattens mulm og mørke», utan tilskodarar, og gjerningsmennene handla høgst sannsynleg på vegne av det kommunistiske regimet. Det var i så fall ingen defenestrasjon, men eit politisk mord.

Er det så rimeleg å oppfatte defenestrasjon som ein tsjekkisk politisk tradisjon? Tre tilfelle er kanskje ikkje så mange, men det er eit faktum at tsjekkarane sjølve oppfattar det som ein tradisjon, og det er heller ikkje tvil om at dei som utførte den tredje defenestrasjonen i 1618, bevisst vidareførte ein praksis.⁵ Det er nettopp eksistensen av ein tradisjon som gjer tilfellet Masaryk til noko spesielt, og som gir rom for mytemakeriet rundt hendinga. Det gjeld også andre fall ut av vindauget, ufrivillige eller ikkje. Når diktarar som Konstantin Biebl (i 1951) eller Bohumil Hrabal (i 1997) ramlar ut vindauge, innbyr det i ein tsjekkisk samanheng på ein heilt annan måte enn andre stader til symbolsk kontekstualisering og tolking, uavhengig av om dei to var motivert av defenestrasjonstradisjonen eller ikkje.

Det er også interessant å merke seg at sjølv om defenestrasjonar kan ha skjedd andre stader i Europa, er det berre tsjekkarane som gjer noko stort poeng ut av det. Noko av bakgrunnen for det kan vera at i tsjekkisk nasjonal historieskriving markerer defenestrasjonane i 1419 og 1618 starten på to av dei mest avgjerande krigane i tsjekkisk historie – husittarkrigane og trettiårskrigen. Defenestrasjonar blir dermed ein del av ein nasjonal opprørstradisjon. (Det er neppe tilfeldig at det var dei tsjekkiske deltakarane i Nettverket for direkte demokrati i Europa som på Praha-konferansen i 2001 foreslo (på spøk?) «symbolsk defenestrasjon av politikarar» for å skape blest om saka (Kraliková 2001)). Dermed er vi kanskje også på sporet av ei forklaring på noko som har fascinert meg sidan eg først hørde om defenestrasjonar i samband med tsjekkisk historie: Det faktum

5 Ei anna sak er at det kanskje er meir rimeleg å sjå på defenestrasjonar som ein böhmsk tradisjon, sidan fleire av deltakarane var tyskspråklege – blant anna grev Thurn.

at nesten ingen tar avstand frå det. Tvert imot blir tsjekkarane nærmast opplærte til å vera stolte av at forfedrane hadde for vane å kaste autoritetspersonar ut vindauget! Eg trur at defenestrasjonar blir oppfatta som legitime nettopp fordi dei historisk sett har vorte brukt av opposisjonen i rettferdig harme over maktmisbruk. Dette kan igjen sjåast i lys av det tsjekkiske sjølvbildet som ein liten, fredeleg, antiautoritær nasjon som ikkje trugar nokon, men nøyer seg med å forsvare rettane sine mot overmakta (Hroch 1996: 184).

Litteratur

- Bakke, Elisabeth (1999) *Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1918–1938*. Oslo: Series of dissertations submitted to the Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Oslo, No. 11/99.
- Bartoš, Josef, Stanislava Kovářová & Miloš Trapl (1995) *Osobnosti českých dějin*. Olomouc: ALDA.
- Bérenger, Jean (1994) *A History of the Habsburg Empire 1273–1700*. London: Longman.
- Defenestration. Wikipedia, The Free Encyclopedia (<http://en.wikipedia.org/wiki/Defenestration>) [3. september 2003].
- Čapka, František (1998) *Dějiny zemí koruny české v datech*. Praha: Libri.
- Československá vlastivěda. Díl IV Dějiny (1932) Praha: Sfinx.
- Čornej, Petr (1998) Nové Město pražské na počátku a v závěru husitské revoluce. *Český časopis historický* 96 (4): 736–53.
- Čornejová, Ivana (1998) Pražská defenestrace. *Reflex* 28. mai: 76–78.
- Dějiny zemí koruny české I* (1993) Praha: Paseka.
- Havel, Jan (1998) *Smrt Jana Masaryka očima kriminalisty*. Vizovice: LÍPA.
- Howe, Susan (1983) *Defenestration of Prague*. New York: Kulchur Foundation.
- Hroch, Miroslav (1996) *V národním zájmu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Kann, Robert A. (1993) *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*. Wien: Böhlau.
- Kopičková, Božena (1990) *Jan Želivský*. Praha: Melantrich.
- Korbøl, Karsten (1998) «En grenseløs ulykke». *Tsjekkiske historikers syn på nasjonen og dens historiske fall*. Oslo: Hovedoppgave, Historisk institutt.
- Kraliková, Katarina (2001) Working Group 4 – Exchange of Experiences. 2nd NDDIE Conference, Praha 16.–18. november 2001 (<http://home.t-online.de/home/nddie/z2-478f7.htm>). [17. mars 2004].
- Kučera, Jan P. (2003) *8.11.1620. Bila hora. O potracení starobylé slávy české*. Praha: Havran.
- Macháček, Fridolin (1908) Defenestrace pražská r. 1618. *Český Časopis Historický* vol. XIV: 197–211, 297–311, 436–451.
- McGonigle, John (2000) *Defenestration* (<http://www.netedge.co.uk/defenestration.html>) [3. september 2003].
- Ottův slovník naučný*. Osmý díl. 1894. Praha: J. Otto.
- Perry, Lois (2003) *Here's an interesting piece of history* (<http://www.wolfstar.ca/ml-archives/sca.ruantallan/frm04112.html>) [2. september 2003].
- Petráň, Josef (1996) *Staroměstská exekuce*. Praha: Brána.
- Sterlingová, Claire (1991) *Případ Masaryk*. Praha: LepreZ.
- Šedivý, Zdeněk F. (1998) *Jan Masaryk. Při jméně, které nosil musel zemřít...* Vimperk: Papyrus.
- Šmahel, František (1993) *Husitská revoluce II. Kořeny české reformace*. Praha: Historický ústav.
- Tomek, Václav Vladivoj (1885) *Děje království českého*. Praha: J. Otto.
- Urban, Otto (1991) *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Nakladatelství svoboda.

Veselý, Josef (2003) *Praha, defenestrace* (<http://www.radioservis-as.cz/archiv03/1503/15tipy7.htm>) [3. september 2003].

Vykoupil, Libor (1994) *Slovník českých dějin*. Brno: Georgetown.

Den polske venstrefløjs-sammenslutning SLD – fra partiføderation til et almindeligt politisk parti

Søren Riishøj
lektor, Institut for
Statskundskab,
Syddansk Universitet

Sammenslutningen af Demokratisk Venstre (SLD), der efter det demokratiske gennembrud i Polen i 1989 skulle blive den vigtigste politiske konkurrent til Solidaritet, har siden oprettelsen i 1990 haft en yderst omtumlet tilværelse. Lige efter det gamle systems undergang var ikke alene dette system, men også selve det socialistiske princip i dyb miskredit. Den nye venstresammenslutning fik imidlertid hurtigt skabt den fornødne partidisciplin og en solid programudvikling.¹ Samtidig ophørte sammenholdet inden for den antikommunistiske bevægelse. Den politiske kapital, dvs. den «automatiske» spontane støtte til de ikke-kommunistiske bevægelser og partier viste sig at være uventet kortvarig. På grund af «krigene i toppen» og dårlig politisk kommunikation og forvaltning på den polske højrefløj lykkedes det uventet hurtigt for «postkommunisterne» og først og fremmest SLD at opnå et politisk *comeback*. Denne artikel beskæftiger sig med oprettelsen af SLD som en postkommunistisk venstrefløjssammenslutning, overgangen til et almindeligt parti og en vurdering af SLDs nuværende greb om magten i polsk politik.

Oprettelsen af SLD

I kølvandet på rundbordssamtalerne med Solidaritet² opstod det uovervindelig splittelse inden for det gamle kommunistiske parti (PZPR), der førte til oprettelsen af Republikken Polens Social-

1 Trods medlemsflugt har SLD været ganske godt stillet organisatorisk. Tre år efter grundlæggelsen havde SLD således 60.000 medlemmer, ligesom 1500 havde sluttet sig til det socialdemokratiske ungdomsforbund (*Socjaldemokratyczna Frakcja Młodych*). Konkurrencen på venstrefløjen var desuden behersket.

2 Et vigtigt resultat af rundbordssamtalerne blev det første delvist frie valg og den første ikke-kommunistiske regering.

demokratiske Parti (SdRP). SdRPs stiftende kongres førte til først sprængning og derefter nedlæggelse af det gamle kommunistiske parti. Med udgangspunkt i SdRP blev SLD oprettet i juli 1990 i form af en valgkoalition bestående af i alt godt 20 forskellige venstre-fløjsgrupper. Initiativet kom fra bl.a. Wlodzimierz Cimoszewicz, den senere ministerpræsident og udenrigsminister, og Aleksander Kwasniewski, den senere formand for partiet og landets præsident. Selve beslutningen om at oprette SLD skal ses i lyset af forberedelserne til det første helt frie valg i Polen i 1991.

Lige efter kommunisternes valgnederlag i 1989 var der ikke meget, som tydede på, at SLD skulle blive en faktor i polsk politik. Og lokalvalgene i 1990 tydede i hvert fald ikke på det. Men intern strid i Solidaritet og voksende økonomiske og sociale problemer skabte dog nye muligheder. Ved præsidentvalget i 1990 opnåede SLDs kandidat Wlodzimierz Cimoszewicz omkring 10 procent af stemmerne, hvilket på det tidspunkt var et tilfredsstillende resultat. På sigt kunne SLD imidlertid ikke bæres oppe alene med støtte fra den gamle nomenklatur og de socialt udstødte. Sagt med andre ord, partiet måtte satse bredt. Det lykkedes da også snart for partiet at få tag i ganske mange tidligere Solidaritet-vælgere, ligesom en del unge vælgere ved at stemme på SLD markerede deres modstand mod katolsk fundamentalisme, især i spørgsmålet om abort og kvindernes ligestilling. Den økonomiske og sociale politik havde derimod mindre betydning i vælgernes øjne. Problemerne her forekom de fleste nærmest uløselige, og forskellene mellem partiernes budskaber var ubetydelige.

SLD kom inden længe til at bestå af sammenlagt 33 forskellige grupperinger. Til de vigtigste hørte SdRP, der udgjorde SLDs organisatoriske kerne. Blandt de øvrige skal nævnes Polens Socialistparti (PPS), Den Demokratiske Kvindeunion, Polens Grønne Parti, Sammenslutningen Wisla-Oder, Nyt Demokrati og fagforeningen OPZZ samt særlige branchefagforeninger. SLD fik desuden tilslutning fra Det Uafhængige Europæiske Initiativ (NIE) samt den politisk ortodokse sammenslutning Proletariat.³

PPS kunne føre sine rødder tilbage til førkrigstidens polske socialistparti, et patriotisk socialistisk parti. Partiet meldte sig først under SLDs faner kort tid før valget i 1993 eftersom det på grund af den høje spærregrænse ikke kunne opnå repræsentation i Sejmen på egen

3 Kwasniewski havde tillid til, at Proletariat med tiden ville blive mere liberalt indstillet og efterhånden tilslutte sig den nye reformlinje. Det skete imidlertid ikke, og gruppens indflydelse faldt derfor støt. I 1998 meldte Proletariat sig ud af SLD.

hånd. PPS' indmeldelse var vigtig for SLD: PPS havde i sin tid været i opposition til det kommunistiske styre, og SLD kæmpede på dette tidspunkt hårdt for at svække koblingen til perioden før 1989.⁴

PPS repræsenterede sammen med fagforeningen OPZZ den mere fagforeningsprægede linie inden for SLD. OPZZ havde under undtagelsestilstanden i 1980'erne været den eneste tilladte fagforening. Efter 1989 søgte OPZZ at fremstå som en fagforening i traditionel socialdemokratisk betydning i modsætning til Solidaritet med dennes koblinger til kirken og den politiske højrefløj.⁵ OPZZ rummede groft sagt to strømninger. Én gruppe ønskede en politisering på linie med fagforeningen Solidaritet, hvorefter OPZZ skulle integreres i det polske venstrefløjsmiljø og have egen repræsentation politisk. En anden gruppe ønskede at fastholde fagforeningslinien og begrænse den politiske deltagelse. I forbindelse med valget i 1991 kom det til en tilnærmelse mellem OPZZ og SdRP, hvilket førte til OPZZ' beslutning om at gå med i SLD. Ved valget fik OPZZ valgt 17 og ved valget i 1993 ikke mindre end 66 medlemmer i parlamentet. I modsætning til fagforeningen Solidaritet optrådte OPZZ i det store og hele loyalt over for «sit» parti og de SLD-ledede regeringer og tog således afstand fra de Solidaritet-ledede demonstrationer, der var rettet mod regeringen.

SLDs ledere kom overvejende fra den «moderne» del af den gamle nomenklatur. Inden for den reformindstillede del af det kommunistiske parti var i løbet af 1980'erne blevet skabt et særligt nomenklatur-kapitalistisk miljø. Til dette miljø hørte eksempelvis Aleksander Kwasniewski. Takket være deres positioner havde folkene herfra solid politisk erfaring og gode personlige kontakter. Som helhed havde SLD et godt finansielt udgangspunkt, for mange tidligere kommunister havde erhvervet sig indflydelsesrige poster i det nye Polen. Tilslutningen til markedsøkonomi var stor, ikke kun blandt SLDs ledere, men også blandt mange vælgere og medlemmer. SLD spændte således bredt og kan derfor ikke opfattes som et udpræget klasseparti. I kampen for at blive anerkendt søgte SLD snarere at fremstå som et bredt favnende *catch-all* parti.⁶

SLD kunne i det hele taget drage fordel af ledernes politiske erfaring, den rimelige partiøkonomi samt de mange disciplinerede

4 Selve beslutningen om at gå med i SLD blev dog ikke taget i enighed. Med omdannelsen af SLD fra et forbund af politiske grupper til et egentligt politisk parti sidst i 1990'erne valgte PPS at forlade SLD.

5 OPZZ har siden 1989 haft et klart højere medlemstal end Solidaritet.

6 Med *catch-all* parti forstås et parti der appellerer socialt bredt, dvs. forsøger at «fange alle».

medlemmer og kernevælgere. Det samme kunne bestemt ikke siges om de nye højrepartier og de konkurrerende partier på venstrefløjen. SLD kunne også nyde godt af ejerskabet af egne bygninger og gode kontorfaciliteter, begge dele arvet fra det gamle system. Faren for beslaglæggelse af bygninger og krav om betaling af gæld var dog hele tiden en trussel.

Fra isolation til regeringskoalition

I de første år efter grundlæggelsen var SLD politisk isoleret, af andre stemplet som et marginaliseret og irrelevant parti. Det katastrofale resultat ved lokalvalgene i maj 1990 tydede da også på, at partiet var på vej ud i mørket. Fra kommunistpartiets næsten 2 millioner i perioden før 1989 faldt medlemstallet til blot 20.000. SLDs ledelse forventede, at aftalerne med oppositionen ved rundbordsamtalerne ville give SdRP og SLD tre til fire års tiltrængt politisk pusterum til at reetablere sig og færdiggøre de socioøkonomiske reformer, der var blevet indledt under de senkommunistiske regeringer. SLD behøvede med andre ord nogle år til at konsolidere sig og at forberede sig på overgangen til demokrati.

Efter få måneder blev imidlertid resultaterne af rundbordsaftalerne undermineret på grund af forandringerne i Sovjetunionen og Murens fald. Behovet for politisk konsensus forsvandt, i hvert fald set fra oppositionens side. I skarpe vendinger blev aftalerne med kommunisterne angrebet af det højrenationale Den Polske Nationalkongres (KPN), der ikke havde taget del i rundbordsamtalerne, men efter Murens fald også af højregrupper, der havde taget del. SLD blev tvunget til at skifte strategi. Det forstærkede pres udefra skabte i sig selv indre sammenhold og disciplin, hvilket på længere sigt kom partiet til gode.

I begyndelsen af 1990erne blev isolationen brudt. SLD optrådte som støtteparti for Hanna Suchockas Solidaritet-ledede regering i forbindelse med flere vigtige afstemninger i parlamentet, eksempelvis i forbindelse med mistillidsafstemninger, og vigtige love kom kun igennem takket være «stiltiende accept» fra SLD. Op til valget i 1993 blev SLD nærmest fredet på grund af de mange «krige i toppen» inden for Solidaritet og også inden for andre højrepartier. SLD undgik desuden de abstrakte og ideologisk prægede debatter, der kendetegnede højrefløjen, og holdt sig i stedet til konkrete emner, hvilket kom partiet til gode. I valgkampen slog SLD på professionalisme, erfaring og pragmatisme.

Den voksende tilslutning til SLD skyldtes også utilfredsheden

med den økonomiske reform (Balcerowicz-planen), frem for alt privatiseringen og lukningen af statslige virksomheder. Dertil kom præsidentens adfærd samt de mange politiske stillingsbesættelser fra Solidaritets side. Ikke-økonomiske emner, herunder spørgsmålet om kirkens rolle, havde dog ifølge meningsmålinger den største betydning (Markowski & Toka 1993).⁷

Med Aleksander Kwasniewski som formand lykkedes det SLD at gennemgå en indre transformation og udadtil fremstå som et autentisk socialdemokratisk orienteret parti. Kwasniewski indtog rollen som ledende strateg bag transformationen af kommunist til socialdemokrat. Både som partileder og som præsident har Aleksander Kwasniewski arbejdet ihærdigt for en «modernisering» og «europæisering» af venstrefløjen i Polen. SLDs deltagelse i regeringen var således ikke nogen hindring for optagelsen af Polen i NATO og for fremskridt i forhandlingerne med EU, tværtimod.

Den sociale sammensætning af SLDs vælgere har også ændret sig. Ved valget i 1991 opnåede SLD 13–14 procent af stemmerne blandt de bedst uddannede, kun overgået af Demokratisk Union (UD) (den senere Frihedsunionen, UW). Tilslutningen blandt studerende var ved valget i 1991 lavere (5,7 procent), og det kneb ved det første helt frie valg også med at få stemmer fra arbejdere og bønder. Ved valget i 1993, der gav partiet betragtelig fremgang, stemte 20 procent af de højtuddannede på SLD, 13 procent af de veluddannede og 20 procent af de lavtuddannede. Mere interessant var imidlertid, at 23 procent af de selvstændige erhvervsdrivende valgte partiet, hvilket gav SLD en klar førsteplads også inden for denne gruppe. Den tendens holdt sig ved de efterfølgende valg. Vælgermæssigt kunne SLD således ikke betragtes som et klasseparti (Knuzewski 1998: 152). SLD har desuden haft mange trofaste kernevælgere; alternativet til at stemme på SLD var for de fleste at blive sofavælgere. Med den markante fremgang i vælgertilslutning i slutningen af 1990erne blev opbakningen bredere. I begyndelsen af år 2000 havde SLD stor tilslutning i alle større erhvervsgrupper og fastholdt således karakteren af et catch-all parti.

Den høje spærregrense på fem procent førte ved valget i 1993 til omfattende stemmespild på den splittede højrefløj. Efter SLDs

⁷ Ifølge valgforskeren Lena Kolarska-Bobinska har det i hele 1990erne været en tendens i den polske befolkning til at svinge til venstre under højre regeringer. Modstanden mod den fri markedsøkonomi har således været klart voksende under borgerlige regeringer. Omvendt er støtten til privatiseringer og markedsøkonomi vokset under regeringer, der har været ledet af venstrefløjen, dvs. SLD (Kolarska-Bobinska 1999).

valgsejr med med 20,4 procent af stemmerne søgte Aleksander Kwasniewski at få Arbejdets Union (*Unia Prace*, UP) med i en regering under henvisning til de forholdsvis små programmatisk og ideologiske forskelle de to partier imellem. UP valgte imidlertid i sidste ende at indtage oppositionsrollen.

SLD indgik i stedet regeringssamarbejde med bondepartiet PSL, men dette fungerede langt fra gnidningsfrit – mod slutningen af valgperioden var der nærmest tale om indre opløsning. SdRP og SLD spændte bredere socialt, var mindre markeds skeptisk og mindre økonomisk sekterisk end PSL. Men regeringssamarbejdet varede dog valgperioden ud (frem til 1997).

I regering gjorde SLD for så vidt, hvad partiet havde lovet i valgkampen.⁸ I det økonomiske program «Strategi for Polen», lanceret af finansminister Grzegorz Kolodko, blev lagt vægt på beskæftigelsen, partnerskabstanken og statslig regulering. I den forudgående valgkamp havde partiet lovet en social pagt mellem styre og befolkning. Den idé blev søgt realiseret gennem Interesseseforsøringsrådet, et diskussionsforum med repræsentation fra arbejdsgivere, fagforeninger og regering.

Frem til valget i 1997 blev talt om tre forskellige strømninger eller fraktioner inden for SLD (*Rzeczpospolita* 20. september 1993):

- ▼ en socialliberal midtsøgende strømning omkring daværende partileder og senere præsident Aleksander Kwasniewski,
- ▼ en centristisk linie omkring Jozef Oleksy, og
- ▼ en mere dogmatisk fagforeningsorienteret linie omkring OPZZ og den daværende arbejdsminister Leszek Miller.

Den socialliberale fløj opgav den marxistiske økonomiske tænkning og stræbte efter at indføre markedsøkonomi og kapitalisme med klientelistisk prægede koblinger («nomenklatur-entreprenørerne»). Opdelingen mellem «liberale» og «ortodokse» var dog ikke knivskarp og har ændret sig en del over tid. Ifølge Aleksander Smolar befandt SLD sig et sted «mellem Blair og Jospin». Der taltes fra partiets side sjældent om socialisme, snarere mere uforpligtende om et mere «retfærdigt» samfund. I den økonomiske politik har SLD stået for en vis etatisme, dvs. statslig regulering efter princippet om «økonomisk markedsøkonomi, ja, men samfundsmæssig markedsførelse, nej».⁹

8 Et af partiets slogans i 1997-valgkampen lød derfor således: «Vi holdt, hvad vi lovede».

9 Interview med Aleksander Smolar i «Prawica, Lewica, Centrum», *Sprawy*

Venstreprofilen blev mest udtrykt i spørgsmål med tilknytning til kirken og i holdningerne til den kommunistiske fortid. Partiets vælgere har som antydnet forholdt sig stærkt kritisk til kirkeledelsens holdning til abort, har krævet ligestilling mellem mænd og kvinder og modsat sig tvungen kristendomsundervisning og anden form for kirkelig indblanding i politik.¹⁰ Trods de mange forskellige fraktioner lykkedes det at holde sammen på SLD, hvilket for en stor del skyldtes det ydre pres, eksempelvis truslerne om skærpet «af-kommunisering» (*dekomunizacja*).

SLD i opposition

Ved valget i 1997 kom højrefløjen stærkt tilbage. I rollen som oppositionsparti til ministerpræsident Jerzy Buzeks Solidaritet-ledede regering (1997–2001) førte SLD en aktiv og kritisk linie med fokus på politiske enkeltsager og med en dygtig udnyttelse af splittelsen inden for regeringen. Mange vælgere tog tilsyneladende godt imod SLD-formanden Leszek Millers appel om at standse polakernes «indbyrdes borgerkrige». Efter Millers opfattelse ville vælgerne i længden præmiere de politikere og partier, der arbejder for konkrete resultater og fremmer den politiske stabilitet i landet.¹¹ Fra valget i 1997 og frem til 2002-valget havde SLD en vælgerandel på over 25 procent, ifølge meningsmålingerne efter lokalvalget i 1998 mellem 30 og 50 procent eller væsentligt over de 27 procent, der blev opnået ved 1997-valget.

Politologen Edmund Wnuk Lipinski karakteriserede SLDs politik i opposition som fortrinsvist meritokratisk (*opozycja marytoryczna*). Den meritokratiske politik satte han over for den klassiske mere politiske form for oppositionspolitik, hvor hensigten ikke så meget er at påvirke regeringens forslag til det bedre, men mere at skaffe sig nye vælgere gennem vedvarende kritik af regeringens forslag. Denne strategi blev eksempelvis valgt under de heftige diskussioner om den nye administrative reform samt de store refor-

Polityczne nr. 7/8 2001: 2. Efter at Leszek Miller overtog formandsposten i SLD i 1999, slog også han ind på en pragmatisk linie, appellerede til middelklassen og støttede markedsøkonomien og medlemskab af NATO og EU.

10 Efter overtagelsen af regeringsmagten i 2001 er kritikken af kirken dog kraftigt dæmpet, efter alt at dømme ud fra den betragtning, at regeringen ikke har behov for ideologiske konfrontationer med kirken i en periode med stærkt voksende økonomiske og sociale problemer. Leszek Miller havde også brug for kirken i kampagnen for et ja fra vælgerne til optagelsen i EU i forbindelse med folkeafstemningen i 2003 (Janicki 2002).

11 Interview med Miller i *Rzeczpospolita* 19. april 1999, «Lewica powinna mieć jedną listę».

mer inden for sundhedsvæsnet og på pensions- og uddannelsesområdet (Czaczkowska 1998). I forbindelse med den fremtidige administrative inddeling blev fra regeringens side foreslået en kraftig nedskæring af antallet af regioner (*województwa*) samtidig med oprettelse af et nyt administrativt mellemlid (*powiaty*). SLD udnyttede utilfredsheden i de regioner, der havde udsigt til at skulle nedlægges, og foreslog derfor et større antal regioner end de 12, der var indeholdt i regeringens første forslag. SLD og præsident Kwasniewski foreslog at sætte antallet op til 17 (*Rzeczpospolita* 2. april 1998). Det hele endte med et kompromis mellem SLD og regeringen om oprettelse af 16 regioner.

Også i forbindelse med grundlovsdiskussionen spillede SLD en aktiv rolle. Det lykkedes her at få skabt en koalition med bondepartiet PSL, Arbejdets Union (UP) og derudover partiet Frihedsunionen (UW) rettet imod Valgaktion Solidaritet (AWS) og kirkeledelsen. De tre partier stod således sammen om det forslag til ny grundlov, der blev sendt til folkeafstemning i 1997 og vedtaget med et knebent flertal.

SLDs høje vælgertilslutning kom som en overraskelse for de fleste. Den tidligere leder af UP Rychard Bugaj forklarede det på den måde, at SLD har en stærkt heterogen vælgerskare og et højest uklart program, hvilket har givet partiet gode manøvre muligheder og også gode muligheder for at skifte holdninger i enkeltsager. Ifølge Bugaj er der ikke nævneværdig forskel mellem de borgerlige partiers og SLDs økonomiske programmer (Bogusz *et al.* 1999). Globaliseringen har generelt begrænset partiernes handle muligheder i den økonomiske politik. Den politiske kamp har i stedet forskudt sig til helt andre planer. Der findes ganske enkelt ikke gennemførbare alternativer til markedsøkonomien, tilpasningen til EU og globaliseringen. Den politiske kamp må i stedet mest udkæmpes på personplanet, på symbolplanet og omkring enkeltsager. I stedet for økonomiske emner er spørgsmål i tilknytning til det enkelte menneskes frihed og kampen mod nationalismen blevet venstrefløjens mærkesager, hævder sociologen Pawel Spiewak (*ibid.*).

Fra partialalliance til partiet SLD

Planerne om at omdanne SLD til et egentligt parti, et «standardparti» i klassisk forstand, er af ældre dato, men de blev fremskyn det af den nye valglov, ifølge hvilken kun partier og vælgerkomitéer kan stille op ved valg. Der blev henvist til den nye grundlovs paragraf 100, hvori der kort og godt står, at kandidater til valg udpeges

af politiske *partier*. Det gamle SLD kunne derfor måske ikke stille op som valgalliance ved de næste valg. Fra efteråret 1998 begyndte partiformanden i SdRP, Leszek Miller, at tale om at opløse SLD og skabe et politisk enhedsparti. Denne proces blev ført til ende året efter.

Af de 32 organisationer, der havde udgjort det gamle SLD, afsløg kun fem grupper at gå over i det nye SLD. Medlemmer af fagforeningen OPZZ kunne kun på individuelt grundlag tilslutte sig det nye. Juridisk var der ingen sammenhæng mellem det nye og gamle SLD.

Nedlæggelsen af valgalliancen SLD skete dog ikke uden debat og kritik. PPS-lederen Piotr Ikonowicz ønskede således ikke et enhedsparti, men en partiføderation, eftersom det var vanskeligt at nedlægge et parti som PPS, der havde en næsten 100-årig historie bag sig. Virkningen af PPS' udmeldelse var dog til at overse for SLD. PPS' synspunkter havde ganske vist tilslutning i dele af SLD, men i partiets ledelse blev Ikonowicz betragtet som en belastning på grund af hans kompromisløse stil.¹² Kritik af «fusionsplanerne» kom også fra partiavisen *Trybuna*. Kritikken herfra blev især rettet mod Leszek Miller, der ifølge kritikerne optrådte diktatorisk og var ude af stand til at fremlægge konkrete fremtidsrettede politiske programmer for vælgerne. SLD risikerede således at blive et ideologisk parti uden evne til at fremlægge reelle alternativer til den førte politik.

Ekspertes og intellektuelle stod over for populistiske og proletarisk indstillede (Janicki & Wladyka 2001). Flere kritikere forlod SLD og sluttede sig til den populistiske bondebevægelse Selvforsvar (*Samoobrona*). Andre mente, at SLD efterhånden var blevet til et «parti af socialdemokrater i smoking» med en udpræget markedsøkonomisk og vestlig pro-integrationistisk orientering.¹³

Vanskeligst var dog måske alligevel nedlæggelsen af SdRP, der som sagt havde udgjort det gamle SLDs kerne. Ikke med urette blev det fremført, at SdRP gennem årene havde været SLDs redning. Det havde i sin tid krævet megen mod og vilje at gå med i SLD, især i de første år blev medlemmerne udsat for hårde angreb udefra. Efter nedlæggelsen af SLD vil folk med baggrund i SdRP kun

12 Ikonowicz der havde været dissident i årene før 1989, har forsvaret de klassiske socialistiske værdier og kritiseret tilnærmelsen til Frihedsunionen (UW) mere end den gamle «apparatjik» Leszek Miller, der med tiden kom til at stå for den teknokratiske vestligt orienterede catch-all linie.

13 Tomasz Nalecz i rundbordssamtale om venstrefløjens fremtid i «Gdy zabraklo wielkiej wizji», *Gazeta Wyborcza* 29.–30. november 1997.

være på lige fod med nye medlemmer, der ikke turde være med i SLD i den første, vanskelige periode.

Det nye SLD rummede også forskellige opfattelser af selve fremgangsmåden i forbindelse med oprettelsen af det nye parti. En fløj mente, at grundig diskussion om partiets program burde gå forud for skabelsen af den ny partiorganisation, mens den anden fløj mente, at en velfungerende organisation og et disciplineret partiapparat burde have førsteprioritet. Tidligere præsidentkandidat og ministerpræsident for SLD, Włodzimierz Cimoszewicz holdt en lav profil i den interne debat, men tilkendegav i et interview i ugeskriftet *Polityka*, at SLD under ingen omstændigheder burde udvikle sig i retning af et centralistisk styret enhedsparti. Vægten skulle i stedet lægges på udvikling af en levende og demokratisk partidiskussion (*Polityka* 2. oktober 1999: 30–31).

SLDs endelige organisatoriske struktur og politiske program skulle fastlægges i forbindelse med den første kongres i december 1999. Inden stiftelseskongressen havde også SdRP besluttet at opløse sig selv. Medlemmerne og parlamentsmedlemmerne skulle herefter beslutte, om de ville gå med over i det nye enhedsparti som *individuelle* medlemmer. 149 af SLDs 164 medlemmer af Sejmen og 25 af 28 valgte senatorer valgte at gå med over i det nye parti. I den nye midlertidige ledelse var i øvrigt SdRP og OPZZ stærkt repræsenteret, ligesom der efter polske forhold var en høj kvinderepræsentation, idet 8 ud af 27 i partiledelsen var kvinder. Der blev desuden plads til repræsentanter fra de nye koordinerende grupper på *voivod*-niveau og til tidligere medlemmer af Frihedsunionen (UW).¹⁴ Andrzej Celinski, en af «overløberne» fra UW og tidligere aktivt medlem af oppositionsgruppen Komiteen til Forsvar af Arbejderne (KOR), blev formand for den kommission, der skulle forberede partiets program. Valget af Celinski var taktisk bestemt, idet valget af ham skulle bidrage til at fjerne, hvad SLD har betegnet som «det mest irrationelle i polsk politik», den gamle opdeling med konfrontation mellem «Vi» (Solidaritet) og «Dem» («postkommunisterne»)¹⁵.

I oplægget til den stiftende kongres blev det understreget, at der ikke eksisterer nogen «tredje vej» mellem planøkonomi og markedsøkonomi. Ifølge Andrzej Celinski blev kursen i den økonomiske

14 Alle grupper fra det gamle SLD blev imidlertid ikke repræsenteret i den nye partiledelse. Jerzy Urbans organisation NIE anmodede herom, men fik kravet afvist.

15 Det synspunkt er bl.a. fremført af Włodzimierz Cimoszewicz. Se *Polityka* 2. oktober 1999: 30–31.

politik reelt lagt allerede i forbindelse med Balcerowicz-planen, dvs. lige efter etableringen af den første ikke-kommunistiske regering. Siden har der kun været tale om små justeringer i den førte økonomiske politik. Mellem den neoliberale Leszek Balcerowicz' og venstrefløjens Marek Belkas synspunkter har der højst været tale om nuanceforskelle. Venstrefløjen har dog ikke desto mindre, uanset al tale om sti-afhængighed (*path dependency*), følt, at den har pligt til at give de socialt udstødte en ny chance i samfundet og udligne de stadig alt for store regionale forskelle i levestandard.¹⁶

I en erklæring op til stiftelseskongressen blev det fremhævet, at SLD vil knytte an til de historiske traditioner inden for den polske og europæiske socialistiske bevægelse med forbindelser til traditioner og politisk tænkning på venstrefløjen. Den daglige politik skulle bygge på en frugtbar kombination af patriotisme, en søgen efter uafhængighed og sikring af borgerlige frihedsrettigheder og ikke at forglemme sikring af sociale rettigheder. Med dette som udgangspunkt ville partiet søge at forene princippet om social retfærdighed med frihed, udvikling af frie borgere og lokalt selvstyre. Stalinismens forbrydelser og realsocialismens udemokratiske system, dens økonomiske «patologi» og begrænsningerne i frihedsrettighederne fordømtes. SLD værdsætter dog, som det siges, dem der under det gamle system på ærlig og redelig vis bidrog til at skabe værdier til gavn for samfundet (*Rzeczpospolita* 16. maj 1999).

Holdningerne til fortiden blev genstand for stor debat og megen opmærksomhed på kongressen. De ovennævnte temaer blev gentaget i programvedtagelserne på SLDs stiftende kongres. Her blev det således vedtaget en resolution, der i skarpe vendinger tog afstand fra «den kommunistiske totalitarismes forbrydelser, som krænkede venstrefløjens idealer». Partiet var også villig til at yde erstatning til kommunismens ofre. Vurderingen af tiden før 1989 skulle være «hård, men retfærdig». De nøjagtige formuleringer var dog genstand for debat og tilfredsstillede ikke højrefløjen, bl.a. fordi forholdene i Polen før 1989 kun blev nævnt i indirekte vendinger.¹⁷ AWS afviste, at SLD med beslutningerne på kongressen havde gjort tilstrækkeligt op med fortiden.¹⁸ SLD var således trods sin størrelse

16 Interview med Andrzej Celinski i *Rzeczpospolita* 15. oktober 1999 under overskriften «Nie ma trzeciej drogi w gospodarce».

17 Præsident Aleksander Kwasniewski havde forud for kongressen og øjensynligt uden at orientere partiledelsen ladet oplæse et brev, hvor SLD blev opfordret til ikke blot et symbolsk, men et dybtgående brud med fortiden.

18 Spørgsmålet om fortiden blev reaktiveret i forbindelse med AWS' forsøg i efteråret 1999 på at få en ny skærpet udrensningslov igennem parlamentet. Forslag herom blev nedstemt i parlamentet med også regeringspartneren Frihedsunionens stemmer.

og indre transformation fortsat en akse for polarisering i polsk politik.

På den stiftende kongres blev Leszek Miller valgt til formand. Større spænding var der om valget af de fem viceformænd. Her fik Leszek Miller sin vilje, for så vidt som de grupper inden for partiet, der støttede Millers linie, blev repræsenteret i ledelsen. Der blev således indvalgt en kvinde og en repræsentant for fagforeningen OPZZ. Også Andrzej Celinski, den ovennævnte afhopper fra Frihedsunionen (UW), blev valgt. Desuden fik Sejmens viceformand Marek Borowski og Jerzy Smajdzinski, en nær ven af Miller, stemmer nok.¹⁹ Kongressen besluttede desuden, at kvinderne skulle udgøre mindst 30 procent af kandidaterne ved næste parlamentsvalg og mindst 20 procent i partiets ledende organer, stigende til 50 procent i år 2007.

Den ny organisation blev opdelt i 160 lokale partienheder med 16 koordinatører på *voivod*-niveau. Hensigten var at opnå den bedst mulige dækning territorialt. Ledelsen satsede på, at det ny SLD på sigt ville få 100.000 medlemmer, båret frem af fremgangen i meningsmålingerne og udsigterne til politisk karriere. I oktober 1999 havde det ny SLD 21.000 individuelle medlemmer. I år 2002 var medlemstallet nået 115.000, et tal som ingen andre partier kom blot i nærheden af. Optagelsen af nye medlemmer skete efter samtaler med hver enkelt ansøger.²⁰ Den største gruppe blandt de nyindmeldte havde været reformkommunister i 1980'erne, hvor de havde udgjort den del af det kommunistiske parti, der støttede rundbordssamtalerne. Omkring en tredjedel af dem, der viste interesse i medlemskab, havde således tidligere været medlemmer af det kommunistiske parti.

Blandt de nye medlemmer var imidlertid ifølge SLDs egne oplysninger ca. en tredjedel unge vælgere. Samfundsforskeren Wojciech Pielecki mener, at de fleste unge ikke meldte sig ind i SLD ud fra holdninger til fortiden, men ud fra deres egne helt personlige holdninger til fremtiden. Fortiden overlod de unge til historikerne (*Rzeczpospolita* 23. august 1999, Pielecki 1999).²¹ SLD var ikke længere blot partiet for pensionister og tidligere medlemmer af det kommunistiske parti. 60 procent af det nye partis vælgere var under 40 år og havde ikke taget aktivt del i politik under det gamle

19 Mest overraskende var vel, at den tidligere præsidentkandidat og ministerpræsident Włodzimierz Cimoszewicz ikke blev valgt.

20 Opgivelsen af det kollektive medlemskab svækkede den postkommunistiske fagforening OPZZ' position.

21 Dette blev bekræftet i min egen samtale med Tadeusz Iwinski, SLD i forbindelse med et arbejdsbesøg i Warszawa 20. oktober 1999.

system. De politiske holdninger var i stedet blevet formet i årene efter 1989. De har vurderet de politiske partier primært ud fra pragmatiske kriterier, nærmest værdifrit. Mange havde forud for medlemskabet engageret sig i den private sektor, havde tidligere stemt på Solidaritet, men forlod «postSolidaritet partierne» i skuffelse over deres politiske stil og den førte politik.

At den kommunistiske fortid var ophørt med at spille den store rolle, havde ifølge Pielecki primært psykologiske årsager. Der var et stort udækket behov for en nuanceret og nøgtern vurdering af fortiden. Befolkningen var blevet overvældet af så store forandringer, at erindringerne om tiden før 1989 var blevet trængt i baggrunden. Der var brug for en ny autentisk «tyk streg over fortiden» efter spansk mønster. En sådan ville efter SLDs opfattelse åbne op for nye og mere frugtbare politiske alliancer, måske et historisk kompromis og et regeringssamarbejde mellem SLD og det liberale Frihedsunionen. SLDs koalitionspotentialer var i princippet stort, barriererne for at realisere potentialer var ikke politikrelaterede, men frem for alt historiske.

En organisatorisk nyskabelse i forbindelse med oprettelsen af SLD var det særlige politiske programråd. I rådet indgik ikke alene partimedlemmer, men også enkeltpersoner fra organisationer, der på den ene eller anden måde samarbejdede med SLD. Rådet fik til opgave at skabe et parti-program og udvikle en ny politisk profil. Medlemmer af rådet, også ikke-medlemmer, kunne også optræde på partiets lister ved valgene. SLD ønskede derigennem at tiltrække andre organisationer, også religiøse bevægelser, og gennem samarbejdet give SLD den tilstrækkelige bredde og gennemslagskraft.

Ved parlamentsvalget i september 2001 var SLD således det eneste parti, der satsede på at spænde bredt og principielt henvende sig til alle vælgere. Mange virksomhedsejere stemte på partiet for at sikre politisk stabilitet og som værn mod yderliggående radikalisme, men også en del arbejdsløse stemte på SLD i forventning om nye jobs. I begyndelsen af år 2001 havde SLD ifølge meningsmålingerne mellem 40 og 50 procent af vælgerne bag sig. Partiet var blevet førende i næsten alle erhvervsgrupper uanset køn, alder, uddannelse, formue, arbejdssted og bolig. SLD var også blevet ungdommens parti. Kun blandt bønder og landarbejdere stod PSL stærkere end SLD.²²

22 Ifølge meningsmåling offentliggjort i *Rzeczpospolita* 26. januar 2000.

Samarbejde på venstrefløjen

Som på højrefløjen er der blevet talt og skrevet meget om behovet for mere samling på venstrefløjen. Før valget i 1993 indbød SLD alle venstrefløjspartier og grupper til, hvad der blev betegnet som en «stor debat» om alternativer til den økonomiske politik, der var blevet ført af postSolidaritet partierne. I en overgang blev der talt om en føderation eller valgblok bestående af SLD, UP, PPS samt den mindre politiske sammenslutning det Arbejdende Folks Bevægelse (*Ruchu Ludzi Pracy*).²³

Det andet venstrefløjsparti, UP, tog i foråret 1999 initiativ til venstrefløjens «rundbordssamtaler». Under disse samtaler skulle de forskellige grupperinger på venstrefløjen åbent diskutere nye idéer og programmer. To centrale spørgsmål blev formuleret af den tidligere ministerpræsident Cimoszewicz: Hvordan forener venstrefløjen bedst muligt økonomisk vækst med idealet om en mere retfærdig fordeling af samfundets goder? Og har en ny venstre-regering en reel handlefrihed i den økonomiske politik set i lyset af den stadig stærkere globalisering og ikke at forglemme den løbende tilpasning til medlemskabet af EU (Wielowieyska 1999a)?

Planerne om oprettelse af én samlet venstre-front måtte imidlertid opgives (Wielowieyska 1999b, Olczyk 1999). I stedet talte SLDs formand Leszek Miller om etablering af et «oppositionsforum» (*Forum Opozycyjne*), som med SLD som den ledende politiske kraft skulle forene de forskellige partier i opposition til Jerzy Buzeks regering (Janicki 1999). SLD prioriterede dog ikke drøftelserne om større enhed på venstrefløjen særlig højt; SLD var jo under alle omstændigheder klart dominerende i forhold til andre venstregrupperinger. SLD følte sig imidlertid af valgtaktiske årsager nødsaget til at deltage i rundbordsforhandlingerne, da UPs stemmer kunne blive udslagsgivende i forbindelse med regeringsdannelsen efter valget i 2001.

Tilnærmelsen mellem SLD og UP udmøntede sig i oktober 2000 i en aftale om samarbejde i forbindelse med parlamentsvalget i 2001 med fælles kandidatlistor og et fælles program. Vigtigst for SLD var at få begrænset stemmespildet. UP lå ifølge meningsmålingerne lige omkring spærregrænsen, så faren for, at UP igen ikke ville blive repræsenteret i parlamentet, var stor. Derudover gjaldt det om, at undgå de fejl, der blev begået under den forrige venstrefløjsregering. Regeringssamarbejdet mellem SLD og PSL 1993–97 havde

²³ Denne gruppe var forbundet med den postkommunistiske fagforening OPZZ men havde få medlemmer og lille gennemslagskraft.

vist, at regeringer ledet af SLD har haft svært ved at træffe upopulære, men nødvendige politiske beslutninger. Også under SLD-PSL-regeringen verserede der for eksempel planer om en omfattende regional- og kommunalreform, men beslutningen herom blev først taget under Buzeks AWS-UW-regering, der fulgte efter.²⁴

Mulighederne for at få etableret en centrum-venstre regering efter et nyt valg blev forbedret gennem valgsamarbejdet mellem SLD, UP og PSL ved regional- og kommunalvalgene i 1998. Selv om gode meningsmålinger i efteråret 1999 i sig selv kunne friste dertil, havde SLD ikke en interesse i at fremprovokere et nyvalg til parlamentet før præsidentvalget i år 2000, vel vidende at en overtagelse af regeringsmagten ville kunne betyde vælgertilbagegang på grund af upopulær lovgivning. Regeringen blev godt nok kritiseret, men ikke alt for skarpt, og SLD distancerede sig fra de mange protestdemonstrationer organiseret af OPZZ og Samoobrona. SLD søgte kort sagt over for vælgerne at fremstå som et pragmatisk indstillet parti med konkrete forslag til løsning af samfundets problemer, for eksempel arbejdsløsheden og den manglende ligestilling (Olczyk 2001).

I efteråret 2000 blev partiets præsidentkandidat Aleksander Kwasniewski genvalgt til præsident, hvilket i sig selv styrkede partiets muligheder ved det efterfølgende parlamentsvalg i 2001. Partiet var ikke længere blot en sammenslutning af veteraner fra den socialistiske periode, men havde tværtimod frigjort sig fra mere ekstreme revolutionære grupperinger, eksempelvis Proletariat (Majcherek 2000). SLD nød godt af den hårde kerne af aktivister og sit solide organisatoriske netværk (Millard 1999: 167–68). Samtidig havde partiet solide økonomiske fordele af de tætte kontakter til dele af den private sektor.

Som fremgået blev selve overgangen fra en valgalliance til et egentligt parti gennemført forholdsvis gnidningsfrit og i hvert fald uden negative følger med hensyn til vælgeropbakning. Det regionale og lokale fundament var forholdsvis solidt. Over halvdelen af landets kommuner og regioner var omkring årtusindeskiftet styret af SLD alene eller af SLD-ledede koalitioner. Af de 16 *voivoder* blev efter 1998-valget 9 ledet af SLD og 135 af de 235 i det andet administrative mellemed (*powiatyerne*) havde en SLD'er som borgmester.

²⁴ Den AWS-ledede regering havde i højere grad viljen til at gennemføre reformer, men skelede ikke tilstrækkeligt meget til kvaliteten i lovgivningsarbejdet og styrtdykkede derfor uventet hurtigt efter valget i vælgertilslutning.

Koalitionspotentialet var imidlertid stadig begrænset. Billedet af partiet har gennem hele perioden været asymmetrisk, idet partier i opposition til SLD har haft svært ved at anerkende SLD som et parti af «standardtypen». De klassiske modsætninger mellem «vi» og «dem» blev ikke helt elimineret, men dette skulle vise sig mest skadeligt for højrefløjen.

Valget i 2001 og efter

Omkring årtusindeskiftet fremstod SLD som klart stærkeste parti med en professionel organisation og en catch-all profil med appel til store sociale grupper. Partiet havde strukturerne, pengene og «maskineriet», der skal til for at vinde politiske valg. Under valgkampen 2001 blev der fokuseret på emner som ligestilling, seksualvejledning, sundhedsreform, eksportfremme samt støtte til virksomheder, der ansætter unge nyuddannede. SLDs fremgang skyldtes også regeringens uheldige fremtoning i medierne, de dårlige økonomiske konjunkturer og den Solidaritet-ledede regerings alvorlige fejl især i forbindelse med forberedelsen og gennemførelsen af store reformer (eksempelvis reformen på sundhedsområdet).

Før valget i september 2001 viste meningsmålinger, at SLD-UP ville opnå absolut flertal i det nye parlament. Det endelige resultat var dog noget lavere end forventet (41 procent), og på grund af den forudgående ændring i valgloven hen mod rent forholdstalsvalg var det ikke tilstrækkeligt til at opnå et flertal i parlamentet. Det lykkedes dog SLD-UP efter valget at få stablet en flertalsregering på benene takket være samarbejde med bondepartiet PSL.

Som regeringsbærende kom SLD imidlertid snart til at stå over for svære, måske uløselige problemer, ikke mindst på grund af det store underskud på statsbudgettet og den voksende arbejdsløshed. Problemet for den ny postkommunistiske regering var frem for alt at dæmpe utilfredsheden i befolkningen, skabe realistiske forventninger og højne kvaliteten i lovgivningsarbejdet og i ministrenes embedsførelse i det hele taget. Den ny SLD-UP-PSL-regering lagde ud med beskæringer i statsbudgettet for 2002. Samtidig hermed blev lanceret et program for «revitalisering» af økonomien med en lempelse af pengepolitikken, igangsættelse af større infrastrukturprojekter, afbureaukratisering af statsadministrationen, ændringer på sundhedsområdet, begrænsning i pensionisters muligheder for at tage arbejde samt ændringer i arbejdsmarkedslovgivningen med justeringer i den særlige arbejdskodeks, hvorefter virksomhederne lettere vil kunne ansætte og skille sig af med uønsket arbejdskraft. Der

blev desuden givet en særlig støtte til unge i den hensigt at reducere den alt for høje ungdomsarbejdsløshed.²⁵ Hvorvidt projektet for genrejsning af polsk økonomi i sidste ende vil lykkes, er på indeværende tidspunkt usikkert, men prognoser tyder på højere vækst i de nærmeste år.

Den høje prioritering af den økonomiske politik og medlemskabet af EU indebar, at de ideologiske spørgsmål, eksempelvis kritikken af den katolske kirke, indtil videre blev neddæmpet. Regeringens renommé led dog under flere skandalesager, frem for alt de alvorlige beskyldninger om korrupsion og bestikkelse inden for medieverdenen (kendt som «Rywin-gate» efter hovedpersonen, Lew Rywin).

Regeringsansvaret har dog tæret på SLDs popularitet. Udfaldet af de regionale og kommunale valg i november 2002 viste, at SLDs vælgerandel var stærkt vigende, især i de store byer, hvor SLD tabte ved de fleste borgmestervalg. Et stort nederlag ved det næste parlamentsvalg synes derfor lige nu uundgåeligt. SLD-UP-regeringen²⁶ ses af stadig flere vælgere som en «magtens koalition», der er uinteresseret i at løse de helt grundlæggende sociale problemer.

Allerede i efteråret 2002 blev talt om, at SLD kunne komme til at lide samme kranke skæbne som det tidligere regeringsparti AWS, der ved 2001-valget gled helt ud af parlamentet. Den profeti skulle vise sig ikke at blive helt urealistisk. De mange skandaler, værst nok «Rywin-gate», svækkede regeringens position. Især det populistiske parti Samoobrona fik tilgang af mange utilfredse SLD'ere. I maj 2004 var Leppers parti ifølge flere meningsmålinger Polens største enkeltparti. Nedturen i meningsmålingerne tvang Leszek Miller bort fra både posten som ministerpræsident og formand for SLD. Millers tilbagetræden i maj 2004 kunne imidlertid ikke standse nedgangen og uroen inden for partiet, der kulminerede med, at en udbrydergruppe oprettede et helt nyt konkurrerende socialdemokrati, kaldt Polens Socialdemokratiske Parti (SDPL) i et desperat forsøg på at standse vælgerflugten. Om splittelsen af de socialdemokratiske stemmer – ganske som i Slovakiet ved valget i 2002 – i sidste ende vil føre til, at ét eller begge socialdemokratiske partier (SLD og SDPL) ikke klarer spærregrensen ved næste valg, kan kun tiden vise.

25 Planerne blev dog hæmmet af uenighed inden for regeringen mellem finansministeren Grzegorz Kolodko og økonomiministeren Jerzy Hausner. Økonomiministeren var mest indstillet på at hæve den økonomiske vækst ved at stimulere den indenlandske efterspørgsel, mens finansministeren naturligt nok skelede mere til balancen på statsbudgettet. Det hele endte med en sejr for Hausners linie og som følge heraf Kolodkos afgang.

26 I marts 2003 blev PSL ekskluderet fra regeringen.

Litteratur

- Bogusz, Anna, Dorota Macieja & Zofia Wojtkowska (1999) Falszywa lewica. *Wprost* 18. april.
- Czackowska, Ewa K. (1998) Majsterszyk lewicy. *Rzeczpospolita* 2. april.
- Janicki, Mariusz (1999) Wylacznosc na lewice. *Polityka* 17. april.
- Janicki, Mariusz (2002) Czerwone i czarne. *Polityka* 16. februar.
- Janicki, Mariusz & Wieslaw Wladyka (2001) Kto wpuscil Lepera? *Polityka* 6. oktober.
- Knuzewski, Krzysztof (1998) *Partie i System Partyjny w Polsce w Okresie Transformacji Ustrojowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe.
- Kolarska-Bobinska, Lena (1999) Kapitalizm nie taki, jaki mial byc. *Gazeta Wyborcza* 6.–7. november.
- Olczyk, Eliza (1999) Socjaldemokratyczna wydmuszka. *Rzeczpospolita* 27.–28. marts.
- Olczyk, Eliza (2001) Bez odeologii. *Rzeczpospolita* 31. marts–1. april.
- Majcherek, Janusz A. (2000) SLD, Miedzy Balcerowiczem a Miczurinem. *Rzeczpospolita* 12. september.
- Markowski, Radoslaw & Gabor Toka (1993) Left Turn in Poland and Hungary. Five Years After the Collapse of Communism. *Sisyphus* 1 (9): 85–86.
- Pielecki, Wojciech (1999) Trup niezgody. *Gazeta Wyborcza* 15. november.
- Wielowieyska, Dominika (1999a) Przez morze czerwone. *Gazeta Wyborcza* 9. marts.
- Wielowieyska, Dominika (1999b) Przez morze czerwone. *Gazeta Wyborcza* 11. maj.

Blat – mellom gaver og varer i Moldova

Elisabeth L'orange Fürst
professor, Sosialantropologisk institutt,
Universitetet i Oslo

Vi har alle blitt banditter! Om du kommer med hundre dollar til noen i dag, er han villig til å selge deg hva som helst – om det så er sin egen bestemor (informantutsagn).

Den postsovjetske republikken Moldova har i det siste gjerne blitt omtalt som «det fattigste landet i Europa» (Fürst 2001a). Den gjennomsnittlige levestandarden i landet, som ligger mellom Ukraina og Romania, befinner seg på nivå med fattige land i Afrika.¹ Fattigdommen har grepet om seg i kjølvannet av Sovjetunionens sammenbrudd og Moldovas valg av selvstendighet i 1991. Underveis i mitt multitemporære² feltarbeid i Chisinau, Moldovas hovedstad, har jeg kommet på sporet av noe som fremstår som et nøkkel-fenomen for å forstå hvordan folk likevel greier å få endene til å møtes. I denne artikkelen skal jeg undersøke dette fenomenet ved hjelp av den russiske betegnelsen *blat*.

Overgangen fra kommunisme til kapitalisme har vært hard. Måten markedsliberalismen ble innført på i de postsosialistiske³ statene, har da også blitt beskrevet som sjokkterapi (Humphrey & Mandel 2002). Situasjonen kan beskrives som en overgang fra et statlig, paternalistisk redistribusjonssystem som sørget for de nød-

1 Gjennomsnittsinntekten var i 2001 ca. 300 NOK pr. måned, men en liten gruppe på 5–8 prosent med svært høy inntekt trakk opp gjennomsnittet.

2 Feltarbeidet kan kalles multitemporært (Howell 2002) ettersom det har foregått som opptil månedslange opphold over en syvårsperiode fra 1998 til 2004. Jeg har for det meste bodd hos en russisk-ukrainsk-jødisk familie sammen med en norsk, russiskkyndig slektning av dem som reisefølge og oversetter. Selv forstår jeg noe russisk, men har i tillegg kunnet kommunisere med enkelte informanter på fransk og engelsk.

3 Dette noe omstridte begrepet diskuteres hos Hann (2002).

tørftigste levekår til en markedsliberalisme karakterisert av privatiseringsideologi og -politikk. Den samfunnsmessige transformasjonen innebærer overgang fra en planøkonomi der penger ikke var et hovedelement i økonomiske transaksjoner (Ledeneva 1998), til en kapitalistisk markedsøkonomi der penger blir eneste tilgang til livsmidler.

Privatiseringsideologien går ut på at markedet skal overta for staten, folk skal kjøpe de tjenester som tidligere var gratis. Transformasjonsprosessen ble iverksatt ved hjelp av store lån fra IMF og Verdensbanken. Den pålagte nedbyggingen av staten gikk raskt, imidlertid fremsto den snart som bankerott med en akutt pengemangel. Hva hadde skjedd? Mine informanter fortalte at pengene fra utlandet hadde forsvunnet «som dugg for solen». Med en håndbevegelse ned mot hoften gav de uttrykk for sin emiske, eller lokale, forståelse av privatisering: Pengene var forsvunnet ned i private lommer – først og fremst makthavernes. Spørsmålet jeg skal belyse i denne artikkelen, er hva som kom i stedet for den raserte stat. Hvordan skaffer folk seg sine livsmidler i et land der alt plutselig koster penger – og penger samtidig er den store mangelvaren? Hva skjer når den nye markedsøkonomien som skulle erstatte (velferds)staten, faktisk ikke fungerer som forespeilet?

Jeg skal forsøke å gi noen svar på disse spørsmålene ved hjelp av det nøkkelfenomenet jeg observerte, her forsøksvis betegnet som blat. Jeg ble først oppmerksom på dette begrepet gjennom Alena Ledenevas bok *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange* (1998). Selv knyttet jeg i starten mine observasjoner av fenomenet til de to kategoriene «varen» og «gaven», slik de har vært benyttet for å beskrive samfunnsøkonomiske relasjoner i tilknytning til kulturelle logikker og rasjonaliteter (Marx 1932, Mauss 1990, Fürst 1995). Som dikotomisk begrepspar for å si noe om «tradisjonelle» versus «moderne» samfunn er disse kategoriene blitt grundig kritisert. Selv ble jeg slått av hvordan det observerte fenomenet bærer preg av *tvetydighet*, det opererer nettopp i en gråsoner – eller et grenseland – mellom de to kategoriene.⁴

Jeg velger å analysere det daglige strev med å få endene til å møtes i Moldova som en pendling mellom økonomiske sfærer preget av «varen» og «gaven». Naturalia byttes mot andre produkter eller tjenester⁵ – eller disse byttes mot penger. Noen ganger krys-

4 I en annen artikkel har jeg skrevet om tvetydighet som karakteristisk for dagens Moldova (Fürst 2002).

5 Slike bytter er også analysert som *barter* (Humphrey & Hugh-Jones 1992), på norsk gjerne oversatt til tuskhandel. Dette er en form for byttehandel som helst

ses grensene for hvor penger «hører hjemme» (Nielsen 2000). Logikker, rasjonaliteter, normer og moral er innvevd i de ulike formene for økonomisk bytte. Disse er preget av dilemmaer som også kan ses i lys av tradisjonelle og moderne trekk ved samfunnet. Noe av det problematiske jeg observerte, er at disse pendlingene innebærer moralske overtramp i retning av korrupsjon og kriminalitet. Blat, slik jeg observerte fenomenet i Moldova, befinner seg nettopp i dette moralsk tvetydige og utfordrende grenselandet mellom gaver og varer. Ledeneva beskriver blat først og fremst i tilknytning til sovjetepoken. I denne artikkelen vil jeg vise at fenomenet ikke synes å ha forsvunnet i det postsovjetiske Moldova, snarere ser det ut til å ha utviklet nye trekk.

Mitt møte med blat

En av de første dagene jeg oppholdt meg i Moldova opplevde jeg noe som for (norske) meg var «rart», noe som fikk meg til å reflektere over forholdet mellom gaver og varer. Dette sporet meg til å begynne å formulere spørsmål som «Hvem gir en gaver til i dette landet?», «Når og i hva slags situasjoner og relasjoner?» og «Når kommer penger inn i bildet?»

Saken var at jeg måtte gå til fremmedpolitiet i Chisinau for å få et identitetspapir som redegjorde for hvorfor jeg oppholdt meg i Moldova, i tilfelle jeg skulle bli stanset på gaten og spurt.⁶ På et av kontorene jeg måtte innom for å få dette papiret, var det en ung, engelskkyndig mann i lokalet som gav inntrykk av å ville hjelpe meg med å fylle ut et rumenskpråklig⁷ skjema. Først etterpå forsto jeg at han av en eller annen grunn hadde lurt meg. Jeg hadde fått innstendig beskjed fra husverten om at jeg måtte krysse av for at jeg var gjest og ikke skulle arbeide i landet. Mitt skjema hadde likevel, ved mannens «hjelp», fått et kryss for at jeg skulle arbeide.

Denne fatale feilen fikk min vertinne vite om da hun ble oppringt av en ansatt som hun kjente hos fremmedpolitiet. Feilen vekket bestyrtelse hos henne. Hun måtte finne på noe for å hjelpe meg ut av denne situasjonen, hun lot meg forstå at den var farlig. Måten hun ordnet opp på, forbløffet meg. Jeg så henne dra av gårde med en flaske champagne og en kaffepose i vesken. Hjem igjen kom

forbindes med tradisjonelle samfunn, men som også forekommer i moderne.

6 Dette er en overlevning fra sovjettiden. I Moldova har folk to typer pass, ett for innenriks bruk og ett for utenriks.

7 Rumensk har vært offisielt språk i Moldova siden landet ble erklært uavhengig i 1991 (se FÜRST 2002).

hun noe senere med et papir signert av en betydningsfull venn. Det legitimerer avkrysningen på skjemaet, og dermed mitt opphold. Vertinnen lot meg forstå at hun hadde en stor bekjentskapskrets, noe som var svært nyttig i et uforutsigbart land som Moldova, «hvor mafiaen herjer», som hun sa.

Det var først året etter denne hendelsen jeg oppdaget begrepet blat, takket være den tidligere omtalte boken til Ledeneva. Hun definerer fenomenet som en mellomform av bytter – det er verken gaver eller varer, men noe midt imellom.⁸ Mens gavebytter handler om utveksling av uavhengelige (*inalienable*) objekter mellom mennesker som er bundet til hverandre gjennom sosiale bånd, handler varebytter om avhengelige objekter som byttes mellom mennesker som opptrer som frie agenter (på et marked) (Ledeneva 1998: 141). Om blat sier hun at det i likhet med gaven dreier seg om et ikke-monetært bytte i allerede etablerte sosiale relasjoner, men at det som byttes er avhengelige objekter.⁹

Mens gavebytter ifølge Mauss (1990) skaper relasjoner som fordrer gjengjeld, sier Ledeneva at blatbytter (og tjenester) snarere enn gjeld skaper et minne hos mottakeren. Det er et viktig poeng i antropologisk tradisjon å påpeke at gaven skaper resiprositet eller gjensidighet (Sahlins 1969). Gjengjeld forventes, men ikke med en gang og ikke i samme form. Snarere utsettes den på ubestemt tid (*ibid.*:148).¹⁰ Gavebyttet står dermed i motsetning til varebyttet på markedet, som skjer mellom ekvivalenter målt i penger (Marx 1938). Gaver og varer handler altså om både ting og sosiale forhold. Dette kan også knyttes til Karl Polanyis (1968) påpekning av at økonomi alltid er nedfelt i sosiale forhold. Men til forskjell fra varen handler gaven også om gjensidighetsrelasjoner.

Ledeneva beskriver blat som en underkommunisert form for sovjetisk praksis, «the unknown commonplace» som vokste frem som svar på dette samfunnets knapphet på goder for folk utenfor de rette sirkler.¹¹ Blat var en måte å oppnå ting gjennom personlige nettverk, gjennom en form for gavebytter preget av resiprositet. Men

8 Ledeneva refererer her til Gregory (1982) som benytter kategoriene gaver og varer med referanse til Marx (1932) og Mauss (1990).

9 Dette skiller blat fra tuskhandel (*barter*), som man kan si finner sted mellom «mer frie agenter».

10 Det er uenighet om gaven nødvendigvis skaper forventning om gjengjeld. Selv har jeg skrevet om gaven i moderne samfunn og hevder muligheten for generøs gavegiving uten baktanker (Fürst 1995).

11 Ledeneva skiller blat fra *blatnoj*, som ble brukt før den bolsjevikiske revolusjonen og da i forbindelse med kriminelle kretser. Begrepet *blat* oppsto på 1930-tallet, men da i betydningen «å ha tilgang, forbindelser».

blat ble oppfattet som tvetydig og på grensen til det umoralske, både økonomisk og juridisk. På bakgrunn av Ledenevas redegjørelse for sovjetsystemet ser jeg at mange av mine observasjoner fra Moldova tyder på at enkelte sider ved sovjetisk praksis synes å leve videre i det postsovjetiske samfunnet. Ikke minst fortellingen over bærer mange spor av tiden under sovjetregimet, for eksempel den snikende, udefinerbare angsten, som min vertinne åpenbarte også i andre situasjoner. På mine spørsmål angående hvor farlig ting *egentlig* var, ble hun ofte svar skyldig og begynte selv forbauset å reflektere over «hvor sovjetisk hun stadig var i hodet».

Ifølge Ledeneva er blat betinget av sovjetsamfunnets særegenheter. Hun antar at grunnlaget for denne tilpasningsformen faller bort i det postsovjetiske samfunnet. Det kapitalistiske varemerket vil sørge for nok varer – og i prinsippet tilgang til dem – for alle. I Moldova bugner det av varer i butikkene og på markedene. Dette er nytt, og det er også all reklamen for forbrukssteder. Problemet er at folk ikke har penger til å kjøpe dem. Tilgangen til det daglige brød er på mange måter knappere enn før. Over 90 prosent av befolkningen har opplevd et kritisk fall i levestandard etter Sovjetunionens oppløsning.

For meg ser det ut til at blat er et vel så utbredt fenomen i dagens Moldova som i sovjettiden, selv om det kan sies å ha endret form. Likheter med sovjetsamfunnet er den kritiske knappheten, men nå er det penger som er et knapphetsgode, ikke varer. Også tjenester koster nå penger. I Moldova er knappheten på penger så desperat at min antydning for husverten om at den unge mannen som lurte meg gjorde det i håp om å oppnå penger gjennom en form for utpresning, ikke uten videre ble avfeid som ville fantasier. I Moldova er oppfinnsomheten stor når det gjelder ulike måter «å varme sine hender», et emisk uttrykk for det å få penger mellom hendene på «smarte» måter. Og penger synes å gi tilgang til det meste.

Strevet for det daglige brød

Endringsprosessen fra en kommunistisk til en markedsliberalistisk økonomi, eller en versjon av sistnevnte som moldoverer selv omtaler som «bandittkapitalisme», har vært hurtig og dramatisk. Vestlige ideer om frihet har materialisert seg som anarkiske praksiser og sosial nød. Da en informant spurte meg retorisk hva tankens frihet er godt for så lenge magen er tom, var det ikke et uttrykk for kynisk materialisme, men snarere en illustrasjon på de elendige

økonomiske forhold folk flest lever under. Arbeidsledigheten har økt dramatisk, pensjonene er minimale og det er også lønningene til statsansatte, som lærere og leger. Disse yrkesgruppene har i lange perioder måttet vente fra tre til fem måneder på å få utbetalt en månedslønn som knapt rekker til husleie. En gang, ble jeg fortalt av en lege, hadde myndighetene varslet at de ansatte skulle få neste månedslønn i form av bokhvete. Så kunne de selv selge det de ikke trengte, og på den måten få tilgang til penger. En annen gang var det snakk om støvsugere – staten hadde et overskuddslager, men ingen penger.

Hva gjør så folk for å skaffe seg det nødvendige, daglige utkomme? I Chisinau, en hovedstad på størrelse med Oslo, er trafikken tett dagen lang. Overfylte og skrøpelige, store og små busser kjører i skytteltrafikk over hele byen. Folk farer rundt med bager, poser og sekker. Da jeg, overrasket over slik «rushtrafikk» hele dagen, spurte om hvorfor, fikk jeg til svar at det skyldtes den massive arbeidsløsheten. Fraværet av et fungerende sosialvesen tvinger folk til å haste rundt hit og dit for å prøve å sikre eksistensen for seg og sine. Det gjelder å få tilgang til penger eller naturalia, det gjelder å hjelpe familie og venner i større eller mindre nød,¹² det gjelder å følge resiprositetens regler, gavebytter, men også tuskhandel, der penger er mangelvare. Produkter og sosiale nettverk må settes i bevegelse for å få tilgang til ressurser. Her kommer også blat inn i bildet. I bytte mot en ønsket underskrift kan man få en pose kaffe og en flaske champagne i fanget.

Et annet påfallende trekk ved bybildet i Chisinau er den utstrakte småhandel som foregår langs fortauene. Overalt, særlig i utkantene av sentrum, sitter folk på rekke og rad og selger alle mulige saker og ting plassert på små provisoriske bord og kasser, eller på tepper direkte på asfalten eller gresset. Denne illegale virksomheten er særlig iøynefallende om høsten, når det bugner fargerikt av allslags frukter og grønnsaker. Selgerne er også mangfoldige, småbrukere fra landsbygda som ikke har råd til å betale for en lovlig markeds plass, pensjonister og arbeidsløse byfolk. De har kanskje en *datsja*, en liten hytte med egen grønnsakshage, eller også en hageflekk i byen – eller de har skaffet seg diverse småsaker de kan selge. Noen har til og med begynt å selge sine egne eiendeler. For en lav pris blir småhandlerne vaktet av «mafiaen», som varsler dem

12 For eksempel er folk som ligger på sykehus, helt avhengige av familie og venners hjelp. Alt, også mat og medisiner, koster penger. Løsningen kan være at familien bidrar med selvlagd mat som de tar med seg når de kommer på besøk.

om politiet skulle dukke opp. Denne «mafiaen» tjener, typisk nok, penger som mellommenn som selger alt mulig, ikke minst tjenester.¹³

Grunnen til at pengene Moldova hadde mottatt i lån fra utlandet var som blåst bort, var mange informanter enige om: Privatiseringspolitikken og den nye friheten skapte «tjuver og kjeltringer», særlig blant landets ledere, som ble mistenkt for samkvem med «mafiaen». Så ble da også en kommunist,¹⁴ Vladimir Voronin, valgt til president på demokratisk vis med over 60 prosent av befolkningens stemmer i 2001. Dette kan ses som et kraftig uttrykk for misnøyen blant folk flest med situasjonen under «bandittkapitalismen». Mange moldovere gir uttrykk for at de lengter tilbake til tidligere tider da de ikke akkurat var rike, men i det minste hadde til det daglige brød. På den tiden kostet ting lite; lønnen de fikk strakk til, og staten betalte for barnehager, skoler, universitet, helsestell og boliger, selv om sistnevnte var et knapphetsgode. Om sommeren hadde moldovere flest anledning til å reise på lang ferie til Svartehavet. Alt dette tilhører fortiden.

Moldova er i utgangspunktet et fruktbart jordbruksland og var faktisk en av Sovjetunionens bedrestilte republikker. Som del av unionen fungerte produksjon, industri og handel noenlunde bra, men i dag har disse sektorene i stor grad kollapset.¹⁵ Frihet fra kommunistisk propaganda, sensur og sovjetmakt er innført, men nye krefter har dukket opp i kjølvannet av markedsliberalismen. Mafiovirksomhet og kriminalitet er kanskje de viktigste stikkord.

Fortellinger om blat

Da jeg kom tilbake til Moldova i 2000, spurte jeg på bakgrunn av Ledenevas bok en av mine hovedinformanter om hun kunne fortelle meg hva blat var. Hun ble først litt forlegen, smilte lett rødmende, og svarte: «Åh, blat! Åh, hvordan skulle vi greid oss

13 I en annen artikkel (Fürst 2003) beskriver jeg hvor utsatt unge moldovske jenter er for å havne i sextrafikk. Det er mange penger å tjene for dem som involverer seg som mellommenn i denne type business, men ikke for de unge jentene, som oftest havner i noe nær slaveri.

14 Voronin er ifølge mine informanter ikke «gammelkommunist», men snarere en slags demokratisk sosialist.

15 Både vinmarker og fabrikker ligger for en stor del brakk. Produksjon så vel som eksport er rammet av den nye situasjonen. Det er umulig å produsere vin på de små private jordstykkene som kolkhosene ble omgjort til, og kapital mangler for storproduksjon. Eksporten til de tidligere sovjetstatene falt i stor grad bort da Moldova valgte selvstendighet.

uten?» Hun tenkte seg litt om, og så sa hun: «Vet du, jeg synes du skal stille alle du treffer i Moldova det samme spørsmålet – og du vil få det fulle og hele bildet av våre liv.»

Jeg fulgte denne informantens oppfordring og spurte forskjellige mennesker som jeg kjente ganske godt, først og fremst kvinner. De fleste hadde samme første reaksjon – de rødmet lett. En pensjonist, tidligere økonom, som hadde jobbet i den sovjetiske statsadministrasjonen, sa med en gang at blat ikke hadde noe å gjøre med korrupsjon. Det handler om vennskap, ikke penger. Da jeg spurte henne om det var et gammelt fenomen, svarte hun at det oppsto i Sovjetunionen. «Men,» sa hun, «nå har det blitt mye verre, det har blitt som en kreftsvulst i systemet.»

En ung kvinne med statsvitenskapelig utdanning fortalte meg om blat med følgende eksempel: «La oss si at jeg arbeidet på universitetet. En venn ringer og spør om jeg kan hjelpe sønnen hennes som ikke har de rette papirer til å komme inn på universitetet. Kanskje jeg kan skrive noe? Jeg sier ok, og tenker at kanskje hun kan gi meg noen gaver.» Den unge kvinnen fortsatte med å fortelle at alle familier hjelper hverandre med å finne jobber til barna: «Det heter nepotisme og er nesten som italiensk mafia.» Hun konstaterte at blat er et stort problem for moldoverere. Mange dyktige folk kommer ikke inn på universitetet eller finner gode jobber fordi folk med penger og makt får plassene uansett kompetanse.

Når det gjelder spørsmålet om grensen mellom gaver og penger i forbindelse med blat, er den unge kvinnen mindre kategorisk enn den eldre. Om penger benyttes i bytte mot en tjeneste istedenfor en gave, kommer an på hvor godt hun kjenner vedkommende: «Hvis det er en god venn og du trenger hennes tjenester en annen gang, så gjør du det ikke for penger. Da gjør du det for den gode relasjonens skyld.» Denne kvinnen sier også at hun tror at blat har sin bakgrunn i den hierarkiske strukturen i sovjetsystemet: «For å komme deg oppover i systemet måtte du bruke venner, bekjente og penger,» sier hun.

Også Ledeneva (1998) understreker blats forbindelser med sovjethierarkiet. I tillegg til å være en måte å hamle opp med knapphet på, betrakter hun blat som et svar (for mange) på den sovjetiske dobbeltmoralen som vokste frem under en påtvunget ideologi om likhet, koplet med stilltiende praksiser med hierarkiske forskjeller og privilegier for de få. Ifølge Ledeneva er blat et fenomen som er preget av svært blandete følelser. Typisk er det noe du snarere observerer hos dine naboer enn hos deg selv. Det betyr at blat er tvetydig også i moralsk forstand – det er et sensitivt spørsmål, noe

som understrekes av den tendensen til lett rødming og forlegne smil som jeg observerte hos dem jeg snakket med.

I min fortolkning har tvetydigheten å gjøre med problematikken knyttet til gaver og varer. Sensitiviteten som ligger i denne tvetydigheten, ser jeg som uttrykk for den moralske problematikken som oppstår med spørsmålet om å bringe penger inn i resiprositetsrelasjoner. Når det gjelder grensekryssninger mellom gavens og varens logikker, kan det gi innsikt å trekke inn antropologiske studier av hva som skjedde da vestlig markedsøkonomi ble innført i tradisjonelle ikke-vestlige samfunn.¹⁶ Paul Bohannan (1959) beskriver for eksempel en multisentrisk økonomi hos tiv-folket i Nigeria med tre avgrensede sfærer, hvor bare subsistenssfæren var åpen for markedsbytte. Grensekryssninger mellom slike sfærer, som det å bytte øl mot penger istedenfor mot dugnadsarbeid, ble sett som moralsk risikabelt.

I sovjetsamfunnet var også penger og egeninteresse sett på som noe mistenkelig, og som nær knyttet til vestlig-kapitalistisk, borgerlig ideologi og praksis (Ledeneva 1998). I en studie fra den postsozialistiske bulgarske landsbygda blir vi fortalt om en eldre kvinne, tidligere partimedlem, som føler både skyld og skam når hun nå må selge sine hageprodukter på markedet (Kaneff 2002). Det er fordi penger i dag har blitt overordnet viktig i Moldova at de har blitt involvert i sirkulasjonen av naturalia, tjenester, sosiale nettverk og blat. Og penger er ikke «uskyldige», de har sin egen logikk, en som markerer forskjellen mellom gaver og varer, generalisert og negativ resiprositet (Sahlins 1969).¹⁷

Familie- og slektskapsrelasjoner i vekst

Et interessant aspekt ved privatiseringspolitikken er konsekvensene for familie- og slektskapsrelasjoner. Etter en periode på 45 år hvor staten gradvis overtok samfunnsmedlemmenes omsorgs- og velferdsbehov, tradisjonelt familiens ansvar, har folk i økende grad igjen blitt henvist til familiens omsorgsevne (se Fürst 2001b). Når problemer oppstår fordi folk mangler penger, blir familien nødløser. I Moldova ser det ut til at en sosialt basert utvidelse av familie- og slektskapsrelasjoner er et svar på akutte mangler på ressurser. Tilbakevendingen til familien peker i retning av at Moldova etter

16 Se for eksempel Bohannan (1959), Polanyi (1968) eller Barth (1994).

17 Ifølge Sahlins (1969) innebærer negativ resiprositet – til forskjell fra generalisert og balansert resiprositet – en økonomisk aktivitet der folk søker vinning på andres bekostning.

selvstendigheten har opplevd en oppblomstring av tradisjonelle samfunnstrekk.¹⁸ Dette er i tråd med det Katherine Verdery (1996) antyder er kjennetegn på postsosialistiske land: en transformasjon fra sosialisme til føydalisme.¹⁹

Familieorienteringen som kan observeres i dagens Moldova, er i tråd med gammel tradisjon – og var nok også utbredt under sovjetregimet. Individualiseringsprosessen, individets løsrivelse fra familie og slekt som har vært påpekt som typisk for vestlige, kapitalistiske samfunn (Holter 1975), fant ikke sted i sovjetsamfunnet selv om også sovjetiske kvinner i stor grad var yrkesaktive på heltid. Min egen observasjon av en omfattende hjelp generasjonene imellom, noe som ble sett som høyst selvfølgelig, viser til en familiestruktur som er merkbart annerledes enn i Norge. Generasjoner, gjerne over tre eller fire ledd i den enkelte familie, var direkte avhengige av hverandre økonomisk, sosialt og helsemessig. Den som greide å skaffe penger, unge eller eldre, delte med de andre. Det er da også et trekk ved dagens Moldova at så å si alle husstander har minst ett medlem som jobber i utlandet og sender penger hjem til storfamiliens forsørgelse.

En informant definerte blat ganske enkelt som adgang til ressurser. I dagens Moldova åpner familieinstitusjonen nettopp for dette. Jeg skal belyse dette ved å se nærmere på to institusjoner som synes å være i vekst i Moldova – *nanasji* og *komovstvo*. *Nanasji* angår ekteskap og er en krysning mellom forlovere og gudforeldre i norsk tradisjon. *Komovstvo* likner gudforeldre og angår dåp. Institusjonene er knyttet til religiøs (ortodoks kristen) praksis, som under sovjettidens offisielle ateisme først og fremst var et undergrunnsfenomen. *Nanasji*-institusjonen fungerte imidlertid i en sekularisert variant i forbindelse med borgerlige velser. Som i Norge velger brudeparet selv sine *nanasji*, men moldovsk tradisjon tilsier at disse helst skal være et gift par på foreldrenes alder, og at de skal finnes utenfor egen familie.

Det er rett og slett populært å gifte seg i dagens fattige Moldova, og aller helst «med pomp og prakt». Særlig under mine høstlige opphold observerte jeg stadig brudepar i tyll og smoking som ble fotografert eller kjørt rundt i støyende bilkortesjer. Bryllup jeg selv deltok i, ett i byen og ett på landet,²⁰ var storslåtte begivenheter med

18 Et eksempel er «en tilbakevending til kjøkkenet» for kvinner som mister jobbene sine (se Fürst 2001b).

19 Verdery begrunner dette ved å vise til mafiasystemene som har vokst frem etter Sovjetunionens sammenbrudd.

20 Bryllup i dagens Moldova består helst av en dobbeltseremoni: borgerlig vielse i

masse mennesker, mat og drikke. Lite vitnet om økonomisk nød, men så var da også festlighetene et resultat av at slekt og venner hadde bidratt med tid, hjemmeproduisert mat og vin, samt dugnadsånd.

Alt dette «gifteriet», som kan synes temmelig paradoksalt,²¹ vil jeg hevde kan forstås på bakgrunn av at familieutvidelse åpner for ny tilgang til ressurser. Dette kan forklare at nanasji- og komovstvo-institusjonene synes å være i vekst. Som en informant fortalte, holder man seg i dag ikke bare med ett sett av slike «sosiale foreldre», man sørger for å ha mange. Å få tilgang til familiers omsorg og resiprositet kan også ses som en måte «å varme sine hender».

At blat er knyttet til disse institusjonene, gikk først opp for meg i en samtale med en informant som sammenliknet Moldova med Island ut fra noe hun hadde lest: «Vi er begge små land, der mange mennesker er i slekt med hverandre. Det er ikke bare spørsmål om slektskap, folk fra samme landsby er også nær knyttet til hverandre.» I denne forbindelse nevnte hun nanasji og komovstvo: «Hvis du har vært med på å døpe eller gifte bort noen, blir relasjonen like sterk som slektskap.» «Men,» fortsatte hun med et bekymret uttrykk i ansiktet, «disse institusjonene har utviklet noen stygge trekk. Man er nødt til hele tiden å gi gaver, og det dreier seg ikke bare om småsaker.» Måten hun kommenterte dette på, fikk det til å gå opp for meg at dette nettopp dreide seg om blat og dens preg av moralsk tvetydighet.

Nanasjiene forventes å hjelpe det unge paret på alle måter, sosialt og økonomisk, ikke minst ved å gi de nygifte verdifulle gaver. For å følge opp resiprositetens logikk og opprettholde relasjonen som forventes å vedvare, må gavene gjengjeldes som best de kan. Da jeg første gang spurte en informant om å beskrive nanasji-institusjonen, understreket hun det sosiale og moralske aspektet ved institusjonen. Det viktigste, ble jeg fortalt, var at det unge paret kunne gå til dem i tilfelle det oppsto konflikter. Nanasjiene var mer nøytrale enn foreldrene. Derfor burde de som ble valgt, også være kloke mennesker. Senere fikk jeg vite at de også burde være noenlunde velstående økonomisk og posisjonelt. Det var viktig med tanke på mulighetene for å kunne hjelpe paret – en slags forsikring i et ellers utrygt liv.

En annen informant setter ord på det problematiske ved denne voksende praksis. Som enslig mor med få familierelasjoner uttrykte

et rådhus eller kommunehus første dag og vielse i kirken dagen etter.

21 Én tolkning er at bryllup i dagens postsosialistiske land kan forstås som en moderne versjon av en gammel tradisjon med rituelle praksiser som bekrefter sosiale relasjoner av resiprositet og gaveøkonomi (Pine 2002).

hun sin frustrasjon over komovstvo- og nanasji-systemet:

Familie og slektninger har blitt mye viktigere enn før. De som starter nye bedrifter fyller alle stillingene med slektninger. De holder sammen og beskytter hverandre i alle situasjoner, og de beholder det de eier innen familien. Dette påvirker også valg av ektefelle. En gutt fra en rik familie gifter seg ikke av kjærlighet. På den måten bidrar dette systemet til å bygge klasser i samfunnet.

«En førborgerlig praksis»

President Vladimir Voronin kom inn på blat-siden ved nanasji og komovstvo i et intervju med *Komsomolskaja pravda*. På spørsmål om hva han ville gjøre for å «gjenreise Moldovas vaklende image på den internasjonale arena» (*Komsomolskaja pravda, moldovsk seksjon* 23. mars 2001), kom han med flere forslag om en pragmatisk utenrikspolitikk, attraktivt investeringsklima og nådeløst fungerende lover. Videre spør journalisten: «Si meg, fortoner det seg ikke slik for deg at komovstvo-mentalitet og slektskapsgarantier vil kunne hindre gjennomføringen av et så godt program, på samme måte som de har gjort det for dine forgjengere?» Voronin innrømmer at han ser dette som et problem, og han kommer med følgende analyse av den postsovjetiske situasjonen:

Under paroler om demokrati har det foregått en modernisering basert på prinsipper om privat eiendom og markedsøkonomi side om side med en restaurering av førborgerlige praksiser. Det er som om et vedheng fra tidligere tider har blitt med på lasset. Nanasji og komovstvo har vært herskernes midler siden den moldovske middelalder. Slik jeg ser det, må hele dette systemet, samt fordelingen av stillinger, nå begynne å følge loven. Som vi sier her hos oss; nanasjier sender ikke sine egne i fengsel. Underforstått: De følger ikke loven. Det oppstår dermed konflikter mellom nanasji-institusjonen og loven. På den annen side; å ikke følge nanasji-prinsipper blir av mange, også vår egen elite, oppfattet som umoralsk. Vårt folks i og for seg utmerkete tradisjoner har nå blitt til tegn på tilbakeliggenhet ved det faktum at staten har blitt korrumpert. Derfor er det nødvendig å endre spillereglene. Stillinger har i det siste blitt oppfattet som rene brødstillinger, innehatt av folk som har kunnet omfordele ressurser, dvs. som har stjålet og tatt imot bestiktelser. Om vi nå krever at embetsmenn utfører sine oppgaver i samsvar med loven, vil vi komme til å huske komovstvo bare som nepotisme og nanasji-fordeler bare som knyttet til brylluper.

Slik jeg tolker Voronins resonnementer i dette intervjuet, peker de

nettopp på Moldovas plassering i brytningsfeltet mellom «moderne» og «tradisjonelle» trekk. Voronins prosjekt er åpenbart å styre Moldova inn i en type modernitet som vi er vant til å betegne som vestlig, kjennetegnet av et demokrati som bygger på markedsøkonomi, privat eiendomsrett og et velfungerende lovverk. Som motsetning til dette reagerer han på det han kaller «en restaurering av førborgerlige praksiser».

«Kommunisten» Voronin har lite til overs for føydale trekk han nå ser dukke opp i samfunnet i form av nepotisme og lovløshet. I sin kritikk peker han på det tankegods som den bolsjevikiske russiske revolusjonen i 1917 deler med den borgerlige franske i 1789 – ideen om likhet for folket og frihet fra aristokratiets åk. Også idealet om universalisme fremfor partikularisme har de felles. Partikularismen kjennetegner derimot den føydale verden, der familiemedlemmer behandles affektivt og særegent, heller enn nøytralt og allment, likt med alle andre. I lys av dette blir tradisjon og familie bakstrevensk og knyttet til maktmisbruk og udemokratisk praksis. Voronin selv understreker problemet med koplingen til nepotisme og korrupsjon.

Synet på familien kan imidlertid vinkles annerledes enn over, slik at begrepsparet tradisjon–modernitet får andre betydninger. I Jürgen Habermas' analyse av moderne vestlige samfunn settes familieinstitusjonen, eller det han kaller «livsverdenen», opp mot institusjonene økonomi og politikk, «systemet» (Nørager 1987). Systemverdenen er preget av teknisk-instrumentell interesse, penger og transaksjoner, mens livsverdenen er preget av normer, relasjoner og kommunikasjon. De to sfærene impliserer ulike former for rasjonalitet, noe som kan knyttes til Webers skille mellom formålsrasjonalitet og verdirasjonalitet (Fivelsdal 1975).

Som historisk transformasjonsprosess, igangsatt i Europa i forbindelse med kapitalismens innledning på 1600-tallet, preges moderniteten av dynamikken mellom slike krefter. Slik Habermas ser det, er den kapitalistiske utvikling kjennetegnet av systemets kolonialisering av livsverdenen. I klassiske teoretikers forståelse fremstår varen som en slags undertrykker eller fortrenger av gaven.²² Varens logikk tilsier at tradisjon må vike for det moderne, solidaritet for egeninteresse, sjenerøsitet for kalkyle. Likevel har ikke minst

22 Se også Tönnies' begreper *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* (Tönnies 1978). Mens *Gemeinschaft* kjennetegner den tradisjonelle handlingstypen med vekt på solidaritet, kjennetegner *Gesellschaft* forretningssamfunnet der «ingen vil unne eller gi andre noe, unntatt som en motytelse eller gjengave som han anser er i hvert fall lik det han selv har gitt fra seg (*ibid.*: 79).

Habermas også øye for dobbeltheten i denne historien. Modernitet betyr også frigjøring og progresjon, hans fremtidsvisjon er demokrati preget av herredømmefri kommunikasjon og universalisme, eller likhet for loven.

Avslutning

I denne artikkelen har jeg lagt vekt på at blat, slik jeg observerte fenomenet i Moldova, er preget av tvetydighet, som en slags mellomting mellom «gave» og «vare». Jeg har sett dette som fruktbart ut fra en oppfatning om at dagens Moldova befinner seg i en overgangsfase mellom en slags gaveøkonomi under det ikke-kapitalistiske Sovjetunionen til en slags kapitalistisk vareøkonomi. Det er i spenningsforholdet mellom disse to økonomiske systemer blats tvetydighet og tendenser til overtramp i retning av korrupsjon kan forstås. Det som i særdeleshet markerer denne overgangen eller transformasjonen til noe annet, synes å være penger, som fører til endringer i resiprositetsrelasjonene. Penger utgjør «den forskjell som gjør en forskjell» i dette postsovjetiske landet. Gaverelasjoner glir over i varerelasjoner med pengeekvivalenten som grunnlag for kalkyler og profitt, og med formålsrasjonaliteten som følgesvenn.

Men i likhet med modernitet er også penger noe dobbelt. De frigjør fra de sosiale gjeldsbånd som gaven kan implisere, og som kan oppleves som undertrykkende. Marked og frihet hører sammen: Penger er ekvivalenter, de kan omsettes til alt annet, de er i prinsippet grenseløse. Men samtidig dreier det seg om en bestemt type likhet og frihet, markedets: løsriving fra alle bånd, individet fristilt, en likhet i pengeekvivalentens tegn, avhendelig og erstattelig. Muligvis er det de moralske implikasjoner av slike forhold som får folk til å rødme over blat i Moldova.

Kan grunnen til at blat tenderer mot det korrupte, være en forvirring mellom gaven og varen, en hybrid av personlig–nære og upersonlige–uavhengige relasjoner, av partikularisme og universalisme? Å gi en flaske champagne i bytte mot en underskrift for å løse en mulig konflikt med myndighetene er nok en videreføring av sovjetsystemets blat. Her kommer formålsrasjonaliteten inn i bildet; det er ingen gave med preg av utsatt gjengjeld til tross for at byttet skjer mellom venner/kolleger/bekjente. Dette er et eksempel på en sovjetisk mentalitet som lever videre i et postsovjetisk samfunn som stadig er preget av kritisk knapphet på tilgang til goder. Men knappheten har ny form. Dette blir tydeliggjort i eksemplet om gutten som ønsket å komme inn på universitetet, men manglet eksamensdoku-

menter. En sovjetisk praksis var at det hjalp å ha partiboken i orden. Meritokratiske prinsipper om kunnskap alene som rekrutteringsgrunnlag kunne settes til side. Med pengenes inntog kan de åpenbart stadig det. Om gutten betaler for seg, kan en fattig universitetslærer «varme sine hender» på transaksjonen.

Vi står her overfor korrupsjon i academia, og et åpenbart brudd på vestlig modernitets universalistiske prinsipp om likhet for loven. Slik likhet var åpenbart også et ideal i sovjetsamfunnet, men Ledeneva (1998) karakteriserer praksis som preget av dobbeltmoral. Realitetene var hierarki snarere enn likhet og privilegier for de få. Når den eldre kvinnen hevder at blat har blitt mye verre i det post-sovjetiske samfunnet – «at den har blitt til en kreftsvulst i systemet» – er det nærliggende å tenke at hun snakker om en gammel mentalitet, men i kombinasjon med en ny økonomisk orden. Resultatet fremstår som det moldovere kaller «den nye friheten som skaper tjuver og kjeltringer».

Kapitalistisk økonomi hevder frihet og likhet som sine hovedingredienser, men ingen av delene synes å komme av seg selv. Om tanken er sluppet fri i Moldova – noe som kan betviles; mentalitet kan være vond å vende – er likheten det ikke. Markedet er innført som ny økonomisk struktur og tilgangen på kapital ble i utgangspunktet sikret, men så forsvant pengene. Når staten heller ikke lenger har noe å by på, er det ulikheten som springer en i øynene, ledsaget av en fattigdom der enhver må være «smartest» mulig for å sikre egen overlevelse. Det gjelder å «varme sine hender».

Litteratur

- Barth, Fredrik (1994) «Økonomiske sfærer i Darfur» i Thomas Hylland Eriksen (red.) *Sosialantropologiske tekster*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Bohannan, Paul (1959) The Impact of Money on an African Subsistence Economy. *Journal of Economic History* 19 (4): 491–503.
- Fivelsdal, Egil (1975) «Om Max Webers sosiologi. Innledning» i *Max Weber: Makt og Byråkrati. Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Først, Elisabeth L'orange (1995) *Mat – et annet språk. Rasjonalitet, kropp og kvinnelighet*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Først, Elisabeth L'orange (2001a) Europas usynlige land. *Aftenposten* 18. oktober.
- Først, Elisabeth L'orange (2001b) «Women in Post-Soviet Moldova: Generational Life Histories and Everyday Experiences in Interplay» i Halldis Haukanes (red.) *Women after Communism. Ideal Images & Real Lives*. Bergen: Centre for Women's and Gender Research, University of Bergen.
- Først, Elisabeth L'orange (2002) Det tvetydige Moldova. *Nordisk Østforum* 16 (2): 155–72.

- Fürst, Elisabeth L'orange (2003) Kjønn i transnasjonal flyt – moldovske jenter i sextrafikk. *Kvinneforskning* 27 (2): 5–16.
- Gregory, C. A. (1982) *Gifts and Commodities*. London: Academic Press.
- Hann, Chris M. (2002) *Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practises in Eurasia*. London: Routledge.
- Holter, Harriet (1975) *Familien i klassesamfunnet*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Howell, Signe (2002) Frem og tilbake er ikke alltid like langt: Erfaringer fra et multitemporært feltarbeid. *Norsk Antropologisk Tidsskrift* 13 (4): 214–19.
- Humphrey, Caroline & Ruth Mandel (2002) «The Market in Everyday Life: Ethnographies of Postsocialism» i Ruth Mandel & Caroline Humphrey (red.) *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*. Oxford: Berg.
- Humphrey, Caroline & Stephen Hugh-Jones (1992) *Barter, Exchange and Value. An Anthropological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaneff, Deema (2002) «The Shame and Pride of Market Activity: Morality, Identity and Trading in Postsocialist Rural Bulgaria» i Ruth Mandel & Caroline Humphrey (red.) *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*. Oxford: Berg.
- Ledeneva, Alena V. (1998) *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, Karl (1932) *Kapitalen*. Bind 1: *Kapitalens produksjonsprosess*. Oslo: Fram Forlag.
- Mauss, Marcel (1990) *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London: Routledge.
- Nielsen, Finn Sivert (2000) «Den økonomiske forvaltning av ting» i Finn Sivert Nielsen & Olaf H. Smedal (red.) *Mellom himmel og jord. Tradisjoner, teorier og tendenser i sosialantropologien*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Nørager, Troels (1987) *System og livsverden. Habermas' konstruksjon af det moderne*. Århus: ANIS.
- Pine, Frances (2002) «Dealing with Money: Zlotys, Dollars and Other Currencies in the Polish Highlands» i Ruth Mandel & Caroline Humphrey (red.) *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*. Oxford: Berg.
- Polanyi, Karl (1968) «The Economy as Instituted Process» i Edward E. LeClair & Harold K. Schneider (red.) *Economic Anthropology. Readings in Theory and Analysis*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Sahlins, Marshall (1969) «On the Sociology of Primitive Exchange» i Michael Banton (red.) *The Relevance of Models for Social Anthropology*. London: Tavistock Publications.
- Tönnies, Ferdinand (1978) «Gemeinschaft og Gesellschaft» i Dag Østerberg (red.) *Handling og samfunn*. Oslo: Pax Forlag.
- Verdery, Katherine (1996) *What was Socialism and what Comes Next?* Princeton: Princetown University Press.

Iran i russisk sikkerhedspolitik: kærlighed eller fornuftsægteskab?

Jakob Sørensen

cand. mag. i russisk og historie. Arbejder i den internationale afdeling på Odense tekniske skole

Allan H. Larsen

cand. mag i russisk og religionsvidenskab. Har skrevet speciale om sovjetisk nationalitetspolitik

Da Sovjetunionen brød sammen i 1991, var overraskelsen stor, og mange lande måtte formulere eller omformulere deres udenrigspolitik. Således kunne Rusland og Den islamiske republik Iran ikke basere deres udenrigspolitik på forholdet mellem Sovjetunionen og Iran – dertil havde både de geopolitiske og strategiske forhold ændret sig for meget. De potentielle problemer, Iran kunne skabe for Rusland, var meget alvorlige: Iran kunne forsøge at sprede sin islamiske revolutionære model til de mange nye muslimske stater, hvilket var et russisk skrækscenario i perioden umiddelbart efter Sovjetunionens fald. Eller Iran kunne forsøge at vinde militær og økonomisk indflydelse i de nye stater og derved fortrænge Rusland fra områder, der af russerne blev betragtet som russisk indflydelsessfære. Derved kunne etniske, religiøse og sikkerhedspolitiske konflikter trænge frem til Ruslands bløde sydlige underliv, hvor man havde hverken naturlige grænser eller infrastruktur til at begrænse dem, og det skortede da heller ikke på advarsler herom i starten af 1990'erne (Dugin 1997: 238–46, Herzig 1995: 3).

Virkeligheden er dog blevet en ganske anden. Iran har ikke eksporteret islamisk fundamentalisme til Kaukasus og Centralasien og har heller ikke forsøgt at dominere disse regioner militært eller sikkerhedspolitisk. Til gengæld har Rusland eksporteret våben og atomteknologi til et land, der ellers er plaget af vestlige sanktioner, og Iran fremstår som Ruslands vigtigste strategiske allierede i forsøget på at holde udenforstående (USA og dets allierede) ude af regionen. Trusselsscenerierne blev ikke virkeliggjort, og vi vil i det følgende analysere hvorfor. Desuden vil vi se nærmere på, hvilken rolle Iran spiller i russisk udenrigspolitik. Hvad bygger det uventede

samarbejde mellem Iran og Rusland på? Og hvordan ser fremtiden ud? Er landet en *ad hoc* partner bundet til Rusland af en tilfældig stime af gensidige interesser, eller er der basis for et langvarigt strategisk samarbejde eller sågar en alliance?

Disse spørgsmål vil vi belyse, ved at beskrive og diskutere fire kernefelter i forholdet mellem Iran og Rusland. Det er områder, som har været genstand for stor interesse i pressen og forskningen, og som både har potentiale for konflikt og for samarbejde mellem de to lande. Det drejer sig om islam, de nye republikker i Centralasien og Kaukasus, energipolitik samt forholdet til USA. Det er klart, at man kunne gå i dybden med ethvert af de fire ovennævnte kerneområder og bruge en hel artikel alene på analysen af dette. Når vi her i stedet prioriterer bredde i emnevalget, skyldes det, at forskning om både Ruslands og Irans udenrigspolitik viser, at udenrigspolitik ikke føres koordineret og ud fra en samlet formuleret national interesse. Snarere er der tale om mange interesser, der ofte kan være i gensidig konflikt.¹ Det kan derfor være farligt at generalisere om arten af et bilateralt samarbejde ud fra påvisning af fælles interesse eller konflikt på et enkelt felt.

Eksisterende forskning

Forholdet mellem Rusland og Iran bliver meget sjældent selvstændigt behandlet. Materiale om emnet findes især inden for det hastigt ekspanderende forskningsfelt, der hedder «Kaspiske studier» og ellers mest i samlebind om Ruslands udenrigspolitik. I sidstnævnte tilfælde, hvor fokus er på Ruslands forhold til Vesten, resten af det tidligere Sovjetunionen og Kina, drejer det sig ofte om samleartikler vedrørende Ruslands forhold til hele Mellemøsten. Kaspiske studier har som sagt et righoldigt materiale om Rusland og Iran, men dette nye forskningsfelt er præget af ekstrem fokus på enkelte emner og har visse særheder. Forskningen drejer sig næsten udelukkende om regionens energiresourcer og stormagtspolitik. Vinklen er geopolitisk og neorealitisk, dvs. at mindre stater udelukkende anskues som brikker for stormagter, der rivaliserer i et nulsumsspil. Spillet går ud på at dominere rørledninger fra den kaspiske region

1 Således har russiske olie- og gasselskabers hårdhændede behandling af Turkmenistan og Kasakhstan været til skade for det russiske udenrigsministerium og russisk sikkerhedspolitik over for samme lande. Irans politik over for de nye nordlige naboer varetages af regeringsembudsmand og ikke af Revolutionsrådet, som andre dele af udenrigspolitikken, og man mener at dette er en af årsagerne til Irans pragmatiske adfærd i regionen.

til verdensmarkedet. Investeringer, minoritetspolitik, terrorismebekæmpelse, mellemstatsligt samarbejde osv. ses alt sammen i den sammenhæng. Rusland og Iran udgør en blok assisteret af Armenien, og deres fjende er USA allieret med Tyrkiet og assisteret af Georgien og Aserbajdsjan. De centralasiatiske stater er den kage, blokkene slås om at skære ud til egen fordel.

Forskningen er altovervejende angelsaksisk med et strejf af eksiliranere, der arbejder på angelsaksiske universiteter. Det præger uvilkårligt synsvinklen: Mens iranske synspunkter inddrages via de eksil-iranske forskere, er der en tendens til at glemme at anskue emnet fra russisk synsvinkel. Russiske interesser har desuden tendens til at blive betragtet som mindre legitime. Russisk forskning på området kaldes «geopolitik», hvilket nærmest er et synonym for anti-amerikanisme og nostalgiske drømme om det tabte sovjetimperium. Stormagtsrivalisering og nulsumsspil gentages dermed i nogen grad i forskningen på russisk side. I det følgende gennemgås de før nævnte kernepunkter i forholdet mellem Rusland og Iran med særligt henblik på muligheder for konflikt eller samarbejde mellem de to lande på det pågældende område.

Islam

Forholdet til islam udgjorde i årene efter 1991 den største enkelttrussel mod forholdet mellem Rusland og Iran. Rusland betonedede både i sin udenrigspolitiske og sikkerhedspolitiske doktrin faren for religiøs radikaliserings i de tidligere sovjetrepublikker på sydflanken og har set fra en islamisk synsvinkel i praksis bekæmpet eller hjulpet til at bekæmpe islamiske folkeslag eller bevægelser i Tjetjenien, Tadsjikistan, Usbekistan og Afghanistan. Desuden har Rusland – igen set fra en islamisk synsvinkel – bistået «de forkerte» i Kosovo, Bosnien og Makedonien. Iran har på sin side været en islamisk republik siden 1979 og har aktivt bistået islamiske bevægelser især i den arabiske verden. Alligevel er det ikke kommet til konflikt, men tværtimod nærmest til samarbejde mellem Iran og Rusland på dette område. Grundene hertil findes på flere niveauer (Herzig 1995: 9, Dugin 1997: 433–34).

Da Sovjetunionen brød sammen i 1991, opstod seks nye lande, der i hvert fald traditionelt blev regnet for muslimske, og som kunne danne missionsgrund for Irans islamiske budskab (Aserbajdsjan, Kasakhstan, Usbekistan, Kirgisistan, Tadsjikistan og Turkmenistan). Men nomadefolkeslagene i Kasakhstan, Kirgisistan og Turkmenistan var blevet omvendt til islam ret sent, nogle stammer så sent

som i starten af 1800-tallet. Deres islam var derfor kraftigt opblandet med førislamiske træk og lidet modtagelige for fundamentalistisk missionsvirksomhed. Alle de centralasiatiske lande tilhører *Hannafi*-skolen – den mindst puritanske og mest moderate af islams fem hovedskoler – og er desuden stærkt påvirkede af *sufi*-broderskaber, der betoner lokale skikke og helgener, hvilket den ortodokse tolkning af islam ser med umilde øjne på. Kun Aserbajdsjan tilhører som Iran shia-sekten, og kun i Usbekistan og Tadsjikistan har islam dybe rødder, der har påvirket kulturen stærkt. Af dogmatiske, historiske og kulturelle årsager kunne det altså være svært for Iran at udbrede sit budskab til flertallet af de nye naboers befolkninger (Akiner 1997: 4, 17, Rashid 2002: 5ff).

I starten af 1990erne foregik der et veritabelt kapløb om at påvirke de nye landes eliter med en ny samfundsmode. Rivalerne var Rusland, USA, Tyrkiet og Iran. Iran blev af flere årsager den store taber. Eliterne i de nye lande var blevet grundigt sekulariserede i løbet af sovjetperioden og betonedede stabilitet i deres magtudøvelse. Irans revolutionære islamiske budskab vandt derfor ringe gehør. Desuden betonedede især Aserbajdsjan og Usbekistan deres etniske tyrkiske rødder, hvilket gjorde de persiske iranere, der var tidligere herrer i området, til historiske fjender. Endelig kunne Tyrkiet med opbakning fra EU og USA, der var islam-forskrækkede, fremvise meget lokkende løfter om økonomisk hjælp. Islamiske fundamentalistiske bevægelser i Vestkina, Tadsjikistan og Usbekistan har desuden gennem væbnet kamp bidraget til at sammensveje en antifundamentalistisk alliance bestående af Rusland, Kina, Kasakhstan, Kirgisistan og Tadsjikistan med Usbekistan som observatør og et enigt USA på sidelinien. Skulle Iran vælge at eksportere sin revolution, stod landet altså uden allierede og med en imponerende koncentration af magt imod sig (Gadzjiev 2003: 254–79; Rashid 2002: 77, 85, Donaldson & Noguee 1998: 499, Herzig 1995: 14, Dekmejian & Simonian 2001: 156).

Uden hverken folkelig eller officiel støtte i de nye nabolande mod nord kunne Iran have valgt at basere sin politik på de fundamentalistiske bevægelser, der trods alt er opstået i de tidligere sovjetrepublikker. 1991–97 udkæmpede delvist islamiske oprørsstyrker en blodig borgerkrig mod russisk- og usbekiskstøttede regeringstroppe i Tadsjikistan, og fra 1999 frem til 2001 gennemførte usbekiske islamiske oprørere angreb på Kirgisistan og Usbekistan fra baser i Tadsjikistan og Afghanistan. Ligeledes er dele af de tjetjenske oprørere islamiske fundamentalister. Om ikke andet kunne disse grupper støttes og derved skabe ustabilitet, hvorved Iran eventuelt kunne

vinde indflydelse. De fundamentalistiske bevægelser har dog kun lokal støtte blandt visse klaner i Tadsjikistan eller i særligt kriseramte regioner som Usbekistans Fergana-dal samt i Tjetjenien. Samtidig bliver fundamentalistiske grupperinger som sagt bekæmpet af en ret slagkraftig alliance bestående af lokale regeringer og udenlandske allierede. Vigtigst er nok alligevel, at de nye landes fundamentalister udgår fra miljøer omkring moskeer støttet af den saudiarabiske *wahabi*-sekt eller det pakistanske *Jamiat-i-Ulema Islami* partis *madrasaer* (dvs. religiøse skoler) i Pakistan og Afghanistan. Begge disse miljøer er fanatiske modstandere af shia-islam, som den udøves i Iran, og usbekiske fundamentalister har f.eks. deltaget i massakrer på shia-muslimer i Afghanistan (Donaldson & Noguee 1998: 503, Dekmejian & Simonian 2001: 156, Rashid 2002: 96, 218–20, Moder 2002: 27).

Herudover har Iran haft meget at vinde ved at holde sig gode venner med Rusland og de nye staters regeringer. Fra Rusland kan iranerne importere våben og teknologi, som andre lande ikke vil eksportere pga. USAs sanktioner. Den stadige konfrontation med dele af den arabiske verden og Vesten betyder, at stabilitet og ro på nordflanken er påkrævet, og handel med de nye lande og Rusland kan udgøre en tiltrængt saltvandsindsprøjtning til en trængt iransk økonomi (Peter & Wagner 2001: 1250, Rashid 2002: 203ff).

Iran har altså haft dårlige muligheder for at eksportere sin islamiske revolution nordpå. De nye lande var af dogmatiske, kulturelle, historiske og politiske årsager ikke modtagelige over for den iranske variant af islam. Til gengæld har Iran kunnet vinde meget ved et godt forhold til Rusland, og Iran har derfor ført en meget lidt islamisk udenrigspolitik mod nord – for eksempel er Ruslands politik i Kosovo og Tjetjenien blevet forbigået i tavshed. Iran og Rusland har samarbejdet om at skabe fred i de nye republikker; i Nagorno-Karabakh til de kristne armenernes fordel da de af strategiske grunde er at foretrække frem for de shia-muslimske azerier, og i Tadsjikistan til fordel for en koalitionsregering mellem ekskommunister, demokrater og islamister. Fra 1997 til 2001 samarbejdede Iran og Rusland desuden om at bekæmpe Taleban i Afghanistan og støttede Den nordlige Alliance. Målet var at bekæmpe fundamentalister, der skabte ustabilitet i Centralasien, og – for Irans vedkommende – at undgå en nabo, der var stærkt anti-shia (Nartov 1999: 270, Freedmann 2001: 561, Herzig 1995: 9,14, Donaldson & Noguee 1998: 259, Chubin 2000: 23).

Iran har med andre ord været stærkt pragmatisk. Landet har prioriteret et strategisk forhold til Rusland frem for sit religiøse grund-

lag. Dermed har Rusland heller ikke haft grund til at frygte Iran på grund af islamisk fundamentalisme – tværtimod.

De nye republikker i Centralasien og Kaukasus

Allerede i 1993 begyndte man i Rusland at betegne de tidligere sovjetrepublikker som «det nære udland» – en særlig kategori af lande, der var bestemt til at danne et minimum af en russisk interessesfære. Når det gælder landene på Ruslands sydflanke, består russiske interesser i at bevare dem dels som russisk sikkerhedszone (dvs. at der i disse lande ikke opstår regeringer eller bevægelser, der truer eller giver baser til lande, der truer Rusland militært), dels som økonomisk rum (dvs. at russiske standarder og russiske firmaer indtager en førerposition i forhold til tredjelande). Kort sagt ønsker Rusland lydige regeringer og ingen konkurrenter på sin sydflanke (*Kontseptsija natsionalnoj ...* 2000, Kuniholm 2000: 562).

Iran er på sin side interesseret i, at der ikke opstår en sikkerhedspolitisk trussel, evt. et krav om grænserevisioner eller amerikansk tilstedeværelse, på sin nordflanke, og i at få en zone, hvor man kan udvikle sit økonomiske potentiale. I den sammenhæng skal det nævnes, at Irans handel med Rusland alene er større end handlen med alle de øvrige SNG-lande lagt sammen. Iran vil dermed være mere interesseret i økonomisk samarbejde med Rusland end i konkurrence med Rusland i de nye lande (Kuniholm 2000: 547).

Rusland og Iran har med andre ord haft et interessefællesskab i, at landene imellem dem er stabile, ikke laver alliancer uden for nærområdet, der er fjendtlige mod det ene eller det andet land og eventuelt i at udvikle fælles økonomiske projekter. De nye lande er på deres side interesserede i at konsolidere deres selvstændighed gennem at skaffe flere partnere og eksportruter for deres varer. De vil gerne ud af Ruslands skygge, kunne handle selvstændigt og knytte nye alliancer, der ikke indebærer nye afhængighedsforhold (Nartov 1999: 268, Herzig 1995: 8). I det følgende vil hvert enkelt af de nye landes stræben og rolle i forhold til russisk og iransk udenrigspolitik blive opsummeret meget kort.

Georgien har haft en turbulent historie præget af inter-etnisk strid og stormagtsrivalisering. Landet spiller en nøglerolle i amerikanske, tyrkiske og aserbajdsjanske forsøg på at få kaspisk olie ud på verdensmarkedet uden om russisk territorium. Rusland har med nogen succes bremset dette ved at spille på landets ustabilitet og betoner sine sikkerhedspolitiske interesser i form af baser og i forhold til krigen i Tjetjenien. Georgien mener selv, at det hører til i den vest-

lige lejr og søger om NATO-medlemskab. Denne selvopfattelse ser ud til også at gøre sig gældende efter præsident Sjevardnadzes afgang i november 2003. Iran har ingen interesser i landet, ud over at det ønsker andre eksportruter for den kaspiske olie. Rusland og Iran kan altså samarbejde på et overordnet plan og har ingen konflikter her (Blandy 2003, Dekmejian & Simonian 2001: 112–14, Gadzjiev 2003: 141–68, Donaldson & Noguee 1998: 174–75).

Aserbajdsjan er præget af krigen med armenierne om enklaven Nagorno-Karabakh og magtkampe mellem indflydelsesrige klaner. Aserbajdsjanerne har sat deres lid til, at olieeksport vil bringe dem ud af fattigdommen og give dem styrke til at generobre tabt territorium. Landet ønsker at eksportere sin og Kasakhstans olie via Georgien bistået af Tyrkiet og dermed USA. Forholdet til både Rusland og Iran har været anstrengt. Aserbajdsjan har fremstået som en af de mere anti-russiske af ekssovjetrepublikkerne og har tilbudt NATO baserettigheder ved det Kaspiske Hav for at imødegå russiske forsøg på dominans. Iran er blevet mistænkt for at ville eksportere sin islamiske revolution til Aserbajdsjans shiitter og er på USAs opfordring blevet holdt ude af alle *joint ventures* i olie-sektoren.

Rusland er irriteret over, at Aserbajdsjan lukker andre stormagter ind i russisk interessesfære og at den kaspiske olie potentielt kan komme uden om Rusland. Russerne har også beskyldt aserbajdsjanerne for at hjælpe tjetjenerne og for at fremme pantyrkiske, anti-russiske ideer i de nye lande. Iran frygter, at Aserbajdsjan vil kræve autonomi for Irans 10–15 millioner azerier. Iran har også stridigheder med landet om oliefelter i det Kaspiske Hav og er vred over at blive holdt ude af olieeventyret samme sted. Et nyt styre i Aserbajdsjan ville dog ikke nødvendigvis være til fordel for det gode forhold mellem Iran og Rusland, da de begge er interesserede i at være transitland for landets olie. Samtidig kunne Aserbajdsjans shiamuslimske flertal blive en fristelse for Iran til at føre en religiøst betonet udenrigspolitik – eventuelt med olien som ekstrapræmie (Dekmejian & Simonian 2001: 55–60, Gadzjiev 2003: 82–120, Herzig 1995: 26, Donaldson & Noguee 1998: 255).

Armenien er dybt isoleret pga. krigen med Aserbajdsjan og derfor følgende aserbajdsjansk og tyrkisk blokade. Armenien er Ruslands mest loyale militære allierede i Kaukasus og spiller en vigtig rolle i forsøget på at stoppe for eksport af olie via Georgien – primært ved at være et konstant potentiale for væbnet konflikt. Rusland støtter landet med våben, mens Irans interesser er mest økonomiske, da Armenien er et marked for iransk gas og fødevarer.

Iran er dog enig med Rusland om at bruge landet til at stoppe for Aserbajdsjans olieeksport og etablerer i stigende grad infrastruktur i form af jernbaner, veje og rørledninger til Armenien. Rusland og Iran deler altså opfattelsen af Armeniens strategiske nytte og spiller supplerende roller – Rusland som landets militære partner og Iran som dets økonomiske. Armenien kan ikke undvære nogen af partnerne, men er på lang sigt meget afhængig af Iran, hvis Georgien og Aserbajdsjan forbliver vestlige allierede og striden i Nagorno-Karabakh ikke løses (Nartov 1999: 270, Halbach 2001: 493, Gadzjiev 2003: 120–41, Donaldson & Noguee 1998: 179–80, Dekmejian & Simonian 2001: 103–07).

Kasakhstan er så afgjort det land i Centralasien, der er vigtigst for Rusland. Med en russisk minoritet på ca. seks millioner, rumhavnen Bajkonur, der er vital for den russiske rumindustri, en grænse på 6846 km, der er helt uden bemanding, og en infrastruktur, der er totalt sammenvævet (den transsibiriske jernbane passerer f.eks. Kasakhstan), kan Rusland simpelthen ikke tillade et fjendtligt styre i dette land. Heldigvis for Rusland har Kasakhstans præsident Nursultan Nazerbajev indset, at afhængigheden er gensidig. Selvom kasakherne nu udgør en absolut majoritet, er det russiske mindretal både en sikkerhedsrisiko, da de bor kompakt ved grænsen til Rusland, og en kilde til rigdom, da de er bedre uddannede end kasakherne.

Kasakhstan har masser af olie i den vestlige del af landet, men ingen rørledninger til at transportere den til den østlige del, hvor raffinaderierne og forbrugerne er. Østkasakhstan forsynes derfor fra sibiriske felter og Vestkasakhstan eksporterer sin olie via Rusland til Sortehavet. Kasakhstan har derfor hidtil ikke ført en særlig nationalistisk politik. Alle *joint ventures* med udenlandsk deltagelse har russisk deltagelse, og Rusland ser ud til at blive tilgodeset i alle økonomiske og nationale krav. Kasakhstan havde gennem 1990'erne problemer med at eksportere olie pga. russisk chikane, men møder nu større samarbejdsvilje fra russisk side til det nationale projekt om rigdom via olieproduktion. Landet er dog stadig interesseret i alternative ruter for sin olieeksport. Her har Iran vist sig villig som partner. Iran har solgt sin egen olie på verdensmarkedet på Kasakhstans vegne mod at modtage kasakhisk olie ved sine terminaler ved det Kaspiske Hav – en såkaldt *swap*-ordning. Man har desuden haft ambitioner om at optrappe denne ordning ved byggeri af rørledninger, men disse planer er strandet pga. mangel på iransk kapital. Iran har især investeret i Kasakhstan, men da dette land har modtaget 80 procent af de totale udenlandske investeringer i Centralasien, er iransk kapital ikke dominerende.

Kasakhstan befinder sig altså helt og aldeles i russisk interesse-
sfære og ser ud til at ville blive der i overskuelig fremtid, men landet
ønsker i hvert fald økonomisk at have flere partnere. Her bidrager
Iran til at løse Ruslands greb ved at eksportere kasakhisk olie og
investere. Iran er dog alt for lille en økonomi til at kunne gøre en
forskel på egen hånd (Dugin 1997: 188–93, Kalyuzhnova 1998: 3–9,
126, Rashid 2002: 61–62, Brauer & Eschment 2001: 497).

Usbekistan har under præsident Islam Karimov spillet en de-
struktiv rolle både i forhold til Rusland, Iran og sine naboer. Dette
skyldes landets økonomiske politik, ambitioner om at blive regional
stormagt og interne problemer. Geopolitisk indtager Usbekistan en
nøgleposition, da det har regionens største befolkning, grænser op
til alle centralasiatiske lande, og alle transportveje i området går
igennem usbekisk territorium. Landet har imidlertid udviklet sig til
et østerlandsk despoti, hvor præsidenten beslutter alt – og har tænkt
sig at blive ved med det. I januar 2004 fik internationale menneske-
rettighedsorganisationer yderligere begrænset deres muligheder for
at virke i Usbekistan – en stramning, der formentlig skal ses i lys af
ledelsens angst for en gentagelse af den georgiske fløjlsrevolution
(Panfilova 2004).

Den kriseramte økonomi er planstyret og stræber mod selvforsyning, hvilket er opnået på energiområdet og tilstræbes på føde-
vareområdet. Dette kræver lukkede landegrænser, som igen har
betydet at hele Centralasien, der har været en økonomisk enhed i
mindst 150 år, nu er helt opdelt, når det gælder kommunikation så-
vel som transport. Både Rusland og Iran er uden økonomisk ind-
flydelse på landet.

Sikkerhedspolitisk er Usbekistan en torn i øjet på Rusland, da
landet ønsker uafhængighed af Rusland og balancerer russisk ind-
flydelse ved at være partner for Tyrkiet og USA. Desuden fører
landet jævnlige truende politik over for sine naboer, der alle har
betragtelige usbekiske mindretal. Som led i bekæmpelsen af islami-
ske fundamentalister har usbekerne f.eks. stoppet gasforsyningerne
til Tadsjikistan og Kirgisistan om vinteren indtil landene samarbej-
dede i bekæmpelsen. Grænserne er blevet mineret og begge lande
har været udsat for territorialkrav. Det betyder, at naboerne har søgt
støtte hos Rusland. Iran mistænkes på sin side for at ville blande
sig i Usbekistans minoritetspolitik over for landets to millioner per-
sisktalende tadsjiker og for at sprede islamisk fundamentalisme.

Usbekistans stormagtsambitioner har ført til farlig rivalisering om
alliancer, og til at de latente etniske konflikter er blevet skærpet. Både
Iran og Rusland ser derfor med misbilligelse på Usbekistan, men

Rusland tolererer styret pga. dets uforsonlige kurs over for islamske oprørere, og Iran har ingen indflydelse uden russisk støtte (Atabaki & O’Kane 1998: 58, Herzig 1995: 26, Dekmejian & Simonian 2001: 101, Rashid 2002: 70–82, 162, 177).

Kirgisistan er infrastrukturmæssigt filtret ind i Kasakhstan og Usbekistan. Sidstnævnte frygtes pga. territorialkrav på Kirgisistans sydlige Osh-provins, hvor der bor mange usbekere. Kirgisistan har derfor et tæt forhold til Rusland og støtter ivrigt SNG. Økonomisk er landet ubetydeligt, og Iran har ingen interesser der. Landet kan betragtes som et *de facto* russisk protektorat (Rashid 2002: 177).

Tadsjikistan var plaget af borgerkrig fra 1991 til 1997, hvor en koalitionsregering overtog magten bistået af russisk og iransk fredsskabelse. Iran ønsker kulturel udveksling, da tadsjikerne er i sprogfamilie med perserne, men på nuværende tidspunkt er iransk indflydelse minimal. Økonomisk og militært er landet et russisk protektorat. Industrien er nedslidt og solgt til Rusland som betaling for våben. Militært frygtede tadsjikerne indtil 2001 Taleban og nu Usbekistan, der gør krav på Tadsjikistans Khojand-provins. Usbekistan greb stærkt ind i borgerkrigen, hvorfor Rusland nu har en ret stor militær tilstedeværelse i landet (Herzig 1995: 18–19, Rashid 2002: 91, 162, 177).

Turkmenistan har med sine enorme gasreserver – verdens tredje største efter Rusland og Iran – ambitioner om at blive et nyt Kuwait ved det Kaspiske Hav, men har haft svært ved at realisere sine planer. Landet leverede gas til Europa og de øvrige sovjetrepublikker indtil 1993, men det russiske gasmonopol Gazprom har gradvist frataget landet alle markeder ved at nægte transportkapacitet på russiske rørledninger som er den eneste vej ud. Turkmenistans gasproduktion er således en tredjedel af niveauet i 1991, og landet er nu blevet underleverandør til Gazprom, når dette selskab ikke kan levere efter aftale.

Sikkerhedspolitisk er landet stabilt, og det har et godt forhold til Rusland, om end der har været vrede over Gazproms adfærd. Som det eneste af de nye lande har Turkmenistan en aftale med Iran om at få uddannet officerer i Teheran, og landet ser også sin sydlige nabo som en modvægt til Usbekistan. Iran er på sin side interesseret i et godt forhold til Turkmenistan for ikke på længere sigt at blive udsat for krav om grænserevision i forbindelse med det betydelige turkmenske mindretal i det nordøstlige Iran. I 1996 færdiggjorde Iran en jernbanelinie til Turkmenistan og i 1997 en gasrørledning, således at Turkmenistan nu forsyner Irans nordlige provinser med gas og dermed er en lille, men vigtig handelspartner.

Usbekistans lukkede grænser gør, at Turkmenistan er ret utilgængeligt for Rusland på andre felter end med hensyn til gas. Landet kunne derfor ende med at blive Irans interessesfære, hvilket, bortset fra gassen, ikke ville betyde meget for Rusland. Rusland er, og Iran har ambitioner om at blive, en storstilet gaseksportør, og Turkmenistan kan blive en vigtig underleverandør til den, der har mest at byde. Irans adgang til de nye kommende markeder i Indien og Pakistan er kort og lokkende, men Iran kan ikke finansiere infrastrukturen på egen hånd (Dekmejian & Simonian 2001: 81, 88, 91, Akiner 1997: 10).

Der er altså ikke mange konfliktområder mellem Rusland og Iran, når det gælder Kaukasus og Centralasien. Sikkerhedspolitisk har Iran nærmest totalt overladt scenen til Rusland, og økonomisk er landet ikke en alvorlig konkurrent. Kun på lang sigt kan Iran blive en trussel som transitland for olie og gas, hvis det fik adgang til kapital til infrastrukturen. På mellemlang sigt kan Iran komme til at få økonomisk udslagsgivende indflydelse på Armenien og Turkmenistan, hvis Aserbajdsjan og Usbekistan bevarer deres nuværende politik. For Rusland har Armenien betydning som strategisk partner og Turkmenistan som gasleverandør. Der er dermed kun potentiale for konflikt, når det gælder Turkmenistans gasreserver. Set fra Rusland er Iran altså ingen trussel, og når det gælder de fleste af landene, har de to lande enten fælles interesser eller ingen alvorlige konflikter.

Energi, økonomi og vareeksport

Indledningsvis skal det understreges, at Iran økonomisk set er en lille partner for Rusland: I 1999 gik 55 procent af Ruslands eksport til EU-området og 20 procent til SNG-landene. Resten af verden, dvs. inklusive relativt store handelspartnere som Østeuropa, Kina og USA havde en andel på blot 25 procent. Selv inden for Mellemøsten var Iran ikke den største russiske handelspartner. Både Tyrkiet og Israel lå her foran, og Ruslands interesse i landet ligger primært i potentialet for fremtiden og i prioriterede sektorer som våben- og teknologiekspert. Det følgende skal ses i den sammenhæng (Nartov 1999: 139, Kuniholm 2000: 548).

Både Ruslands og Irans regeringer har haft økonomisk udvikling som deres altoverskyggende prioritet gennem de sidste mange år, og begge lande har i høj grad indrettet deres udenrigspolitik efter dette mål. Landene har nogle af de samme ambitioner, økonomiske karakteristika, potentialer og problemer selv om forskellene

dog nok er større end lighederne. På lighedssiden er begge totalt økonomisk afhængige af energiekspport. I Rusland udgør den 70 procent af den samlede eksport og i Iran 90 procent. Begge lande forsøger at differentiere eksporten over flere økonomiske sektorer. Rusland har her et bedre udgangspunkt med en veletableret våben- og rumindustri, hvorimod Iran skal bygge nye brancher op fra bunden. Begge lande har alvorlig kapital- og investeringsmangel, Rusland af indenrigspolitiske grunde, Iran af udenrigspolitiske (vestlige, især amerikanske sanktioner). Både Rusland og Iran har en relativt veluddannet arbejdsstyrke, om end Rusland så afgjort overgår Iran. Begge lande har en relativt fordelagtig geografi – Rusland med befolkningscentrum tæt på det europæiske marked og mulighed for at blive transitland mellem Europa og Kina/Japan, Iran med en potentielt optimal placering som energileverandør samt energitransitland mellem de fremvoksende markeder i Tyrkiet og Pakistan/Indien og de nye energileverandører i nord (Nartov 1999: 272–73, Herzig 1995: 6, 9, Donaldson & Noguee 1998: 234, Dugin 1997: 275–79, Chubin 2000: 13).

De nye lande mellem Rusland og Iran spiller en vigtig rolle i de to landes økonomiske kalkulationer. Begge regner med at skulle skaffe kapital til egen udvikling ved energiekspport, og Aserbajdsjans og Kasakhstans olie samt Turkmenistans og Aserbajdsjans gas udgør vigtige brikker i at opnå dette mål. Området omkring det Kaspiske Hav udgør verdens tredjestørste koncentration af energi, efter den Persiske Golf og Vestsibirien. Beregningerne over reserver har varieret vildt – fra 30 til 650 milliarder tønder olie og lignende tal for gas – men på det sidste er eksperterne landet på et sted omkring 200 milliarder tønder olie.² De fleste af disse reserver ligger hverken i de russiske eller iranske sektorer, og kalkulationerne drejer sig derfor om transport af andres olie og gas til verdensmarkedet. Hvis landenes ambitioner om olie- og gaseksport holder bare nogenlunde stik, mangler der i år 2010 en rørledningskapacitet på 1,6 til 3,6 millioner tønder olie og 100 millioner kubikmeter gas pr. dag. Det land, hvorigennem ledningen kommer til at gå, vil tjene flere dollar pr. tønde i transitafgift – dag efter dag, år efter år.

Afsenderlandene er naturligvis interesserede i så mange rørledninger som muligt da det giver mulighed for konkurrence. Det er dog sjældent set, at der bliver tale om egentlig konkurrence, da der

2 Tallet vokser dog løbende i takt med nye fund i Aserbajdsjan, Kasakhstan og Ruslands kaspiske sektor.

oftest kun etableres en ledning på grund af de store anlægsomkostninger – hvorfor også ét land oftest får rørledningen og dermed dominerer transitten. Udfaldet af konkurrencen er derfor vital, og der spilles højt spil mellem de forskellige potentielle transitlande. Lige nu går halvdelen af Aserbajdsjans og næsten hele Kasakhstans olieeksport gennem russiske rørledninger til terminalen i Novorossijsk ved Sortehavet og det meste af den turkmenske gas sendes til Ukraine via russiske rørledninger. Derudover eksporterer Aserbajdsjan ganske meget olie via Georgien, mens mindre mængder af aserbajdsjansk og kasakhisk olie afskibes med tanker til Nordiran mod iransk swap-salg af egen olie ved Golfen. Turkmenistan eksporterer desuden mindre mængder gas via en rørledning til Iran og videre til Armenien og Tyrkiet (Kuniholm 2000: 549, Amirahmadi 2000: 57, 69, 149ff, Gadzjiev 2003: 142ff, Dekmejian & Simonian 2001: 33–39, Rashid 2002: 61, 195, Stevens 2000: 237).

Der har været mange planer fremme om rørledninger i alle retninger. Økonomisk set er eksport via Iran langt mest fordelagtigt og foretrukket af mange oliefirmaer. Næstbedste variant er forstørret kapacitet via Rusland og Georgien. Politisk ønsker leverandørlandene at undgå Rusland, og Iran stækkes af, at især USA modarbejder alle forsøg på transit via det land. USAs (og EUs) projekt er en rørledning fra Baku via Georgien til Ceyhan-terminalen i Tyrkiet, hvad aktivt modarbejdes af både Rusland og Iran (f.eks. Amirahmadi 2000: 147–54).

Ruslands *best-case* scenario for fremtiden ville indebære, at langt det meste af området olie og gas blev udvundet i selskaber domineret af eller med deltagelse af russiske firmaer og eksporteret via Rusland. Mindre mængder kunne eventuelt eksporteres via Iran, men USA måtte ikke komme til at dominere en rørledning, og de nye lande måtte ikke få for mange alternativer til russisk dominans. Irans rolle ville her især blive som mål for langsigtede russiske investeringer og som juniorpartner i et samarbejde domineret af russisk industri. Investeringerne skulle være russiske firmaers udbygning af nye iranske gas- og oliefelter samt infrastruktur til eksport af russisk, iransk og turkmensk gas til Pakistan og Indien – eventuelt dannelsen af en slags «Gas-OPEC» med Rusland som dominerende land og deltagelse af Iran, Turkmenistan og eventuelt Oman. Det iranske hjemmemarked med gaslagre, kondensatfabrikker og gasnetværk skulle bygges af russiske firmaer for iranske penge.

Dette scenario lyder stort tænkt, men er ikke ganske urealistisk. Som sagt spiller Rusland allerede hovedrollen i området olieeksport og kan hurtigt udvide kapaciteten for transit af kasakhisk olie.

Gazprom forhandler med Turkmenistan og Iran om byggeri af gasrørledninger til Indien. Iran ønsker at udvikle sin gaseksport og sit hjemmemarked, men kan kun hente ekspertise og kapital i Rusland pga. Vestens sanktioner. Desuden betaler Iran allerede for sin våbenimport fra Rusland og vil frem over betale for russisk teknisk assistance med særrettigheder for russiske firmaer på Irans store gasfelter. Som forhindring står, at de nye lande brændende ønsker alternativer til Rusland, da Rusland har et dårligt ry som transitland (jf. landebeskrivelserne af Kasakhstan og Turkmenistan andetsteds i denne artikel); at USA og Tyrkiet har kapitalen og viljen til at bygge en rørledning fra Baku til Ceyhan på ret kort sigt; at de russiske firmaer samt den russiske regering først på meget lang sigt kan forventes at have kapitalen til så store infrastrukturinvesteringer uden for Rusland; og sidst, men ikke mindst Irans egne ambitioner (Schröder 2001: 399, 403–05, Stevens 2000: 226, Amirahmadi 2000: 65, Nartov 1999: 272–73, Sorokin 1996: 71–74, Rashid 2002: 61).

Sidstnævnte indebærer, at Iran får flere eksportvarer end olie. Her satser man på udnyttelse af landets andre råstoffer, først og fremmest gas og siden metaller. For at få penge til de nødvendige investeringer ønsker Iran at blive det vigtigste transitland for kaspisk olie og gas. Her slår iranerne på, at der kun skulle bygges ca. 100 km olie- og gasrørledning frem til Irans eksisterende netværk før disse varer kunne komme ud på verdensmarkedet og at fremtidige store eksportledninger billigst kan føres gennem Iran. Desuden har man ambitioner om at udvide landets havne ved det Kaspiske Hav og ved det Indiske Ocean samt knytte dem sammen med jernbane og derved også blive transitland for Centralasiens og Kaukasus' vareeksport. Endelig skal der eksporteres gas til Indien, Tyrkiet og Pakistan (Schröder 2001: 405, Chubin 2000: 13, Herzig 1995: 32, Dekmejian & Simonian 2001: 50).

Irans og Ruslands ambition om gaseksport kunne godt realiseres i fællesskab, men Rusland ville i den sammenhæng være helt afhængig af rørledninger via Iran, der til gengæld ville være fristet til at blokere permanent for russisk gas og overtage hele eksportmarkedet selv, når først infrastrukturen er på plads. Turkmenistan ville i den sammenhæng blive lige så afhængig af Iran, som det nu er af Rusland. Irans øvrige ambitioner er i direkte konkurrence med russiske ambitioner og kræver store mængder af kapital, som man først potentielt ville kunne få fra Rusland på lang sigt. Iran har forsøgt at normalisere sit forhold til nabolandene for atter at komme med i det gode selskab, og præsident Khatamis reformforsøg skal ses i denne sammenhæng. Trods vilde amerikanske protester har

reformerne tiltrukket nogle investeringer fra Europa. Skulle Iran blive så stuerent, at Vesten begyndte at investere i Irans infrastruktur, ville det være en katastrofe for de russiske ambitioner. Den tilspidsede magtkamp i Iran mellem religiøse og mere reformorienterede kræfter er selvsagt meget spændende i dette perspektiv. Skulle den reformorienterede fløj på lang sigt vinde, ville det blive særdeles vanskeligt for USA og Vesten ikke at revidere sit syn på Iran. Det amerikanske engagement i Irans nabolande, Afghanistan og Irak, og Amerikas inkludering af Iran som et land i ondskabens akse, ser dog foreløbig ud til at have styrket de religiøse kræfter i Iran (*The Economist* 15. januar 2004, Stevens 2000: 237–38, Nartov 1999: 267, Freedman 2001: 565, Donaldson & Noguee 1998: 259).

På lang sigt er det naturligtvis mere end tvivlsomt, hvorvidt præstestyret kan fortsætte i sin nuværende form. Alene demografien i landet ville give ethvert styre store problemer. To tredjedele af landets befolkning på 70 millioner mennesker er under 30 år og halvdelen under 20. At skaffe jobs til så mange mennesker i de kommende år er en næsten uløselig opgave, og da i særdeleshed hvis ikke der skabes mulighed for udenlandske investeringer. Der skal ikke den store fantasi til at forestille sig, at en større strøm af udenlandske investeringer, vil medføre en eller anden form for politisk forandring i landet. Når alt dette er sagt, skal det også gøres klart, at politisk apati lader til at være særdeles udbredt i den iranske befolkning. Ved kommunalvalgene i februar 2003 var det kun 10–15 procent af bybefolkningen, der deltog, hvilket viste sig at være til fordel for de religiøse kræfter i landet (*The Economist* 15. januar 2004).

På et mere håndgribeligt plan end de store fremtidsprojekter har Rusland og Iran nydt godt af det indbyrdes partnerskab. Siden 1991 har Rusland mistet den dominans Sovjetunionen nød på den tredje verdens våbenmarked. Den blev overtaget af USA og europæiske lande, men fra 1996 har Rusland møjsommeligt kæmpet sig tilbage på en tredjeplads – og våbeneksport udgør i dag den tredjevigtigste eksportsektor efter energi og metal. Landet har siden 1995 tjent ca. tre milliarder dollar om året på våbeneksport. På lang sigt er dette særdeles vigtigt, for at Rusland ikke skal reduceres til ren råstofleverandør, og for at landet kan bevare en højteknologisk branche, der er konkurrencedygtig. Det russiske militær gør stort set ikke nyindkøb³ og eksporten er derfor ekstremt vigtig.

Efter afslutningen af krigen mellem Iran og Irak 1980–88 var

3 Våbenproduktionen var i 1999 på 10 procent af niveauet i 1991.

Irans militær totalt nedslidt. Landet var truet af sine naboer og udsat for sanktioner – især med hensyn til våben. Sovjetunionen var mere end villig til at sælge våben, og denne rolle har Rusland overtaget af både økonomiske og strategiske årsager. Iran er interesseret i at få leveret højteknologiske våben uden krav til indenrigspolitikken og kan få dem relativt billigt i Rusland. Siden 1988 har Iran købt våben for ca. 15–20 milliarder dollar i Rusland, dog mest i starten af perioden.

Økonomisk er eksporten vigtig, da Iran har udviklet sig til den tredjestørste aftager af russiske våben, efter Kina og Indien. Desuden aftager Iran både kampvogne, fly og ubåde, hvorved Rusland mindsker afhængigheden af flysalg, der udgør 60 procent af våbeneksporten. Dog skal det nævnes, at Iran mangler kapital og har et handelsunderskud på 2,5 milliarder dollar om året til Rusland, hvilket til tider har haft konkrete konsekvenser. Således var en af grundene til det russiske økonomiske sammenbrud i 1998, at udviklingslandene, deriblandt Iran, skyldte store summer for russiske våbenleverancer. Strategisk nyder Rusland godt af handlen, da man er eneste leverandør af militær højteknologi til Iran og derfor har en klemme på landet. Iran skal opføre sig pænt i Ruslands baghave for at få lov at købe våben, og samtidig kan Irans evne til at forsvare sig selv medvirke til at mindske USAs muligheder for pression og dermed adgang til russiske interessesfærer. USAs protester mod våbensalget er blevet ignoreret i nogen grad, men salg af missil- og atomteknologi er blevet stærkt begrænset for ikke at provokere supermagten unødigt (Donaldson & Noguee 1998: 235–39, 256, Walter 2001: 382, Freedman 2001: 562, Herzig 1995: 6, 9, Rashid 2002: 219).

Det vigtigste økonomiske projekt mellem Rusland og Iran, ud over energi og våbenhandel, er det russiske byggeri af et atomkraftværk i den iranske by Bushehr. Projektet startede med sovjetiske partnere og er blevet fortsat af Rusland. Iran ser projektet som en vigtig brik til at rette op på landets utilstrækkelige elektricitetsproduktion og som en prøvesten på russisk loyalitet. Rusland ser projektet som en del af forsøget på at få en konkurrencedygtig teknologiekspert til den tredje verden, hvor russisk atomteknologi er meget billigere end den vestlige. Desuden bruges projektet til at vise, at man ikke bøjer sig ubetinget for USA, om end Rusland har aflyst uddannelse af iranske atomteknikere og salg af visse farlige teknologier for at tilfredsstille hårdnakkede amerikanske krav om ikke-spredning af atomteknologi, der kan føre til atomvåben (Donaldson & Noguee 1998: 257, Freedman 2001: 563–65).

Iran er altså en vigtig aftager af russiske højteknologiske eks-

portvarer, hvilket er vigtigt for den fremtidige udvikling af russisk økonomi. Strategi og stormagtsrivalisering spiller dog tilsyneladende en nok så vigtig rolle for den russiske eksport til Iran, hvilket man kan se af, at dens økonomiske betydning er lille, og at USAs, Tyrkiets og Israels interesser negligeres på trods af, at disse lande økonomisk set er vigtigere end Iran. På energiområdet har Iran stort potentiale som fremtidigt mål for russiske investeringer og som partner i omfattende eksportfremstød. Her må man dog understrege, at Irans interesser bedre og hurtigere kan tilgodeses med Vesten som partner, og at Iran i et sådant scenario ville gøre stor skade på Ruslands økonomiske interesser. Dette forhindrer USAs holdning til Iran dog foreløbig.

Forholdet til USA

Amerikansk indflydelse på og interesse i Ruslands forhold til Iran er dukket op ved flere lejligheder i diskussionen ovenfor, og der er grund til at formode, at de to landes bilaterale forhold i høj grad er dikteret af deres respektive forhold til USA. Derfor vil USAs, Ruslands og Irans interesser i forhold til hinanden kort blive ridset op i det følgende.

Amerikanske interesser indebærer i denne forbindelse først og fremmest inddæmning af Iran og energisikkerhed. Iran skal inddæmmes for at undgå spredning af den islamiske revolution, og for at landet ikke skal udvikle sig til en stærk fjende. Konkret har dette betydet, at USA har vedtaget Amato-loven, der forbyder investeringer på over 40 millioner dollar i den iranske energisektor, og at de nye lande nord for Iran er blevet presset til at undgå Iran som partner, på trods af at landet er det oplagte transitalternativ til Rusland. For eksempel «overtalte» USA i 1994 Aserbajdsjan til at udelukke Iran fra deltagelse i landets olieprojekter, og Rusland har set sig nødsaget til at afholde sig fra at eksportere visse typer af våben og teknologi til Iran. Amerikanske olieselskaber og strateger presser dog på for at ændre kursen over for Iran, for at landet ikke skal blive endeligt tabt som transitland og et muligt attraktivt marked.

USA har sikret sig russisk velvilje – eller fravær af åbenlys fjendtlighed – ved, at Rusland trods alt har kunnet eksportere våben og teknologi, og ved at landet i nogen grad har fået overladt Centralasien til sine egne interesser. Således forlyder det, at USA først fik baser i Usbekistan, Tadsjikistan og Kirgisistan til krigen mod Taliban i Afghanistan, efter at disse lande og USA havde «spurgt om lov» i Rusland.

USAs formål med anlæggelsen af rørledningen mellem Baku og Ceyhan er, at sørge for energisikkerhed samt at hæmme fjendtlige magters indflydelse. Det er muligt, at USA ikke selv vil dominere Centralasien, men ved at skabe en korridor af allierede gennem Kaukasus og en eksportroute for regionens olie og gas, sikrer man i det mindste, at landene har alternativer til at blive domineret af Iran, Kina eller Rusland, så disse heller ikke kommer til at dominere regionen. At rørledningen er et strategisk og ikke et økonomisk projekt, fremgår af, at den bliver mindst dobbelt så dyr som en rørledning gennem Iran eller Rusland – og den amerikanske stat har da også måttet lokke med finansiering, da olieselskaberne ikke selv vil røre projektet (Nartov 1999: 273, Dekmejian & Simonian 2001: 138, 143, Amirahmadi 2000: 6, 165, 170, 190, Dugin 1997: 369–71, Kuniholm 2000: 553, 568–69, Halbach 2001: 484, Rashid 2002: 76, 185).

Russiske interesser i forhold til USA fremgår af landets udenrigspolitiske og sikkerhedspolitiske koncepter, der angiver multipolaritet som landets langsigtede mål. Det indebærer, at USAs hidtidige status som enlig supermagt skal opvejes af fremkomsten af flere stormagter, og at Rusland gerne skulle være en af dem. Dertil kræves, at Rusland får et sikkerhedspolitisk og økonomisk rum, hvortil udenforstående magters (dvs. USAs) adgang begrænses, i hvert fald indtil Ruslands økonomi kan udkonkurrere dem, og Ruslands militære rækkevidde er væsentligt forøget. Desuden skal Rusland opbygge et net af allierede, der i fællesskab kan modstå USA. Her spiller Iran en nøglerolle. Iran kan som russisk allieret begrænse udefrakommendes (altså USAs) adgang til Kaukasus og Centralasien stærkt. Et anti-amerikansk Iran er en stærk militær og potentielt økonomisk allieret og er uundværlig i forsvaret af en russisk interessesfære. Det er også i denne sammenhæng, at mange af konflikterne i Kaukasus formentlig skal ses, da Kaukasus er Vestens og USAs eneste adgang til Centralasien – afhængigt af udviklingen i Afghanistan. Indenrigspolitisk er det også vigtigt at signalere over for en nationalistisk og anti-amerikansk opinion, at Rusland ikke logrer for USA, og dette kan bl.a. gøres ved et højt profileret samarbejde med Iran (*Kontseptsija vnesjnej ...* 2000, *Kontseptsija natsionalnoj ...* 2000, Sorokin 1996: 35–43, Donaldson & Noguee 1998: 118, 179, Kuniholm 2000: 561, Freedman 2001: 555, 564, 585).

Iranske interesser er foreløbigt sammenfaldende med de russiske. Så længe USA og dermed Vesten er fjendtligt, er Rusland Irans eneste kilde til højteknologiske våben, teknologiimport og, på meget længere sigt, til investeringer i energi- og transportinfrastruktur,

dvs. den eneste måde, hvorpå man kan modstå amerikansk pres. Irans reformforsøg i anden halvdel af 1990erne og stadigt forbedrede forhold til nabolandene samt støtte til den nye regering i Afghanistan skal i denne sammenhæng ses som forsøg på at nærme sig USA og Vesten. Skulle USA vælge at give Iran muligheden for at vende tilbage til det gode selskab, ville fristelsen til at glemme ideologiske modsætninger og alliancen med Rusland til fordel for økonomisk fremskridt og realisering af infrastrukturprojekter, der ville forvandle Iran til et nøgleland med stor indflydelse, være overordentlig stor. USA kan sagtens undvære Iran som partner, men Iran har meget konkrete ulemper ved det modsatte (Nartov 1999: 267, Kuniholm 2000: 547, Amirahmadi 2000: 23, 220, Herzog 1995: 4, Dekmejian & Simonian 2001: 49, Gadzjiev 2003: 333–45).

I forhold til USA spiller Iran en overordentlig vigtig rolle i russisk udenrigspolitik. Skal landets ambitioner virkeliggøres vil det være meget vanskeligt at undvære Iran. USA handler i den sammenhæng optimalt set fra et russisk synspunkt. Så længe USA presser Iran med sanktioner og endog mulige militære anslag, lige så længe vil Iran søge beskyttelse hos Rusland og dermed give køb på sine økonomiske interesser. Skulle Iran blive åbnet for amerikanske investeringer, ville olieselskaberne formentlig transportere kaspisk olie og gas via Iran. Hermed ville russiske ambitioner lide ubodelig skade, da flere lande ville få muligheder for at konkurrere på de centralasiatiske og kaukasiske markeder, og disse lande ville i så fald få økonomisk og politisk råderum til i højere grad at bryde ud af russisk indflydelse. Hvor vitalt Iran er for Rusland, kan måske fremgå af, at de to lande indgik nye aftaler om våbenleverancer i oktober 2001 – et tidspunkt, hvor USA mildest talt var lidt hysterisk når talen faldt på våben og fundamentalistiske islamiske regeringer på en gang (Peter & Wagner 2001: 1250ff).

Konklusion

Hvad kan vi så sige om forholdet mellem Iran og Rusland? Som det ser ud nu, hverken kan eller vil Iran udbrede sit islamiske budskab til de muslimske tidligere sovjetrepublikker. Iran har hverken økonomiske eller militære kræfter til eller ambitioner om at udfordre Ruslands vitale interesser i det nære udland. Dermed har landet ikke på noget tidspunkt været en trussel mod Rusland. Desuden er Iran potentielt en vigtig partner for Rusland på energiområdet og en betydelig aftager af russisk våben- og atomteknologi, om end Rusland har større strategisk end økonomisk fordel heraf. Samti-

dig kan Iran potentielt blive en betydelig rival, når det gælder energiekspport og transit fra det Kaspiske Hav, eftersom landet økonomisk ville have meget at vinde ved mere kapitalstærke partnere end Rusland. Endelig spiller Iran en vital rolle i Ruslands stormagtsambitioner. Iran har derimod kun noget at vinde ved partnerskabet med Rusland, så længe USA er fjendtligt og ville have stor økonomisk fordel af et venskabeligt forhold til amerikanerne. Sidstnævnte ville være katastrofalt for russiske interesser.

Der er altså en fundamental ubalance i forholdet mellem de to lande. Iran er vitalt for russiske langsigtede sikkerhedspolitiske og økonomiske interesser – nødvendigheden af et godt forhold er en næsten geopolitisk konstant for russisk stormagtsambitioner. Irans forhold til Rusland er derimod dikteret af amerikansk udenrigspolitik, der hurtigt kan ændre sig. Iran ville tilmed havde stor økonomisk fordel af at handle imod russiske interesser. USA sidder på nøglen.

Litteratur

- Akiner, Shirin (1997) *Central Asia: Conflict or Stability and Development?* London: Minority Rights Group International.
- Amirahmadi, Hooshang (red.) (2000) *The Caspian Region at a Crossroad*. London: Palgrave Macmillan.
- Atabaki, Tourai & John O' Kane (red.) (1998) *Post-Soviet Central Asia*. London: I. B. Tauris.
- Blandy, C. W. (2003) Georgia at the Crossroads. *Occasional Brief*. (100) (www.csrc.ac.uk).
- Brauer, B. & B. Eschment (2001) Russlands Politik in Zentralasien. *Osteuropa* 51 (4–5): 495–508.
- Chubin, Shahram (2000) Iran's Strategic Predicament. *The Middle East Journal* 54 (1): 10–24.
- Dekmejian, R. Hrair & Hovann Simonian (2001) *Troubled Water. The Geopolitics of the Caspian Region*. London: I. B. Tauris.
- Donaldson, Robert & Joseph Noguee (1998) *The Foreign Policy of Russia. Changing System, Enduring Interests*. New York: M.E. Sharpe.
- Dugin, A. (1997) *Osnovy geopolitiki*. Moskva: Arktogeja.
- Freedman, Robert O. (2001) Moskaus Politik im Nahen Osten unter El'cin und Putin. *Osteuropa* 51 (4–5): 554–87.
- Gadzjiev, K. S. (2003) *Geopolitiki Kavkaza*. Moskva: Mezjdunarodnye otnosjenija.
- Halbach, Uwe (2001) Zwischen «heissem Krieg» und «eingefrorenen Konflikten». Russlands Aussenpolitik im Kaukasus. *Osteuropa* 51 (4–5): 481–94.
- Herzig, Edmund (1995) *Iran and the Former Soviet South*. London: Former Soviet South Project.
- Kalyuzhnova, Yelena (1998) *The Kazakstani Economy*. London: Macmillan Publishing.
- Kontseptsija natsional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federatsii (2000) *Krasnaja zvezda* 20. januar.
- Kontseptsija vnesnej politiki Rossijskoj Federatsii (2000) *Nezavisimaja gazeta* 11. juli.
- Kuniholm, Bruce (2000) The Geopolitics of the Caspian Basin. *The Middle East Journal* 54 (4): 546–51.
- Moder, Karl-Heinz (2002) Kein Ende der demokratischen Eiszeit in Zentralasien. *Osteuropa* 52 (1): 14–37.
- Nartov, N. A. (1999) *Geopolitiki*. Moskva: Utjebnik.
- Panfilova, V. (2004) Vasjington obesjaet lisjit' Islama Karimova finansovoj pomostjti. *Nezavisimaja gazeta* 27. januar.
- Peter, Rolf & Claudia Wagner (2001) Russland und der Kampf gegen den Terrorismus. *Osteuropa* 51 (11–12): 1247–61.
- Rashid, Ahmed (2002) *Jihad. The Rise of Militant Islam in Central Asia*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Schröder, Hans-Henning (2001) Unternehmer und Finanzgruppen als Kräfte in der Russischen Aussenpolitik. *Osteuropa* 51 (4–5): 393–407.
- Sorokin, K. E. (1996) *Geopolitika sovremennosti i geostrategija Rossii*. Moskva: Rosspen.
- Stevens, Paul (2000) Pipelines or Pipe Dreams? Lessons from the History of

Arab Transit Pipelines. *The Middle East Journal* 54 (2): 224–41.

Walter, Frantz (2001) Militär- und rüstungspolitische Aspekte der Moskauer Aussenpolitik. *Osteuropa* 51 (4–5): 377–86.

Demokratiet og dets fiender: holdninger til demokrati i Baltikum

Kjetil Duvold
doktorgradsstudent ved
Örebro universitetet

Kanskje er det slik at folk får de elitene de fortjener. Denne spissformuleringen var muligens urettferdig overfor vanlige borgere i det gamle, kommunistiske Øst-Europa. Men en rask gjennomgang av ulike studier av de nye demokratiene i Sentral- og Øst-Europa gjør det klart at mange østeuropeere fremdeles har et ganske ambivalent forhold til sine politiske ledere og institusjoner.

I denne artikkelen skal vi ta opp holdninger til demokrati og dets alternativer i Estland, Latvia og Litauen. De tre landene har mye til felles med andre sentraleuropeiske land som Polen og Ungarn. Én faktor som gjør de baltiske statene særegne blant de nye EU-landene, er imidlertid at de var sovjetrepublikker – styrt av eliter som fremfor alt var lojale overfor Moskvas interesser. Overgangen fra kommunisme ble derfor kanskje enda mer radikal i Baltikum enn i landene som tross alt nøt en slags selvstendighet. Selv om de kvasisiføderale sovjetinstitusjonene hadde utgjort et slags rammeverk for statsbygging, ble transisjonen langt mer omfattende i land som ikke bare gjennomgikk radikale politiske og økonomiske endringer, men også fikk sin uavhengighet.

Vi skal anvende data fra *New Europe Barometer*¹ for å kart-

Denne artikkelen er delvis basert på undertegnede og Thomas Sedelius' artikkel «Alternatives to Democracy: The Resilience of Authoritarian and Elitist Preferences» (2004).

1 *New Europe Barometer* (NEB), tidligere *New Democracies Barometer*, har i en årrekke stilt spørsmål om holdninger til regime, institusjoner og lederskap hos befolkningene i en rekke land i Øst-Europa. Landene som inngår er Bulgaria, Den tsjekkiske republikk, Slovakia, Ungarn, Polen, Romania, Slovenia, Russland, Estland, Latvia og Litauen. Vi har utelatt Russland fra denne undersøkelsen.

legge holdninger til demokrati og dets alternativer i de tre baltiske statene. De siste måneders politiske turbulens i både Latvia og Litauen har tydeliggjort at konsolideringen av demokratiet langt fra er problemfri selv etter over ti år med uavhengighet. Latvia har opplevd flere ustabile regjeringer, og spørsmålet om de russiske minoritetenes rettigheter fortsetter dessuten å dominere den politiske agendaen. Litauen har på sin side vært rystet av skandalene omkring tidligere president Rolandas Paksas, som i april i år ble den første presidenten i europeisk historie som har blitt avsatt ved riksrett. Få analytikere tror likevel at Litauens problemer har blitt løst ved Paksas avgang.

Innledningsvis skal vi sammenligne synet på det nåværende styresettet med synet på kommunistregimene. Deretter skal vi se på holdninger til ulike ikke-demokratiske alternativer. Selv et overflattisk blikk på resultatene fra ulike spørreundersøkelser gjør det klart at misnøyen med dagens regimer er stor, samtidig som det finnes en tydelig nostalgi overfor de tidligere kommunistregimene. Det er også klart at mange mennesker kan tenke seg å bytte ut demokratiet med et annet styresett. Selv om kommunismen fremdeles har mange tilhengere, er det enda flere som gir uttrykk for at de kunne tenke seg en sterk, handlekraftig leder – selv på bekostning av parlamentarisk styre. Størst oppslutning har likevel ideen om å erstatte de folkevalgte med en slags samlingsregjering av eksperter. «Ekspertvelde» trenger riktignok ikke å bety diktatur; at de mest kompetente politikerne tar politiske avgjørelser, kan selvfølgelig la seg kombinere med frie valg. Men ekspertvelde passer dårlig inn med ideen om representativt demokrati – hvis dette skal innebære at enhver borger har en rimelig sjanse til å bli valgt, eller at de folkevalgte skal utgjøre et slags tverrsnitt av befolkningen som helhet.

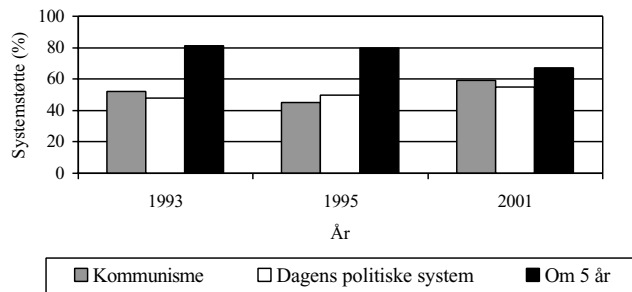
Det mest overraskende med ideen om ekspertstyre i Baltikum er likevel at de samme menneskene som støtter dette, viser seg å nære en dyp skepsis til politikere, offentlige myndigheter og statlige institusjoner rent generelt. Med referanse til kulturelle forklaringer kan vi peke på at autoritære preferanser henger nøye sammen med arven fra kommuniststyret (Eckstein *et al.* 1998). Hvis dette stemmer, har demokratiet lang vei å gå – kanskje generasjoner – før det kan slå rot. Hvis vi på den annen side tolker den høye støtten til andre styreformer som misnøye og skuffelse over dagens eliter, er det kanskje mer et uttrykk for et ønske om *bedre* eliter. Da er det ikke lenger nødvendigvis snakk om udemokratiske strømninger, men snarere et krav om politiske og økonomiske forbedringer (Przeworski *et al.* 1996). Ikke desto mindre gjenstår et problem: Hvis regje-

ringene fortsetter å prestere dårligere enn hva folks forventninger og krav tilsier, vil det unektelig være en fare for at majoriteten av velgerne kan forkaste demokratiet.

Tilhengere og motstandere av dagens regimer

I motsetning til de fleste vesteuropeere har befolkningen i de tidligere kommunistlandene erfart mer enn én regimeform. Dette gir interessante muligheter til å studere hva de synes om en bestemt styringsmodell sammenlignet med andre de også kjenner. Vi kan dermed spørre folk om *erfaringer* med ulike modeller, snarere enn deres ideologiske ståsted (Rose *et al.* 1998). Det ligger naturligvis en viss fare i at vi kan legge for mye i eventuelle positive holdninger til kommunisttiden – det er tross alt ikke uvanlig at folk har ganske rosenrøde oppfatninger av fortiden og et heller negativt syn på dagens samfunn. Baltikum og Øst-Europa utgjør slett ikke unntak fra denne regelen (Ekman & Linde 2003).

Figur 1. Støtte til politiske systemer i de baltiske stater, 1993–2001 (%)*

* Spørsmålet lød: «Hvor på denne skalaen vil du plassere dagens styreform med frie valg og mange partier/det politiske system om fem år/det tidligere kommunistregimet?» Intervallene –100 til –1 er slått sammen til «negativ», 0 er «nøytral» og 1 till 100 er «positiv». Kun «positive» svar er tatt med i figuren.

Kilde: *New Democracies Barometer* (1992–2000), *New Europe Barometer* (2001).

Det er faktisk slik at flere baltene har et positivt syn på fortidens kommunistregimer enn på dagens demokratiske regimer. Det er også verdt å merke seg at de positive holdningene til kommunistfortiden har *økt* de siste ti årene. Vi kan tolke dette i retning av at

synet på fortiden har beveget seg fra en god porsjon realisme til større grad av nostalgi. Respondentene ble også spurt om hvordan de ser på fremtiden. Etter tallene å dømme har skuffelse ledet til utbredt pessimisme i Baltikum.

Tabell 1. Regimestøtte blant de ulike språkgruppene, 2001 (%)

	<i>Kommunistisk politisk system</i>	<i>Dagens politiske system</i>	<i>Det politiske system om 5 år</i>	<i>Sosialistisk økonomisk system</i>	<i>Dagens økonomiske system</i>	<i>Det økonomiske system om 5 år</i>
<i>Estere</i>	53	72	86	53	77	90
<i>Estiske</i>						
<i>russisktalende</i>	78	64	71	87	64	72
<i>Latviere</i>	55	54	75	61	58	80
<i>Latviske</i>						
<i>russisktalende</i>	78	48	68	89	48	70
<i>Litauere</i>	52	47	56	71	41	54
<i>Litauiske</i>						
<i>russisktalende*</i>	65	42	47	84	39	49
<i>SØE** gjennomsnitt</i>	57	62	69	67	55	69

* Tallene er basert på hvilket språk som ble benyttet i intervjuet – enten de lokale språkene eller russisk. Polsk ble ikke benyttet i Litauen, hvor nesten 10% av befolkningen er polakker. Et knapt flertall av disse benyttet seg av russisk. Kilde: *New Baltic Barometer/New Europe Barometer* (2001).

** SØE står for Sentral- og Øst-Europa, definert som landene som er inkludert i undersøkelsen med unntak av Russland.

Det er tildels store variasjoner i regimestøtte mellom og innen de tre landene. Generelt ser litauerne ut til å være mye mer negative til dagens regime enn, især, estlenderne. Dette kan muligens forklares ved hjelp av kontekstuelle faktorer, slik som at den litauiske økonomien ble hardt rammet av den russiske økonomiske krisen i 1998. På den annen side er trenden mer eller mindre uforandret fra tidligere studier på 1990-tallet. Dessuten kan man hevde at den litauiske økonomien allerede hadde opplevd et solid oppsving da undersøkelsen ble foretatt sent i 2001.

Estland og Latvia har på sin side klare interne variasjoner som følger etniske og språklige skiller. De russiskdominerte minoritetene har åpenbart andre forestillinger om fortiden. Dette vil knapt komme som noen overraskelse for dem som har studert nasjonalitetsspørsmålet i det tidligere Sovjetunionen. For de (hovedsakelig) russiske arbeidsinnvandrene var Sovjetunionen selve grunnlaget for

deres tilstedeværelse i de ikke-russiske republikkene (Duvold 2000). Deres status endret seg på dramatisk vis ved imperiets plutselige sammenbrudd. Minoritetene i Estland og Latvia har derfor et langt mer positivt syn på fortidens politiske og økonomiske system enn hva tilfellet er for titulærbefolkningene. Når dette er sagt, må det samtidig legges til at også et flertall av sistnevnte uttrykker tilsvarende synspunkter. Mange føler åpenbart en viss nostalgi for den trygghet og forutsigbarhet som lå i kommunismen, spesielt blant dem som har opplevd sykeforsikringer og pensjonsordninger forvitre – eller arbeidsplassen ryke.

Som vi skal ta opp senere, innebærer ikke slike holdninger nødvendigvis at folk ønsker å gå tilbake til et kommunistisk styre. Det er også slik at mange av dem som er positive til kommunisttiden, samtidig gir sin støtte til dagens politiske og økonomiske system. Dette kan kanskje virke paradoksalt, men det er neppe så uvanlig at en del mennesker stiller seg bak ethvert regime – slik også enkelte alltid vil stille seg i opposisjon. Hvis vi summerer opp alle de forskjellige holdningene til regimer over tid, står vi overfor en rekke mulige kategorier. Tabell 2 og 3 summerer opp regimesyn slik de oppfattes ut fra egen livssituasjon.

Demokrater er i tabell 2 definert som de som er positive til dagens styre og negative til fortiden. *Skeptikere* er negative til både fortid og nåtid, mens de som er positive til begge, klassifiseres som

Tabell 2. Syn på kommunistregimet og dagens regime, 2001 (%)*

	<i>Demokrater</i>	<i>Aksepterende</i>	<i>Skeptikere</i>	<i>Reaksjonære</i>
<i>Estere</i>	35	36	12	16
<i>Estiske russisktalende</i>	15	49	7	29
<i>Latviere</i>	26	28	19	27
<i>Latviske russisktalende</i>	11	36	11	43
<i>Litauere</i>	28	19	20	33
<i>Litauiske russisktalende</i>	17	25	18	40
<i>SØE gjennomsnitt</i>	29	33	14	25

* Demokrater = Negativt syn på det tidligere kommunistregimet og positivt syn på dagens regime. Aksepterende = Positivt syn på det tidligere kommunistregimet og positivt syn på dagens regime. Skeptikere = Negativt syn på det tidligere kommunistregimet og negativt syn på dagens regime. Reaksjonære = Positivt syn på det tidligere kommunistregimet og negativt syn på dagens regime.

Kilde: *New Baltic Barometer/New Europe Barometer* (2001).

aksepterende. De *reaksjonære* er på sin side negative til dagens demokrati, men positive til kommunisttiden. De to midterste kategoriene er muligens mindre interessante for vår analyse. I tabell 3 har vi slått sammen de som er positive til dagens styre og optimistiske på vegne av fremtiden (*overbeviste demokrater*), de som er negative til dagens situasjon, men har tro på fremtiden (*nølende demokrater*) og de som er negative til begge deler (*motstandere*). Tabellen viser at mange av dem som ikke støtter dagens styre, likevel er fremtidsoptimister.

Tabell 3. Syn på dagens regime og regimet om 5 år, 2001 (%)*

	Overbeviste demokrater	Nølende demokrater	Motstandere
<i>Estere</i>	71	15	14
<i>Estiske russisktalende</i>	58	13	29
<i>Latviere</i>	55	20	25
<i>Latviske russisktalende</i>	51	17	32
<i>Litauere</i>	39	16	45
<i>Litauiske russisktalende</i>	32	15	53
<i>SØE gjennomsnitt</i>	56	13	31

* Overbeviste demokrater = Positivt syn på dagens regime og optimistisk syn på regimet om fem år. Nølende demokrater = Negativt syn på dagens regime og optimistisk syn på regimet om fem år.

Motstandere = Negativt syn på dagens regime og pessimistisk syn på regimet om fem år.

Kilde: *New Baltic Barometer/New Europe Barometer* (2001).

For øvrig gir tabell 3 inntrykk av påfallende stor misnøye med demokratiet i både Latvia og Litauen, hvilket like godt kan være et uttrykk for politisk frustrasjon som direkte fiendtlige holdninger overfor demokrati som styringsform. Det er dessuten usannsynlig at sistnevnte type holdninger vil kunne lede til endringer så lenge det ikke finnes politiske ledere eller organisasjoner som er i stand til å dra fordel av slike strømninger (Duvold & Berglund 2003). Til slutt skal det kanskje også legges til at misnøye med demokratiet ikke er helt uvanlig i mer etablerte demokratier heller. Italia er kanskje det beste, men slett ikke eneste, eksempelet.

Alternativer til demokrati

New Europe Barometer stiller også en rekke spørsmål om støtte til andre tenkelige regimeformer – ikke bare dem folk har erfart. I tillegg til kommunisme blir folk spurt om de kunne tenke seg å støtte et militærstyre, en sterk leder med vidtgående myndighet eller en samlingsregjering av eksperter.

Tabell 4. Støtte til ikke-demokratiske regimealternativer, 2001 (%)*

	Kommuniststyre	Militærstyre	Sterk leder	Elitestyre
Estere	3	1	32	77
Estiske russisktalende	16	5	47	64
Latviere	5	5	33	67
Latviske russisktalende	10	1	37	55
Litauere	13	6	40	65
Litauiske russisktalende	21	6	40	67
SØE gjennomsnitt	17	5	27	54

* Spørsmålet lød: «Dagens styreform er ikke den eneste vi har hatt i dette landet. Noen sier at vi ville hatt det bedre hvis landet var styrt på en annen måte. Hva synes du? For hvert alternativ, vennligst fortell hvorvidt du er svært enig, til en viss grad enig, til en viss grad uenig eller sterkt uenig. (Vi burde gå tilbake til kommunisme/Hæren burde styre landet/Det er best om vi blir kvitt parlament og valg og erstatter det med en sterk leder som kan ta raske avgjørelser/En samlingsregjering av kun de dyktigste folkene burde erstatte en regjering av valgte politikere)». Bare de som sier seg «enig» (svært eller til en viss grad) er inkludert i tabellen.

Kilde: *New Baltic Barometer/New Europe Barometer* (2001).

Selv om tabell 4 viser at en del respondenter fortsatt kunne tenke seg å gjeninnføre kommunismen, er som vi ser tallene mye lavere enn for hvor mange som oppga å være positive til kommunisttiden de selv har opplevd. Dette styrker vår antakelse om at kommunistnostalgi ikke trenger å bety at man ønsker å vende tilbake til dette systemet. Trenden er enda tydeligere i de baltiske landene enn i Sentral- og Øst-Europa for øvrig, siden et klart flertall er positive til fortiden, men kun en liten minoritet ønsker å gjeninnføre kommunisme. Det er åpenbart at mange assosierer kommuniststyre med sovjetokkupasjon.

Militærstyre har enda færre støttespillere. På dette punktet skiller Sentral- og Øst-Europa seg fra en rekke nye og ustabile demokratier i andre deler av verden, hvor hæren ofte spiller en nøkkelrolle i valg av politisk lederskap. Militæret utgjør simpelthen ikke noe realistisk politisk alternativ i Baltikum og Øst-Europa. Det faktum at militære ledere har holdt seg unna politikken, kan kanskje også

forklare hvorfor forsvaret er en av institusjonene med høyest tillit i befolkningen (se tabell 5). Hvis man ser tilbake på mellomkrigstiden, fantes det utvilsomt «militærledere» i regionen, slik som Josef Pilsudski i Polen og Miklós Horthy i Ungarn. I en baltisk kontekst peker kanskje spesielt Litauen seg ut. Antanas Smetona var riktignok ikke noen militær leder i bokstavelig forstand, men hans styre ble til etter at hæren hadde intervenert, og regimet hadde klart militaristiske trekk.²

Det finnes derimot andre ikke-demokratiske alternativer som kan få større betydning. Tallene våre viser overraskende sterk støtte til ideen om en «sterk mann». Ikke noe sted i Sentral- og Øst-Europa er det så sterk støtte for en slik leder som i Baltikum, hvor hele 40 prosent av de spurte medgir at de ville foretrukket at parlamentarisme og frie valg ble avskaffet til fordel for en sterk leder som kan avgjøre saker raskt og effektivt. Disse tallene kan gi demokrater god grunn til bekymring. Vi vil likevel antyde at ideen om en «sterk mann» kan ha andre konnotasjoner enn rent diktatur. Riktignok er det åpenbart at noen faktisk støtter ideen om diktatur, men mange ser nok heller for seg en sterk president av den gaullistiske sorten – eller endog av Vladimir Putins støpning. Med andre ord en sterk, handlekraftig leder som de føler at de kan stole på og se opp til.

Når det er sagt, skal man ikke glemme at mellomkrigstidens demokratier i Baltikum falt sammen etter bare noen få år – uten hjelp verken av krig og okkupasjon. Diktaturene som fulgte i deres kjølvann, var samlingsregjeringer uten parlamentarisk forankring. De var milde og moderate sammenlignet med for eksempel Nazi-Tyskland, og deres oppgave ble å holde kontroll over de splittede samfunnene, svake institusjonene og haltende økonomiene (Hellén 1996: 74). Under sovjetokkupasjonen utnyttet myndighetene mellomkrigstidens høyrediktaturer for hva de var verdt i sin offisielle propaganda. Resultatet var at man ble fratatt muligheten til å ta et balansert oppgjør med fortiden. Det er derfor kanskje ikke så underlig at kommunismens sammenbrudd ledet til en viss glorifisering av mellomkrigstiden – spesielt blant folk som var skuffet over utviklingen etter uavhengigheten, opprørte over alle korrupsjonsskandalene og desillusjonerte med tanke på demokratiets fremtid (Duvold & Jurkynas 2004).

I land med svake institusjoner og politiske partier uten folkelig forankring er det kanskje heller ikke så vanskelig å forstå at mange

2 Smetonas parti, Nasjonalistene (*Tautininkai*), var organisert etter fascistiske prinsipper med streng disiplin og lojalitet til lederen. I tillegg fantes det en paramilitær styrke knyttet til partiet (Lieven 1994).

heller identifiserer seg med handlekraftige ledere enn betydelig mer uhåndgripelige politiske partier (Hadenius 2001: 97). Symptomatisk nok er tiltroen til parlamentarikere og partier mye lavere enn til presidenten og statsministeren (se tabell 5). Gjennom hele 1990-tallet og frem til i dag har de baltiske presidentene på nesten gaullistisk vis klart å heve seg over det partipolitiske spillet med alle dets intriger og skandaler.

Det er flere årsaker til presidentenes brede støtte i befolkningen, men vi skal la dette ligge her og kun minne om at det litauiske presidentembetet fikk alvorlige riper i lakken i løpet av våren 2004. Rolandas Paksas hadde blitt valgt til president i januar 2003 etter å ha slått ut den sittende presidenten, Valdas Adamkus. Sistnevnte var en høyt respektert eksilamerikaner som hadde loset Litauen trygt inn i NATOs og EUs favn. Paksas kjempet en overraskende aggressiv valgkampanje med vekt på lov og orden og gjorde valget til et slags protestvalg mot den styrende eliten. Mistanker om tvilsom valgkampfinansiering ble hengende ved ham etter valget, men spørsmålet eksploderte først mot slutten av året. Vi skal ikke dvele ved detaljene omkring skandalen som ledet frem mot riksrett og avsettelse noen måneder senere, men det er naturlig å anta at tilliten til presidenten spesielt, men kanskje også selve presidentembetet, har blitt svekket i Litauen.

Tabell 5 viser også at tiltroen til statlige institusjoner som rettsvesen og politi er svært lav. Nesten tre av fire baltere har liten tiltro til disse institusjonene, med bare små forskjeller mellom de etniske gruppene. Det vil muligens kunne være et problem at tiltroen til de

Tabell 5. Tiltro til politiske institusjoner, 2001 (%)*

	<i>Partier</i>	<i>Parlamentarikere</i>	<i>Statsminister</i>	<i>President</i>	<i>Domstoler</i>	<i>Politi</i>	<i>Hæren</i>
<i>Estere</i>	9	10	17	63	28	20	47
<i>Estiske russisktalende</i>	7	12	15	50	25	18	22
<i>Latviere</i>	6	7	40	78	22	26	36
<i>Latviske russisktalende</i>	10	11	30	36	26	30	33
<i>Litauere</i>	7	9	40	62	16	26	36
<i>Litauiske russisktalende</i>	11	11	51	35	18	25	29
<i>SØE gjennomsnitt</i>	12	14	34	48	25	29	42

* Spørsmålet lød: «I hvilken grad har du tiltro til at hver enkelt av følgende politiske institusjoner tar vare på dine interesser? Vennligst gi vurderinger på en skala hvor 1 står for 'ingen tillit' og 7 for 'stor tillit'.» Vurderingene fra 1 til 3 har blitt kodet som «ikke tillit», og fra 4 til 7 som «tillit». Tabellen inkluderer bare dem som har «tillit».

Kilde: *New Baltic Barometer/New Europe Barometer* (2001).

Tabell 6. Syn på regimets prestasjoner, 2001 (%)*

	Tilfredshet med demokratiets prestasjoner	Tiltro til offentlige tjenestemenn	Respekt for menneskerettigheter
<i>Estere</i>	34	37	62
<i>Estiske russisktalende</i>	33	27	37
<i>Latviere</i>	35	8	68
<i>Latviske russisktalende</i>	30	8	52
<i>Litauere</i>	42	5	38
<i>Litauiske russisktalende</i>	32	6	51
<i>SØE gjennomsnitt</i>	38	27	52

* Spørsmålene lød: 1) *Tilfredshet med demokratiets prestasjoner*: «I det store og hele, er du veldig fornøyd, ganske fornøyd, ikke så fornøyd eller ikke fornøyd i det hele tatt med måten demokratiet fungerer (i vårt land)?»; 2) *Tiltro til offentlige tjenestemenn*: «Hvor utbredt tror du bestikkelser og korrupsjon er i dette landet? (Nesten ingen offentlige tjenestemenn er involvert i det/Noen offentlige tjenestemenn er involvert i det/Mange offentlige tjenestemenn er involvert i det/De aller fleste offentlige tjenestemenn er involvert i det).» 3) *Respekt for menneskerettigheter*: «Hvor stor respekt er det for individuelle menneskerettigheter (i vårt land)? Føler du at det er stor respekt for individuelle menneskerettigheter, en god del respekt, relativt lite respekt, ingen respekt i det hele tatt?» Bare de positive verdiene er tatt med i tabellen.
Kilde: *New Baltic Barometer/New Europe Barometer* (2001).

politiske institusjonene er så mye lavere enn til politiske ledere, siden tiltroen til sistnevnte uunngåelig vil variere sterkere med hensyn til kontekst og politisk klima.

Tabell 6 gir oss en viss pekepinn på hvor fornøyde estere, latviere og litauere er med demokratiets utvikling. Generelt viser tallene at flertallet er misfornøyd. Det er overraskende liten forskjell på titulærbefolkningene og de russiske minoritetene i synet på den politiske utviklingen. Mange er skuffet over at demokratiet ikke har forbedret tilværelsen – eller endog at det har gjort situasjonen verre. Ulike forventninger kan være én grunn til at russerne ikke er mer misfornøyde. Titulærbefolkningene hadde ganske sikkert høyere forventninger enn russerne, som var nølende til uavhengighet fra Sovjetunionen. Likevel er det – i det minste med utgangspunkt i Moskvas gjentatte kritikk – slående at ikke flere russere i Latvia er misfornøyde med menneskerettighetssituasjonen i landet.

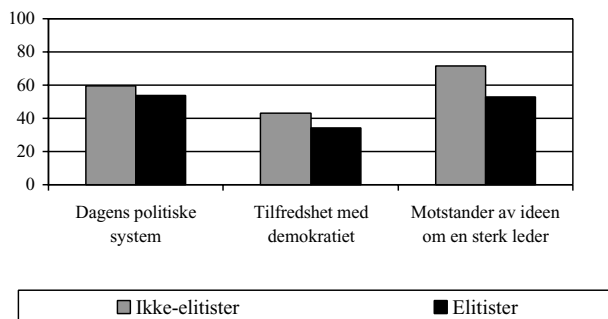
Synet på korrupsjon er også iøynefallende. Estere, latviere og litauere har egentlig aldri protestert høylytt mot korrupsjon, men fenomenet har tydelig skapt sterk mistillit til politikere, offentlige

tjenestefolk og forretningsfolk. Mer enn ni av ti latviere og litauere mener at offentlige tjenestemenn generelt er korruperte. Hvis vi tar de seneste politiske krisene i de to landene i betraktning, er det liten grunn til å tro at korrupsjonsspørsmålet kommer til å forsvinne med det første.

Elitestyre: Autoritarianisme eller bare et krav om mer kompetente ledere?

I tabell 3 så vi at hele tre av fire baltere støtter ideen om at en samlingsregjering av eksperter burde erstatte folkevalgte politikere. Det er riktignok ikke helt enkelt å tolke hva «elitestyre» eller «ekspertstyre» betyr – og det er slett ikke sikkert at de intervjuede har tolket det på en entydig måte. Som tidligere nevnt trenger det kanskje heller ikke å stå i motsetning til demokratiske institusjoner. En slik forståelse skulle innebære at folk simpelthen krever bedre og mer kompetente politikere. Dette vil være i tråd med den misnøyen som vi beskrev i forrige avsnitt. Med utgangspunkt i denne misnøyen er det kanskje ikke så underlig at mange mennesker tror at fageksperter kan gjøre en bedre jobb enn dagens politikere – som jo beskyldes for å være mer opptatt av å berike seg selv enn å tjene folket. I et slikt perspektiv fremstår elitepreferanser mer som et uttrykk for pragmatisme enn ideologi (Rose 2001). Men uansett hvordan vi vender og vrir på det, kan elitestyre knapt være et uttrykk for «mer demokrati». Ekspertstyre kan ikke sidestilles med meritokrati og er dessuten eksplisitt ikke-representativt av natur. Ideen om elitestyre vil dermed utvilsomt virke fremmed for de fleste tilhengere av demokrati. Fra et demokratisk perspektiv skulle manglende tiltro til eliter rimeligvis lede til krav om større åpenhet, ansvarlighet og – til syvende og sist – mer demokrati.

Hva står de for – tilhengerne av ekspertvelde? Vi må se nærmere på sammenhengen mellom teknokratiske preferanser og mer generelle holdninger til styresett, rettferdighet og regimets prestasjon for å få et klarere bilde. I figur 2 skiller vi mellom «elitister» og «ikke-elitister», selv om det muligens er en metodologisk forenkling å kalle dem som er enige og uenige i at «en samlingsregjering med de mest kompetente personer burde erstatte valgte politikere», for henholdsvis «elitister» og «ikke-elitister». Likevel mener vi at denne distinksjonen gjør det mulig å identifisere ulike grunner til å slutte opp om elitestyre. Tallene avslører systematiske forskjeller i holdninger til dagens regime. «Elitister» er mindre fornøyd med hvordan demokratiet fungerer. Dette forteller imidlertid ikke noe om

Figur 2. Positive regimeholdninger blant «ikke-elitister» og «elitister»

retningen: Ønsker de å utdype demokratiet, eller foretrekker de å redusere eller endog *forkaste* det til fordel for økt styringseffektivitet? Med andre ord, forlanger de først og fremst bedre eliter, eller forfekter de *de facto* udemokratiske holdninger?

Tallene er relativt tydelige, i den forstand at «elitister» er mer negative til dagens regime. Men mer bemerkelsesverdig er det kanskje at omtrent 70 prosent av dem som forkaster «elitestyre», også forkaster ideen om en «sterk mann». Til sammenligning er det bare 50 prosent av «elitistene» som forkaster ideen om å bytte ut demokratiet med en sterk leder. Det skulle gi en viss indikasjon på at mange av dem som ønsker ekspertvelde, også støtter ideen om et autoritært styre.

Arven fra kommunisttiden blir av og til brukt som forklaring på politisk misnøye i Sentral- og Øst-Europa (Eckstein *et al.* 1998). For det første mangler man erfaringer med demokratiske normer og styringsprinsipper. For det andre kan man gjøre en antakelse om at kommunismen gjorde folk politisk apatiske og kyniske. Makteliten var unndratt ethvert innsyn og sto slett ikke til ansvar for befolkningen. Det var selvsagt ikke slik at det ikke fantes alternative kanaler for informasjon og tjenester. Byttehandel og vennetjenester hadde en viktig plass i samfunnet. Likevel var alle prisgitt statens offisielle monopol. Et utbredt ønske om ekspertstyre i dag virker kanskje paradoksalt, men kan likefullt tolkes som et resultat av at kommunismen gjorde folk til passive «klienter». For det tredje hadde ideen om en styrende elite en ganske annen mening i kommunisttiden. Å representere ulike samfunnsmessige interesser var slett ikke en oppgave for nomenklaturaen. Snarere var det å implementere og

beskytte partistatens interesser. Folk var vant til at makteliten var monopolistisk og patroniserende. Ideen om en politisk elite som representerer individer og sosiale grupper på provisorisk basis, var ukjent (Matonytė & Mink 2003). Det kan være rimelig å anta at denne holdningen har vedvart også etter nomenklaturaens fall. Vi kan altså gå ut fra at mange fremdeles er dypt ambivalente til dagens valgte ledere – selv etter mer enn ti år med demokrati. De kan på den ene side være negative til enhver maktelite, mens de på den annen side forventer at den samme eliten skal ta avgjørelser for dem. Folk som ble sosialisert inn i kommunismen, vil fremdeles være påvirket av de verdier og normer de tilegnet seg – selv om de ikke skulle regne seg som kommunister i dag.

Likevel kan ikke mangel på politisk tiltro tilskrives bare «arven fra kommunismen». Tiden som fulgte etter kommunismens sammenbrudd, har også spilt en viktig rolle. «Revolusjonene» som fant sted etter 1989, skapte enorme forventninger blant befolkningene. Men uteblitt økonomisk gevinst, korrupsjonsskandaler og politiske intriger skuffet mange mennesker, som svarte med den samme kynismen de hadde følt overfor kommunistlederne. Ut fra et institusjonelt perspektiv vil man forkaste ideen om at politiske holdninger er uforanderlige eller kulturelt determinerte. I stedet legges det vekt på regimets *prestasjoner* og i hvilken grad folk merker forbedringer i levestandard (Rose 2001). Det er med andre ord den økonomiske og politiske utviklingen som spiller den avgjørende rollen for hva slags holdninger folk har til demokrati.

Hvis det virkelig er slik at tiltro mest av alt avhenger av utviklingen og at forbedret levestandard øker tilliten til politiske institusjoner og eliter, skulle det gi god grunn til optimisme. I så fall kan det være spørsmål om bare noen år før tilliten vil være vesentlig forbedret. Men selv om vi aksepterer dette perspektivet, vil det likevel være en svært omfattende oppgave å styrke tilliten til det politiske systemet. Ifølge Robert Dahl (1971) innebærer demokrati (eller «polyarki», som han kaller det) at vanlige borgere har en rimelig mulighet til å artikulere sine interesser og preferanser. En noe mer «substansiell» definisjon av demokrati vil hevde at det må tuftes på gjensidighet og moralsk rettferdighet. Dette hevder for eksempel tilhengerne av den deliberative skolen innen demokratiforskningen (Gutmann & Thompson 2002: 156).

Kanskje spørsmålet vi reiser her, koker ned til *representasjon* og *samsvar* mellom eliter og borgere? Dahl argumenterer for institusjoner som gir vanlige mennesker mulighet til å påvirke de politiske prosessene, men det er fremdeles et åpent spørsmålet hvor motta-

kelige de politiske institusjoner og styrende eliter faktisk er overfor forskjellige interesser og preferanser. Det er åpenbart problematisk å handle kollektivt i de nye demokratiene i Sentral- og Øst-Europa. Effektive institusjonelle mekanismer som kan artikulere ulike interesser, er mangelvare – svake fagorganisasjoner og politiske partier er åpenbare eksempler. Hvis det ikke finnes noe samsvar mellom elitene og befolkningen som helhet, er det imidlertid en viss fare for at frustrasjonen bygger seg opp og at misnøyen brer seg til ikke bare å inkludere de eksisterende eliter, men også regimet som helhet (Fuchs & Klingemann 1995: 3, Norris 1999).

EU som demokratisk garantist?

Avslutningsvis er det kanskje på sin plass å reise spørsmålet om det i dagens Europa spiller så stor rolle at deler av befolkningen inntar udemokratiske synspunkter. Estland, Latvia og Litauen har blitt medlemmer av EU etter å ha gått gjennom en lang og tøff tilpasningsperiode. *Acquis communautaire*, EUs detaljerte lover og regler som til sammen utgjør den fundamentale politiske og juridiske basisen for unionen, er selve utgangspunktet for åpne og demokratiske institusjoner, rettsstatsprinsipper og et fungerende marked. Vi kan langt på vei hevde at *acquis communautaire* er et ambisiøst forsøk på å skape en felles politisk kultur i Europa.

I Estland, Latvia og Litauen innebar kommunismens sammenbrudd ikke bare demokratisering, men også statsbygging. EU-tilpasningen har hatt stor betydning for oppbyggingen av institusjoner og lovverk på et tidspunkt da de tre landene følte at arven fra Sovjetunionen var høyst uønsket, samtidig som arven fra mellomkrigstidens uavhengighet ikke var til stor hjelp for å bygge politiske samfunn i det 21. århundre (Duvold & Berglund 2003). I motsetning til i mellomkrigstiden virker det i dag klart at det er høyst begrenset spillerom for «egenproduserte» politiske løsninger – demokratiske eller ikke.

Litteratur

- Dahl, Robert A. (1971) *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Duvold, Kjetil (2000) «From Homo Sovieticus to Balts: Colonisers, Migrant Workers or a New Diaspora?» i Frank Aarebrot & Terje Knutsen (red.) *Politics and Citizenship on the Eastern Baltic Seaboard*. Kristiansand: Nordic Academic Press.
- Duvold, Kjetil & Thomas Sedelius (2004) «Alternatives to Democracy: The Resilience of Authoritarian and Elitist Preferences» i Algimantas Jankauskas et al. (red.) *Central Europe beyond Double Enlargement*. Vilnius: Lithuanian Political Science Association, VU IIRPS.
- Duvold, Kjetil & Sten Berglund (2003) «Democracy, Citizens and Elites» i Sten Berglund & Kjetil Duvold (red.) *Baltic Democracy at the Crossroads: an Elite Perspective*. Kristiansand: Nordic Academic Press.
- Duvold, Kjetil & Mindaugas Jurkynas (2004) «Lithuania» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Aldershot: Edward Elgar.
- Eckstein, Harry, Frederick J. Fleron, Erik P. Hoffmann & William M. Reisinger (1998) *Can Democracy Take Root in Post-Soviet Russia? Explorations in State-Society Relations*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Ekman, Joakim & Jonas Linde (2003) Demokrati och nostalgi i Central- och Östeuropa. *Nordisk Østforum* 1 (17): 65–84.
- Fuchs, Dieter & Hans-Dieter Klingemann (1995) «Citizens and the State. A Changing Relationship?» i Hans-Dieter & Dieter Fuchs (red.) *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Gutmann, Amy & Dennis Thompson (2002) Deliberative Democracy Beyond Process. *Journal of Political Philosophy* 10 (2): 151–74.
- Hadenius, Axel (2001) *Institutions and Democratic Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Hellén, Thomas (1996) *Shaking Hands with the Past: Origins of the Political Right in Central Europe*. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters.
- Lieven, Anatol (1994) *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. London: Yale University Press.
- Matonytė, Irmina & Georges Mink (2003) «From Nomenklatura to Competitive Elites: Communist and Post-Communist Elites» i Sten Berglund & Kjetil Duvold (red.) *Baltic Democracy at the Crossroads: an Elite Perspective*. Kristiansand: Nordic Academic Press.
- New Democracies Barometer* (1992–2000) datafil, forskningsprosjektet «Conditions of European Democracy», Örebro Universitet/Centre for the Study of Public Policy, Strathclyde.
- New Europe Barometer* (2001) datafil, forskningsprosjektet «Conditions of European Democracy», Örebro Universitet/Centre for the Study of Public Policy, Strathclyde.
- Norris, Pippa (red.) (1999) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Przeworski, Adam, John Alvarez, Jose Antonio Cheibub & Fernando Limongi (1996) What Makes Democracies Endure? *Journal of Democracy* 7 (1): 39–55.

Rose, Richard, William Mishler & Christian Haerpfer (1998) *Democracy and its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies*. Baltimore, NH: Johns Hopkins University Press.

Rose, Richard (2001) What are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies. *Comparative Political Studies* 34 (1): 30–62.

Kulturmöten och kommunikation i svenskt-baltiskt utvecklingsarbete

Tove Lindén

doktorand i statsvetenskap
vid Södertörns högskola,
specialiserad på de baltiska
staterna

I samband med Sovjetunionens sönderfall 1991 återvann Estland, Lettland och Litauen sin självständighet efter 50 år av sovjetisk ockupation. Under 1990-talet etablerades sedan många nya kontakter med omvärlden inom sektorer som till exempel turism, affärsverksamhet, politik och det civila samhället. Sverige har varit en aktiv partner inom samtliga dessa områden.

Samarbetet med det framväxande civila samhället i Baltikum har fått ett aktivt stöd genom att först SIDA och senare Forum Syd¹ erbjöd svenska organisationer statlig finansiering för att genomföra utvecklingsprojekt med organisationer i det postsovjetiska området och Östeuropa, inklusive Estland, Lettland och Litauen. Intentionen har varit att stödja utvecklingen av demokratiska samhällen genom att stärka icke-statliga organisationer i deras uppbyggnad och konsolidering. Från svensk synpunkt ser man enskilda organisationer som en mycket viktig länk mellan dem som styr och dem som styrs. Tanken är att om det finns många starka enskilda organisationer som kan föra fram sina medlemmars önskemål till landets ledande skikt, leder detta till ett samhälle där den enskilda människan har en större möjlighet att påverka sin situation.

Fram till idag har en mängd skilda projekt genomförts med ekonomiskt stöd av Forum Syd, varav en del fungerat mycket bra. Många projekt har däremot fungerat mindre bra, eller varit rena misslyckanden. Det är därför av högt samhälleligt intresse att utvärdera det samarbete som skett för att i möjligaste mån dra nytta

1 Forum Syd är en svensk enskild organisation som har delegerats myndighetsuppgifter i och med att organisationen handlägger svenskt bistånd vad gäller organisationsutveckling i andra länder.

av de erfarenheter organisationer i Sverige, Estland, Lettland och Litauen skaffat sig i samarbetet med varandra och föra dem vidare till organisationer och individer som står i begrepp att inleda projekt tillsammans. Denna artikel sammanfattar de erfarenheter, tankar och känslor vilka förmedlats under djupintervjuer som jag gjort med representanter för 13 baltiska² och 11 svenska organisationer vilka deltagit i projekt finansierade av Forum Syd. Intervjuerna skedde i Baltikum i november 2000 och i Sverige under våren 2001 på plats hos de olika organisationerna i respektive land. Som regel tog intervjuerna 3–5 timmar i de baltiska staterna och 2–3 timmar i Sverige.³ Intervjuerna har bland annat baserats på idéerna i Gillis Herlitz' bok *Kulturgrammatik* (1999), samt analyserats med hjälp av samma bok.

I denna artikel har jag valt att fokusera på de punkter som haft stöd av ett större antal svarande. Då de svarande från Sverige haft en något «spretigare» svarsbild än representanterna för de baltiska enskilda organisationerna, har även ett fåtal punkter med något mindre tyngd (antal svarande) tagits med. Jag vill här påminna om att det är mycket viktigt att komma ihåg att utvecklingen i de baltiska staterna sker i olika snabb takt beroende på land och ämnesområde, om vi studerar storstadsregioner eller landsbygd, samt att det även kan skilja oerhört mycket i mentalitet på individnivå beroende på region, ålder, kön, utbildning, utlandserfarenhet, språkkunskaper, självbild m.m. Ur denna komplicerade bild har jag sedan försökt göra vissa generaliseringar utifrån den information jag fått från dem jag samtalat med.

Kulturgrammatik

I boken *Kulturgrammatik* diskuterar Gillis Herlitz hur vi kan förstå ett begrepp som «kultur», samt hur man kan förbättra sin förmåga till interkulturell kommunikation. Herlitz skriver att begreppet «kultur» innebär detsamma som en «gemensam livsform». Människor som delar en gemensam kultur delar en gemensam världsbild och

2 Jag använder beteckningen Baltikum som en sammanfattande benämning på Estland, Lettland och Litauen. Detta innebär inte att jag uppfattar de tre staterna som en regional enhet. Jag upplever dock att de svar jag fått vid mina intervjuer är mer regionalt generella än landspecifika, varför jag inte ser något problem med att använda begreppet Baltikum.

3 För att få igång en så ärlig och givande dialog som möjligt måste man i en intervju bygga upp ett förtroende mellan den som ställer frågorna och den som får dem. Det handlar om att de som blir utfrågade skall komma att känna sig så trygga att de vill dela med sig av sina erfarenheter, både bra och dåliga.

har tämligen likartade uppfattningar om hur saker och ting bör vara, men även hur de faktiskt är. Detta innebär inte att alla människor från en kultur tycker, tänker och agerar på precis samma sätt. Det måste dock finnas en viss grad av samstämmighet inom gruppen för att man skall kunna tala om en kulturell gemenskap. Inom denna gemenskap finns uttalade överenskommelser om vad som är rätt och orätt, gott och ont, hur vi ska bete oss socialt, hur vi kommunicerar med andra människor osv. Dessa överenskommelser upplevs av de inblandade som i det närmaste självklara och ses ofta som «ett rättesnöre för vad som är mänskligt» (*ibid.*: 2). Herlitz poängterar att detta gäller allmänt i alla kulturer i alla samhällen.

Det kulturellt betingade beteendet styrs av både medvetna och omedvetna handlingar, vilka av kulturvetare gemensamt brukar benämnas det kollektiva medvetandet. Mycket av det kulturellt gemensamma är därmed dolt, omedvetet. Detta automatiserade beteende kan vara väldigt svårt för en individ att själv beskriva. Det kan vidare göra interkulturell kommunikation mycket svår och frustrerande, då de «tysta» överenskommelserna inte ser likadana ut i alla kulturer. Herlitz anser här att vi talar om en *kulturell grammatik*, vilken omfattar våra beteenden, värderingar, symboler, regler och annat. Om man inte har grepp om den kulturella grammatik som en person använder är det svårt att tolka den personens meddelanden.

Kommunikation försvåras av det faktum att vi vanligtvis uppfattar och tolkar det kommunicerade utifrån vår egen grammatik, samtidigt som den grammatik som använts kanske inte alls är densamma som vår egen. Detta leder mycket lätt till missuppfattningar och missförstånd. Herlitz poängterar dock att varje individ inom en kultur har ganska stora friheter att agera individuellt. Vi ser ofta skillnader mellan olika grupper i samhället rörande beteenden och värderingar. Det kan skilja stort mellan manligt–kvinnligt, landsbygd–stad, stor stad–liten stad, utbildade–outbildade, unga–gamla, osv. Detta poängterade ett par av de baltiska respondenterna insiktsfullt i sina intervjuer. Ett sådant «friutrymme» kan variera i omfång och innehåll beroende på vilken kultur vi iakttar och vilka dogmer som är förhärskande. Det finns dock alltid gränser för hur långt en person kan gå innan omgivningen betraktar honom/henne med missnöjsamhet eller som missanpassad (Herlitz 1999: 16–17).

Slutsatsen som Herlitz drar är att vi för att kunna förstå och agera korrekt i en annan kultur måste försöka tillägna oss den lokala kulturgrammatiken (*ibid.*: 15). Han anser dock inte att det är troligt att någon kan lyckas med detta till 100 procent, utan att vi får nöja

oss med att förstå en del av grammatiken. Herlitz skriver att redan det kräver «ett genuint intresse och en uppriktig vilja att förstå. Själva insikten i att det finns en sådan grammatik är ett första mycket viktigt steg på vägen. Att sedan ha insikt i att ingen grammatik är rätt eller fel, bättre eller sämre, ger verkligt goda möjligheter till att förstå andra kulturer» (Herlitz 1999: 15). Herlitz poängterar vidare att det är mycket viktigt att komma ihåg att det finns lata och flitiga, hederliga och ohederliga, snälla och elaka människor inom alla kulturer och att det gäller att försöka avhålla sig från att göra kulturella övertolkningar av beteenden och värderingar (*ibid.*: 18).

Vi finner att deltagarna i de olika samarbetsprojekten i olika hög grad har förberett sig inför sina första möten med en ny kultur. På frågan om vad de ansåg sig veta om det land och de människor de skulle samarbeta med svarade ungefär hälften av representanterna från de baltiska organisationerna att de inte visste så mycket eller inget alls om Sverige – många gånger har de heller inte varit så intresserade. Samtidigt visste den andra hälften en del om Väst på grund av tillgång till västerländsk radio och/eller finsk tv. En stor majoritet av de svarande såg Sverige som en demokrati och ett fritt land med hög materiell standard. Vidare fanns där hög kvalité, där var vackert och färgglatt. Inte heller bland de svenska enskilda organisationerna fanns en speciellt hög kunskap om Baltikum innan samarbetet inleddes, mycket på grund av att man inte tänkt så mycket på området ifråga. En grupp svarande hade dock besökt och/eller arbetat med Öst tidigare, eller läst en del om området. Det man visste var att Baltikum varit ockuperat och att människorna varit avskurna från omvärlden. Baltikum uppfattades som en enhet både geografiskt och mentalt, samt var ett område med låg materiell standard, där var grått och kallt. Sammanfattningsvis kan man säga att respondenterna från Baltikum främst associerade Sverige med något positivt, samtidigt som svenskarna främst associerade de baltiska staterna med något negativt.

Etnocentriska beteenden

När vi värderar eller reflekterar över en annan kultur är det mycket vanligt att vi utgår från oss själva. Vår begreppsapparat inkluderar enbart sådant som vi känner till, varför det är lättare att vid en första anblick lägga märke till sådant som förefaller oss mest avvikande från vårt eget. Detta fenomen betecknas *etnocentrism* och är i sig självt mänskligt enligt Herlitz (1999: 29). Problem kan dock uppstå när de egna reflektionerna börjar innehålla värderingar

om bra-dåligt, eller rätt-fel. Herlitz anser dock inte att det är så enkelt som att vi automatiskt ser ned på fenomen inom andra kulturer. Istället argumenterar han för uppfattningen att vi kan förhålla oss både negativa, positiva och neutrala till delar av andra kulturer, samtidigt som vi har en utgångspunkt i vår egen. Herlitz anser att vårt förhållningssätt styrs av hur *central* eller *perifer* värderingen kring det iakttagna fenomenet är i vår egen kultur: Det skulle vara lättare att ställa sig neutral eller positiv till en för oss svårförståelig värdering, vilken är perifer i vår egen kultur, medan vi uppfattar andra kulturer negativt när de inte stämmer överens med för oss centrala värderingar. Det är praktiskt taget omöjligt att acceptera allting i en främmande kultur. En sådan acceptans skulle innebära att vi skulle ta till oss den andra kulturens grammatik i de mest avgörande frågorna. Enligt Herlitz är det «att leva med två parallella grammatiker med sinsemellan motstridigt innehåll [är] nästan omöjligt. Det skulle rubba den inre logik vilken vi baserar vårt agerande på» (*ibid.*: 39).

I relationerna mellan de svenska och de baltiska deltagarna upplevde balterna att svenskarna i många fall varit etnocentriska i sitt beteende, speciellt i ett inledande skede. En faktor som ansågs försvåra kommunikationen mellan parterna var enligt balterna just svenskarnas bristande kunskap om de lokala kulturerna och samhällena i Baltikum. Representanterna för de baltiska organisationerna upplevde det som om svenskarna generellt sett hade mycket låg kunskap om dem och deras kultur första gången de kom över för att besöka dem. Detta ledde till svårigheter med att mötas som jämlikar. I stället upplevde man att många svenskar uppträdde med en storebrorsaktig attityd gentemot sina baltiska partners.

Bristande kulturkunskap bidrog till bristande kommunikation, svårigheter med att bygga förtroende och komma varandra nära. Vidare bidrog denna bristande kunskap till att de svenska organisationerna förde fram idéer till en mängd projektplaner som var mer eller mindre relevanta att genomföra. En positiv synpunkt som en majoritet av balterna förde fram var att denna situation mycket ofta blev bättre med tiden. När parterna fortsatt att samarbeta och träffats under ett par år, har man ofta lärt sig så pass mycket om varandra att kommunikationen förbättrades nämnvärt.

Jag- och vi-kulturer

Olika kulturer premierar olika sorters beteenden. I kulturer som premierar det enskilda initiativet betraktas individen – av både sig själv och andra – som en mer eller mindre isolerad varelse med eget ansvar för sitt liv, sin lycka och framtid. Detta förhållningssätt medför bland annat att man laddar begrepp som konkurrens, initiativ, ambition, personligt ansvar och framgång med positiva värderingar. Även prestationer ses som positivt. En sådan kultur kallas för *jag-kultur*. I andra kulturer premierar man inte det enskilda initiativet. Individen ses i första hand som en medlem i en grupp, primärt familjen och släkten, och individens aktiviteter är direkt relaterade till denna grupp. Ofta eftersträvas andliga värden istället för materiella och en av de viktigaste uppgifterna i livet är att upprätthålla harmoni och balans med sina medmänniskor. En sådan kultur kallas för *vi-kultur* (Herlitz 1999: 41).

Den kommunistiska samhällskulturen under sovjettiden kan sägas ha varit en variant av en vi-kultur, med stark fokusering på det kommunistiska samhällets väl och ve, samtidigt som individens behov och drömmar kom i skymundan. Staten bar huvudansvaret för att den enskilde individens behov uppfylldes genom ett allmänt, men lågpresterande välfärdssystem, samtidigt som statens behov sattes i första rummet. Vidare ansågs de traditionella värderingarna från jag-kulturer vara något negativt eller till och med kriminellt.⁴ Till skillnad från en traditionell vi-kultur, där familjen eller släkten står i fokus, satte den sovjetiska vi-kulturen således staten i centrum.

Då Sverige är en mer utpräglad jag-kultur bidrar detta idag starkt till en situation där baltiska och svenska organisationer har svårt att samarbeta på en jämlik nivå med varandra. En stor majoritet av balterna uttrycker att det blir en obalans i diskussioner och beslutsfattande på grund av att svenskarna – många gånger omedvetet – använder sig av sin vana att tala i och inför grupp, ta för sig, säga ifrån, förhandla, ställa krav och så vidare. De baltiska organisationerna står generellt sett utan de sociala och kommunikativa kompetenser som deras svenska motsvarigheter har och är dåliga på att uttrycka sina tankar, behov, känslor osv. Stora grupper bland båda balter och svenskar understryker även att det generellt existerar en dålig kommunikation mellan svenska och baltiska organisationer i början av ett samarbete, men säger att den ibland bättras efter ett

4 Denna bild av det sovjetiska samhället bekräftades av Marija Zeltina i ett samtal vintern 2003. Zeltina är administratör för ett lokalt NGO-centrum i Rezekne i Lettland och för ekonomiutbildningen «Nimfa» i Riga. Hon är också aktiv i det politiska partiet «Lettiska bondeförbundet».

par års samarbete. En lika stor grupp svenskar anser dock, i motsats till balterna, att man diskuterar *mycket* med varandra inom projektet.

En majoritet av både balter och svenskar menar att det främst varit den svenska sidan som bestämt hur dagordningen ska se ut, dvs. vilka frågor som bedömts vara viktiga att fokusera på i samarbetet. När det gäller att delta vid fastställandet av dagordning, vid diskussioner och beslutsfattande poängterar en stor grupp balter att det är svårt för människor i de baltiska staterna att veta vilka de är och vad de vill i dagens samhällen. Där pågår just nu en smärtsam inre process där de tvingas omdefiniera de värderingar de hade under sovjettiden och söka få dem till att stämma överens med dagens situation och behov. Vilken sorts samhälle vill de ha? Vilka är de? Vilka var de? Det är svårt att säga till de svenska organisationerna vad de behöver och vill ha om de inte vet det själva. Dessutom anser de att de behöver lära sig mer om vilka olika valmöjligheter som finns innan de kan ta bra beslut av olika slag.

Avsiktlig och oavsiktlig kommunikation

Kommunikation existerar när någon *avsiktligt* vill påverka en annan person eller grupp, men även när vi *oavsiktligt* lämnar meddelanden till vår omvärld utan att vara medvetna om det. Just i mötet med andra kulturer är vi som mest utsatta för risken att lämna meddelanden som vi inte avsett att lämna. Det kan röra sig om vårt handlande, våra kläder eller vårt språk, vilka kan orsaka oförutsedda reaktioner (Herlitz 1999: 64). Vi missförstår det någon sagt eller gjort genom att tillskriva det en annan betydelse än vad som var avsett eftersom den betydelse vi fäster vid ett intryck är kulturellt betingad, det vill säga ett resultat av våra erfarenheter inom kulturen.

Herlitz diskuterar vidare att det sociala sammanhang inom vilket kommunikation äger rum kan spela en mycket stor roll för de inblandades förväntningar och agerande. Exempel på sådana sammanhang kan vara lärare–elev, förälder–barn, general–vårnpliklig, man–kvinna, äldre–yngre, läkare–patient, eller biståndsgivare–biståndstagare. Olika kulturer har utvecklat sina egna mönster av underordnad–jämställd–överordnad, samt olika former av mönster förknippade med kommunikation i olika sammanhang. Ett sätt att förstå interkulturell kommunikation är att bedöma var på den andres statusskala man befinner sig och varför, samt vilka regler som gäller för den positionen.

Ser vi till relationerna mellan de samarbetande organisationerna anser både baltar och svenskar att svenskarna lätt hamnar i en maktposition då de finansierar projekten. Många baltiska enskilda organisationer pratar om en dålig självkänsla och komplex gentemot svenskarna och deras starka ekonomiska situation. En del beskriver även hur de kan känna en bristande frihetskänsla, rädsla för konflikter, ansvar och krav på initiativtagande, samt hur man ibland upplever sig «spela teater» för att få pengar till sin verksamhet. Samtidigt är många stolta över sin historia samt har en stolthet som individer vilket gör att man inte vill ta emot allmosor från Väst.

Envägs- och tvåvägskommunikation

När vi talar om kommunikation är det även viktigt att påpeka att det förekommer både envägs- och tvåvägskommunikation. När sändaren själv bestämmer budskapets innehåll och hur det ska förmedlas, medan mottagaren är reducerad till en individ som enbart skall ta till sig budskapet och förstå det kallas processen *envägskommunikation*. I en motsatt situation samtalar vi. Vi ställer frågor och får svar, samt diskuterar och letar oss fram till lösningar. När alla inblandade parter känner sig trygga och försöker förstå varandra eller gemensamt finna lösningar etableras som regel vad som kallas *tvåvägskommunikation*. Enligt Herlitz är denna kommunikation överlägset bäst i fråga om träffsäkerhet när det gäller att ta reda på att det som sänts verkligen uppfattats på avsett sätt av mottagaren (1999: 72). Man kan säga att det på djupet beror på vilken grad av grundläggande respekt för andra människor som en sändare har om denne väljer att ägna sig åt envägs- eller tvåvägskommunikation.

En tvåvägskommunikation kan försvåras av problemet med etnocentrism, då bland annat dålig kunskap om det andra landet och dess invånare kan leda till att sändaren verkligen tror att det bara är han/hon som har något att förmedla. En tvåvägskommunikation kan även försvåras av att en person som känner sig underordnad inte vågar avbryta eller ifrågasätta. Sändaren kanske använder ord som mottagaren inte riktigt förstår. Här kommer de tidigare diskuterade problemen om språksvårigheter, kulturella begreppsskillnader och jag- och vi-kulturer in i bilden. Detta innebär att en tvåvägskommunikation vid kulturmöten kräver ömsesidig lyhördhet för den andre partens behov, känslor och kunskaper. Herlitz anser dock att det generellt sett är så att både sändare och mottagare har ansvar för att budskapet uppfattas korrekt. Detta kan ändras i vissa situa-

tioner där sändaren har ett avgörande ansvar, exempelvis under en instruktion eller i en inlärningsituation. Det blir i denna situation sändarens ansvar att ta reda på hur han eller hon skall gå tillväga för att mottagaren ska våga föra fram frågor och undringar (1999: 75).

Som en följd av de tidigare diskuterade skillnaderna mellan jag- och vi-baserade kulturer verkar det som om det i hög grad förekommit envägskommunikation mellan svenska och baltiska organisationer, även om detta inte varit en medveten strategi från den svenska sidan. Här anser en grupp balter även att svenskarna i hög grad bestämmer inom projekten, samtidigt som svenskarna anser att balterna varit för passiva i samarbetet och därmed inbjudit till svensk dominans. Positivt i sammanhanget är att en annan grupp anser att man tagit besluten tillsammans. Inom en del projekt har deltagarna aktivt försökt förbättra sin kommunikation genom ett långsiktigt tänkande, och genom att planera in tid för en regelbunden kontakt och socialt umgänge med varandra. Vidare har man inom vissa projekt upprättat olika rapporteringssystem och genomfört regelbundna utvärderingar under arbetets gång, allt för att förbättra kvalitén på de genomförda aktiviteterna. Andra projekt har dock inte alls haft någon direkt struktur för kommunikationsflödet inom projektet.

En tvåvägskommunikation underlättar problem- och konflikthantering. Ser vi till hur man valt att lösa problem och konflikter inom de olika projekten, skiljer det mycket mellan de olika svarande. Vissa balter väntar på att de svenska organisationerna skall ta första steget. Inom andra projekt är både svenskar och balter aktiva och diskuterar det som är svårt, medan andra är helt tysta. En del svenskar säger att de använder sig av en ren envägskommunikation, medan andra hävdar att där aldrig funnits några konflikter överhuvudtaget.

Koder och dechiffrering

Herlitz skriver i sin bok att det är mycket viktigt att förstå att det en kultur anser vara «logiskt», kan vara ologiskt för en annan (1999: 53). Vidare poängterar han att vi är benägna att tolka det vi ser och hör efter för oss redan välkända mönster. Människor från olika kulturer och bakgrunder har skilda tankar och associationer länkade till ett stort antal liknande uttryck och intryck. Ett begrepp som demokrati kan t ex betyda olika saker för olika människor. Här är det mycket lätt att missförstånd uppkommer.

Två begrepp som är centrala för kommunikationens kvalitét är

«koder» och «dechiffring». Vi kodar efter en grammatik och hoppas att mottagaren avkodar eller dechiffrerar efter samma. Om vi kommunicerar med en person från en annan kultur ökar riskerna för att kodning och dechiffring sker efter olika mallar. En utsänd kod kan finnas hos mottagaren men betyda något helt annat, eller också vara helt okänd. I det här sammanhanget finner vi att en majoritet av de svenska svarande och ett antal balter anser att det varit mer eller mindre svårt att samarbeta med varandra inom projektet i och med skillnader i uppfattning av ords betydelse och innebörd deltagarna emellan. Man menar t ex olika saker med ord som *demokrati*, *organisation*, *seminarium* och *studiecirkel*.

Enligt Herlitz är det ofta ett problem att använda sig av ett annat språk än det egna modersmålet. Det är för de flesta svårt att uttrycka sig exakt så som man önskar på ett främmande språk, man missar lite här och där i nyanser och exakthet. Om två personer gör detta, samtidigt som deras kulturella koder skiljer sig åt, kan det snabbt uppstå problem (Herlitz 1999: 95). En klar majoritet av både svenska och baltiska svarande håller med om detta och anser att den bristande kunskapen i varandras språk försvårar arbetet och förståelsen mellan parterna, till exempel genom svårigheten att skriva brev och e-mail. I detta sammanhang poängterar de vikten av en duktig tolk som inte bara förstår de aktuella språken, utan även har kunskap om de samhällen och de organisationstraditioner som båda parter verkar inom. En mindre grupp svarande från båda sidor anser dock inte att språkskillnaderna varit något problem.

Avslutningsvis kan man säga att det som händer vid kulturmöten är att vårt signalsystem inte längre fungerar till 100 procent, vilket kan skapa förvirring och främlingskänsla. Förvirringen är dock normal skriver Herlitz (1999: 108) och kan leda till en seriös reflektion över det som vi hållit för självklart, rätt och riktigt.

Målsättningar och förväntningar

När vi talar om målsättningen med de olika projekten finner vi att man från baltiskt håll anger den snabbt föränderliga lokala situationen som en stor svårighet när det gäller att planera verksamheten på lång sikt. Denna situation kan leda till att vägen till målet ändras under projektets gång eller att till och med målet i sig behöver förändras. Detta upplever man att svenskarna generellt sett haft svårt att förstå och ta till sig. Ser vi till själva planeringsstadiet är svarsbilden splittrad både bland de svenska och de baltiska deltagarna, då vissa upplever sig ha haft en gemensam målsättning med sin

partner, andra ett gemensamt mål men skilda vägar för att nå dit eller två närstående mål. Andra bud är att vissa mål varit gemensamma medan andra inte, eller att målen varit helt olika.

Om vi ser till de förväntningar som de olika parterna haft på sitt samarbete med varandra finner vi att svenska organisationer främst velat arbeta med organisationsutveckling och med att på olika sätt hjälpa människor man ansåg hade det svårt. (Här ser vi att en viss fokus lagts på kvinnor och landsbygd). Detta ville man göra genom utbildningar och kunskapsöverföring av olika slag. De baltiska organisationernas starkaste önskan var dock att få finansiell hjälp till sin verksamhet, även om man i viss mån även ville få stöd till att utveckla sin organisation genom nya kunskaper.

Erfarenheter från projekten

De mest positiva erfarenheterna från samarbetet med svenska organisationer är enligt balterna att man fått finansiell hjälp och olika former av stöd till organisationsutveckling, som till exempel kurser i ledarskapsutveckling, samt organisering av studiecirkel och seminarier för organisationens medlemmar. Vidare upplever många att de utvecklats som människor genom att resa till Sverige, genom att få respekt från svenska samarbetspartners, genom intressanta diskussioner, samt ett aktivt deltagande i beslutsprocessen. De svenska organisationerna i sin tur talar om hur de har lärt sig mycket om regionen, hur de reflekterat över det egna organisationsarbetet, samt hur de har utvecklats som människor genom sina resor. Flera stycken poängterar t ex att de insett att det finns många kloka och kompetenta människor även i områden med stora socioekonomiska problem, samt att de som svenskar har mycket att lära av människorna i Baltikum.

Enligt de baltiska svarande är de mest negativa erfarenheterna att svenskarna många gånger kommer till området och inte visar dem respekt genom att tro att balterna inte kan någonting och inget har att lära ut till svenska organisationer. Istället utgår de från de svenska behoven och vanorna, lyssnar dåligt på sina lokala partners, samt vill gärna vara de som bestämmer. Vidare har vissa svenskar upplevts som kalla, stängda och distanserade personer, vilka «flyter på ytan» och är rädda för att gå på djupet och försöka förstå allvaret i den lokala situationen. Andra balter är mindre kritiska och hävdar att vissa svenskar är mer öppna än andra och lätta att kommunicera med. Svenska svarande å sin sida upplever det som mycket jobbigt att baltiska samarbetspartners saknar vana vid att

ta initiativ och ansvar, att de ibland har svårt att vara kostnadseffektiva, att de säger «Inga problem» även om det är problem och att det är en märkbar skillnad i begreppsuppfattning mellan parterna. Svenskarna kan även tycka att det är jobbigt när balterna inte förstår vad det är som driver svenskarna till att delta i projektet i fråga, dvs. har svårt för att tro på detta att någon kan arbeta rent ideellt utan eget vinstsyfte.

Sammanfattning

Sammantaget kan man säga att det för vissa organisationer, både i Baltikum och i Sverige, har varit ett bra och givande samarbete, medan det för andra inte fungerat tillfredsställande. Det är endast för en liten minoritet som samarbetet fungerat mycket bra hela tiden. Det verkar som att det bästa samarbetet finns just mellan de organisationer som verkligen intresserat sig för varandra. Samarbetet har fungerat bra när både den svenska och den baltiska organisationen tagit sig tid att lära känna varandra, lyssna på varandra, samt visat varandra öppenhet och respekt – när svenskarna lärt sig om balternas lokala verklighet och verkliga behov, samtidigt som balterna varit medvetna om sina svagheter och det arv från sovjet-tiden som påverkar deras agerande och förmåga att kommunicera, och försökt bearbeta detta. I dessa projekt har man lyckats övervinna etnocentriskt tänkande och omedveten påverkan från den egna kulturen och kulturella grammatiken för att istället verkligen börja använda sig av en tvåvägskommunikation. Ett positivt fynd är vidare att många baltiska och svenska organisationer som varit delaktiga i långvariga projekt många gånger anser att problemen i kommunikationer och samarbete minskat med tiden, då deltagarna genom bland annat långsiktigt tänkande och socialt umgänge lärt en del om varandra och de kulturer man lever i.

Litteratur

Herlitz, Gillis (1999) *Kulturgrammatik*. Uppsala: Uppsala Publishing House.

Appendix

Intervjuer i Estland (november 2000):

- Brottsofferjouren i Tallinn
- Estlands Landsbygdkvinnors Förening
- Estniska Gröna Rörelsen (ERL) i Tartu
- Kvinnor i Palamuse

Intervjuer i Lettland (november 2000):

- Lettiska Lärarförbundet
- Lettiska Ornitologiska Föreningen
- Lettiska Skolsportförbundet
- Lettiska Ungdomsrådet
- Rotary Gulbene

Intervjuer i Litauen (november 2000):

- Kaunas Hantverksförening
- Litauiska Kvinnors Bondeförening
- Nationella Ungdomsrådet i Litauen
- Studentföreningen Lipes Studes

Intervjuer i Sverige (våren 2001):

- Tanja Ehrenberg (Forum Syd) (under hösten 2000)
- Brottsofferjouren i Sverige
- Emmaus för U-hjälp i Gryttby
- Enskede Frisbeeklubb
- Forum Syd
- Landsförbundet Svensk Ungdom
- Lärarnas Riksförbund
- Miljöförbundet Jordens Vänner Riks
- Rotary Stockholm – Västerled
- Svenska Ornitologiska Föreningen Riks/Öland
- Studieförbundet Vuxenskolan Gotland
- Studieförbundet Vuxenskolan Riks
- Studieförbundet Vuxenskolan Västra Götaland

Velkommen til den 4. årlige Aleksanteri-konferansen:

Democracy in Russia and the CIS – Concepts, Challenges and Visions

Tid: 11.–12. november 2004

Sted: Helsingfors Universitet, Finland

Hovedinnledere:

Oleg Kharkhordin, European University at St. Petersburg

Elena Korosteleva-Polglase, University of Wales, Aberystwyth

Robert Legvold, Columbia University

Marina Malysjeva, Moscow Center for Gender Studies

Andrew Wilson, School of Slavonic and East European Studies,
University College London

Andrej Rjabov, Carnegie Moscow Center

Dersom du ønsker å delta med paper, må abstracts være organisatorene i hende innen 20. august 2004.

Se ellers invitasjon til å sende inn paper og program på
<http://www.helsinki.fi/aleksanteri/conference2004.htm>

Velkommen til Internett

Partier og valg i Øst- og Sentral-Europa – EU-utvidelsen som politisk markør

Jakub M. Godzimirski
Internettmedarbeider

I løpet av noen måneder i 2003 ga velgere i hele Øst- og Sentral-Europa sin støtte til det europeiske integrasjonsprosjektet. Oppslutningen varierte fra land til land – den var høyest i Slovakia og Litauen, hvor mer enn 90 prosent av velgerne støttet EU-utvidelsen, og lavest i Latvia og Estland, hvor 67 prosent stemte for medlemskap i Den europeiske unionen.

Land	Støtte	Valgdato
Ungarn	83%	12. april
Litauen	91%	10.–11. mai
Slovakia	92%	16.–17. mai
Polen	77%	7.–8. juni
Tsjekkia	77%	13.–14. juni
Estland	67%	14. september
Latvia	67%	20. september

Ja eller nei til EU var trolig den viktigste politiske markøren i Øst- og Sentral-Europa ikke bare i 2003, men også før og etter avstemningene. Som avstemningsresultatene tydelig viser, ble kampen til slutt vunnet av EU-tilhengerne. EU-debatten er imidlertid ikke over, da det er mange sterke politiske krefter i enkelte av landene som ikke

vil kaste inn håndkleet, men som fortsetter å kjempe mot unionen også etter at landene trådte inn i EU 1. mai 2004.

Den nye EU-debatten vil ikke primært dreie seg om medlemskap – denne delen av debatten ser foreløpig ut til å være avgjort – men om hvilket Europa man skal være med på å bygge. Som den polske motstanden mot den foreslåtte europeiske grunnloven tydelig har vist, har de nye medlemslandene både vilje og evne til å stikke kjepper i de europeiske hjulene. Mye tyder på at disse landenes politiske kultur fortsatt er preget av det gamle systemet, der viljen til å inngå kompromiss, en grunnleggende egenskap i det europeiske integrasjonsprosjektet, ble oppfattet som et tegn på politisk svakhet.

Hovedmålet med denne utgaven av *Velkommen til Internett* er å gi våre lesere en bedre forståelse av det politiske systemet i Øst- og Sentral-Europa, og vi håper nettressursene presentert nedenfor spesielt vil kunne gi innsyn i de østeuropeiske partisystemene. Viktigheten av å skaffe seg en oversikt over hvem som setter den politiske dagsorden i Øst- og Sentral-Europa, har ikke

blitt mindre de siste månedene: Avsettelsen av den litauiske presidenten Rolandas Paksas, Vladimir Meciar's politiske comeback i Slovakia, oppløsningen av den polske Venstrealliansen (SLD) samt den økende støtten til populistene Andrzej Lepper og hans Selvforsvar er noen få, men dramatiske eksempler på en tankevekkende politisk utvikling. Vi vil presentere en generell oversikt over nettressurser om det politiske systemet i Øst- og Sentral-Europa. Tre av landene – Polen, Slovakia og Litauen – som i lys av den siste tidens dramatiske begivenheter kan se ut til å utvikle seg til å bli det nye EUs problembar, vil imidlertid behandles spesielt.

Polen – valg og politiske partier

Polen er kanskje det landet som fortjener mest oppmerksomhet. Dette skyldes ikke bare dets politiske, demografiske og økonomiske tyngde i regionen, men også at landet er inne i en formativ fase i utviklingen av det politiske systemet. Det ser ut til at den viktige skillelinjen i polsk politikk, skillet mellom partier med røtter i det gamle kommunistiske systemet og partier med utgangspunkt innenfor Solidaritet og den gamle opposisjonen, er i ferd med å bli erstattet av nye frontlinjer. Den postkommunistiske Venstrealliansen (SLD) er i ferd med å gå i oppløsning, og mye tyder på at partiet kan falle ut av parlamentet allerede etter neste valg. Samtidig øker oppslutningen om to partier med svært forskjellige politiske program. Borgerplattform (*Platforma Obywatelska*, PO) samler de liberale kreftene og vil gjennomføre en ytterligere moder-

nisering av økonomi og samfunn, mens det populistiske Selvforsvar (*Samoobrona*) først og fremst representerer de som er misfornøyde med tidligere reformer. Selvforsvars leder, Andrzej Lepper, og partiets populistiske program appellerer til mange polakker som mener at de mer tradisjonelle partiene ikke representerer deres interesser. Ifølge de siste meningsmålingene ligger oppslutningen om begge partier på rundt 30 prosent, noe som betyr at neste valg, som etter planen skal gjennomføres i 2005, kan føre til et politisk jordskjelv.

En god oversikt over det polske partisystemet finner man på følgende fire nettsteder, som gir informasjon både om de enkelte partier og de siste valgresultatene:

<http://www.politicalresources.net/poland.htm>

<http://www.electionworld.org/election/poland.htm>

<http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Political%20Parties%20in%20Poland>

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_parties_in_Poland

Mer informasjon om partiene finner man også på deres respektive hjemmesider:

Samoobrona:

<http://www.samoobrona.pl/>

Platforma Obywatelska:

<http://www.platforma.org/>

SLD:

<http://www.sld.org.pl/>

Unia Pracy:

<http://www.uniapracy.org.pl/>

Prawo i Sprawiedliwosc:

<http://www.pis.org.pl/english/>

Liga Polskich Rodzin:

<http://www.lpr.pl/>

Unia Wolności:

<http://www.uw.org.pl/>

Mer informasjon om de to sterkeste presidentkandidatene, Kwasniewska og Lis, finnes på følgende nettsteder, opprettet av deres tilhengere:

<http://www.kwasniewska.of.pl/>

og

<http://www.lisnaprezydenta.pl/>

Tsjekkia

En kort oversikt over det politiske systemet og de siste valgresultatene i Tsjekkia finnes på følgende nettsteder:

<http://www.politicalresources.net/czech.htm>

<http://www.electionworld.org/election/czech.htm>

<http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/info/parties.html>

<http://www.europeanforum.botconsult.se/cup/czechia/parties.htm>

<http://encyclopedia.thefreedictionary.com/List%20of%20political%20parties%20in%20the%20Czech%20Republic>

<http://encyclopedia.thefreedictionary.com/List%20of%20political%20parties%20in%20the%20Czech%20Republic>

<http://encyclopedia.thefreedictionary.com/List%20of%20political%20parties%20in%20the%20Czech%20Republic>

Slovakia

Den siste tidens politiske utvikling i Slovakia har vakt oppsikt både i regionen og Europa for øvrig. Ved presidentvalget i april 2004 led de pro-europeiske kreftene i landet et pinlig nederlag. Eduard Kukan, som representerte det største regjeringspartiet og som ledet i alle meningsmålinger i forkant av valget, måtte se seg slått, ikke bare av den nasjonalistiske og autori-

tære Vladimir Meciar, men også av den populistiske Ivan Gasparovic. I andre valgrunde måtte slovakene velge mellom det som mange oppfattet som to onder – ultranasjonalistiske Meciar og en noe mindre nasjonalistisk Gasparovic. Sistnevnte vant til slutt, men valget minnet både slovakere og andre på hvor skjørt demokratiet fortsatt er i denne delen av Europa.

For generelle ressurser om partier og valg i Slovakia:

<http://www.politicalresources.net/slovakia.htm>

<http://www.electionworld.org/election/slovakia.htm>

<http://www.europeanforum.botconsult.se/cup/slovakia/parties.htm>

<http://encyclopedia.thefreedictionary.com/List%20of%20political%20parties%20in%20Slovakia>

Informasjon om det største regjeringspartiet, Den slovakiske kristelig-demokratiske union (SDKU) er å finne på <http://www.sdkuonline.sk/>

Koalisjonsregjeringen i Bratislava består også av følgende partier:

Den kristelig-demokratiske bevegelse (KDH):

<http://www.kdh.sk/>

Den ungarske koalisjonen (MKP-SMK):

<http://www.mkp.sk/>

Ny borgerallianse (ANO):

<http://www.ano-aliancia.sk/>

<http://www.ano-aliancia.sk/?view=article&id=29&lang=en>

Informasjon om Meciar Bevegelse for et demokratisk Slovakia (HZDS) fin-

nes på disse nettsidene:

<http://www.hzds.sk/>

<http://www.english.hzds.sk/>

Det nest største opposisjonspartiet er Den tredje vei (SMER), ledet av Robert Fico:

<http://www.strana-smer.sk/en/>

Ungarn

Oversikt over partier og valgresultater i Ungarn finnes på følgende nettsteder:

<http://www.politicalresources.net/hungary.htm>

<http://www.electionworld.org/election/hungary.htm>

<http://www.europeanforum.bot-consult.se/cup/hungary/parties.htm>

Estland

En kort oversikt over det politiske systemet og resultatene fra de siste valgene finnes på

<http://www.politicalresources.net/estonia.htm>

<http://www.electionworld.org/election/estonia.htm>

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_parties_in_Estonia

<http://www.europeanforum.bot-consult.se/cup/estonia/parties.htm>

Latvia

For Latvias vedkommende finnes tilsvarende informasjon på

<http://www.politicalresources.net/latvia.htm>

<http://www.electionworld.org/election/latvia.htm>

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_parties_in_Latvia

<http://www.europeanforum.bot-consult.se/cup/latvia/parties.htm>

Litauen

Da den populistiske politikeren og tidligere statsministeren Rolandas Paksas uventet beseiret den sittende litauiske presidenten, Valdas Adamkus, i januar 2003, spådde mange at Litauen gikk en vanskelig tid i møte. Få hadde imidlertid trodd at Paksas allerede et knapt år senere, 7. april 2004, ville bli tvunget til å gå av. Dette skjedde etter at både Konstitusjonsdomstolen og parlamentet hadde fastslått at Paksas ved flere anledninger hadde brutt grunnloven. Med dette ble den første presidentavsettelsen gjennom riksrett i Europas historie et faktum.

En god oversikt over hvilke krefter som spilte avgjørende roller i denne prosessen, finner man på følgende nettsteder, som også byr på en god innføring i litauisk politikk:

<http://www.politicalresources.net/lithuania.htm>

<http://www.electionworld.org/election/lithuania.htm>

<http://www.europeanforum.bot-consult.se/cup/lithuania/parties.htm>

Bokomtaler

National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies. The Cases of Estonia and Moldova

Pål Kolstø (red.)

Lanham: Rowman & Littlefield Publishers 2002

299 s., ISBN 0742518884

Recenserad av **Klas-Göran Karlsson** [professor i historia vid Lunds universitet]

För samhällsforskare kan det postsovjetiska Östeuropa framstå som ett veritabelt laboratorium, ett eldorado för samhällsvetenskaplig ingenjörskonst. Ur ruinerna av ett kapsejsat sovjetimperium har sedan 1991 rest sig femton nya stater, alla med många decenniers gemensamma erfarenheter av centraliserat kommuniststyre, planekonomi och avsaknad av rättsstatlighet. Därmed kan de tänkas ha mycket likartade institutionella och strukturella förutsättningar, en dröm för all laboratoriepersonal.

Vilka förklaringsfaktorer eller variabler har då bidragit till att utvecklingarna blivit så olika i Uzbekistan, Ukraina och Litauen? Varför har de sydkaukasiska staterna nära nog gått under i etno-territoriella konflikter inom staterna och krig mellan staterna, medan de baltiska republikerna valt en fredlig väg mot nationell konsolidering och europeisk integration? Vilka mekanismer ligger bakom att minoritetsgrupper i allmänhet och etniska ryssar i synnerhet har haft så olika förutsättningar att erhålla medborgarskap och allmänt gått så olika öden till mötes i de olika efterföljarstaterna?

Pål Kolstø och hans internationella författargrupp fäster stora förhoppningar vid att en sådan strukturell faktoranalys kan kasta ljus över skillnader och likheter mellan de nya staternas situationer och utvecklingsvägar. Den uppgift de konkret tagit sig an är att med etnopolitisk och etnosocial analys söka förklara en väsentlig skill-

nad mellan hur Estland och Moldova har utvecklats sedan 1991. Medan Estland trots en talrik, missnöjd och stundtals aggressiv ryskspråkig diasporabefolkning har hållit samman som stat och bibehållit en fredlig utveckling till dags dato, har Moldova sargats och splittrats av väpnad inre konflikt och består sedan inbördeskrigets början 1992 i praktiken av två delar, varav den ena, Transdnestriska republiken, domineras av etniska ryssar och andra ryskspråkiga grupper. Varför har våldsamheter utbrutit och territoriell splittring blivit följden i det ena fallet, men inte i det andra?

Svaret – eller svaren – är inte alldeles lätta att hitta i antologin. Det beror delvis på att det ambitiösa analyschema som projektledaren och redaktören Kolstø presenterar i sin inledning inte på ett alldeles tillfredsställande sätt följs upp av övriga författare, som i stället ofta anlägger sina egna privata perspektiv på frågan. Dessa är förvisso långt ifrån ointressanta; när den estniska forskaren Raivo Vetik och hans rysk-estniska kollega Aleksej Semjonov gör sina respektive analyser av utvecklingen i Estland, med särskilt avseende på den ryska befolkningsgruppens situation, är de konsekvent oense inte bara i fråga om tolkningar, utan också om rent sakliga förhållanden. Den vetenskapliga polityren sitter löst. Knäckfrågan, väl formulerad av Semjonov, är genom vilken process som den ryskspråkiga befolkningen bäst skall inordnas i det estniska samhället; skall man välja «integration through participation» eller «integration for participation»? I det första fallet är medborgerliga rättigheter för den icke-estniska minoriteten en förutsättning för att de lojalt skall integreras i Estland, i det andra fallet är visad lojalitet med Estland tvärtom en förutsättning för medborgarskap. Det är den senare processen som gäller i dagens Estland, trots kritik från den ryska minoriteten, Moskva och Europeiska Unionen.

Det är ändå synd att författarna inte bemödat sig om en större enhetlighet i begreppsvärld och teorianknytning. Boken spretar stundtals åt olika håll, trots att redaktören gjort stora insatser för att hålla samman boken teoretiskt med hjälp av stringenta inlednings- och avslutningskapitel.

Det är också synd att Kolstø själv, trots att han intresserar sig för en postsovetjetisk utveckling, inte givit större utrymme åt teorier och analytiska perspektiv som härrör från tiden före krigets slut. Hans bruk av vad han kallar «Post-Cold War Conflictology», en bred teoretisk ansats orienterad mot identitets-, mobiliserings- och resursfrågor som han elegant sammanfattar i sin inledning, hade behövt kompletteras med teorier av äldre ursprung om modernisering, etnoterritorialitet och etnonationalism. (Detta har för övrigt

några av hans medförfattare upptäckt och delvis åtgärdat som tillägghypoteser.) Det vore i mina ögon till exempel värt att pröva om inte Deutsch, Gellner med flera moderniseringsteoretiker kan ha en poäng i att den fredliga estniska vägen är ett resultat av att civila europeiska värden brett ut sig i takt med Estlands framgångsrika ekonomiska, politiska och kulturella integration i europeiska strukturer. Moldova ligger ju i detta avseende mycket längre från Europa. Att röster från Strasbourg, Bryssel och andra huvudorter för internationella institutioner med kritik mot den estniska hanteringen av de etniska ryssarna noterats i Tallinn och lett till vissa förändringar i minoritetspolitiken, och mera generellt att internationella röster hördes tidigare och högre i Estland än i Moldova, uppmärksammas i boken i ett läsvärt kapitel av Claus Neukirch.

Att geografiska aspekter kan ha haft en viss betydelse för konfliktutvecklingen konstaterar Semjonov när han påpekar att Dnestr-regionen är betydligt mera etnoterritoriellt avskild och distinkt än den ryskdominerade nordöstra delen av Estland, Ida-Virumaa. Han tillägger att även de historiska förutsättningarna skiljer områdena åt. Det hade med säkerhet varit värdefullt för bokens författare att mer systematiskt än vad som faktiskt sker belysa hur dessa historiska förutsättningar inverkat på de båda utvecklingarna, men också hur aktörer på ömse sidor brukat denna historia ideologiskt för att hävda sina etnonationella anspråk. (Den historieskrivning, eller vid några tillfällen brist på historieskrivning, som präglar flera av bokens bidrag vore för övrigt värd ett eget studium.) Med utgångspunkt i Espen Barth Eides begrepp «violization» säger sig författarna vara intresserade av processer i vilka medvetna aktörer gör bruk av fysiskt våld för att gynna sina egna intressen. Historiebruk kan i detta sammanhang beskrivas som ett mobiliserande förarbete eller parallellarbete av etnonationalistiska grupper för att hävda diverse historiska rättsanspråk.

Till sist kan man också efterlysa en reverens åt diasporateorin, liksom etnopolitiska och etnohistoriska teoribildningar ett tillväxtområde i den nutida samhällsforskningen. Den skulle sannolikt kunna ha bidragit till att kasta ett klarare ljus över frågan om varför vissa ryssar och ryskspråkiga utanför Ryssland i relationen till värdlandet och dess majoritetsbefolkning i sina levnadsstrategier valt *voice*, det vill säga att protestera mot påstådd diskriminering och även ta till våld, medan andra valt *exit*, vilket för de allra flesta inneburit att återvända till Ryssland, och ytterligare en tredje grupp valt *loyalty*.

Vilket blir då svaret på den centrala frågan om vilka förklaringsfaktorer som varit avgörande för huruvida krigiskt våld har använts

eller inte på postsovjetisk mark, och huruvida postsovjetiska stater delats i etniskt bestämda bitar eller inte? Trots att det i boken görs flitiga, metodiskt och analytiskt välreflekterade försök att finna signifikanta skillnader i de inre identitets- och resursutvecklingarna i Estland och Moldova, blir det till slut en yttre och mer eller mindre tillfällig faktor som kvarstår som den avgörande: den ryska fjortonde arméns inblandning i Dnestrkonflikten under ledning av general Aleksandr Lebed. Den avgörande händelsen, en sentida kalabalik i Bender, är en intressant historia, men samtidigt ett nederlag för den socialvetenskapliga ingenjörskonsten.

Baltic Democracy at the Crossroads. An Elite Perspective

Sten Berglund & Kjetil Duvold (red.)

Kristiansand: Høyskoleforlaget 2003

284 s. ISBN 8276345212

Omtalt av **Anton Steen** [professor, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo]

Formelle demokratiske institusjoner kom raskt på plass i de baltiske land og i Øst-Europa etter kommunismens fall. Et grunnleggende spørsmål er hvordan frie valg og flerpartisystem har virket i praksis. Er disse landene «deltakelsesdemokratier» med reell innflytelse nedenfra, har det utviklet seg et system med konkurrerende eliter eller er de nye institusjonene bare en fasade som skjuler at en liten maktelite styrer?

Det kan hevdes at etter mer enn ti år burde transisjonsfasen være over og demokratiet konsolidert i de baltiske land og Polen, som er de land som undersøkes i *Baltic Democracy at the Crossroads*. Selv om mange er misfornøyde med resultatene, og en del av befolkningen setter spørsmålstegn ved den vestlige formen for demokrati som styreform, ser allikevel ikke det autoritære alternativet ut til å friste. Nasjonale eliter ikke bare initierte regimeendringen, de har også satt sitt sterke preg på hva slags type demokrati som har slått rot, den raske overgangen til markedsøkonomi og på nasjonsbyggingsprosesser hvor etniske motsetninger raskt kom til syne i flere land. En kan vanskelig tenke seg at den turbulente innføringen av demokrati, nedbyggingen av kommandoøkonomien og nasjonal mobilisering kunne ha funnet sted uten et sentralt, agerende lederskap. Regimeendringene ble drevet frem av en sammen-

sveiset nasjonalistisk elitegruppe, men betyr det at en integrert elite fremdeles styrer? Dette spørsmålet ligger under de fleste bidragene til denne antologien.

Bokens redaktører gir først en presentasjon av debatten mellom elitister og pluralister, og hevder at det alltid er en avgrenset gruppe av personer som tar de viktigste politiske beslutningene. Men det er et empirisk spørsmål hvor ensartet denne gruppen er. Samhold vil bli påvirket av rekruttering, verdier og intern konkurranse. Et moment som kunne vært understreket av redaktørene, er at forestillingen om en allmektig sentral elite, selv under nomenklaturasystemet under kommunismen, sjelden har hatt hold i virkeligheten. Som Robert Dahls grunnleggende arbeider har påvist, er elitekonstellasjonene i stadig bevegelse. De er mer eller mindre flyktige koalisjoner ettersom beslutninger er spesialiserte og saksavhengige. Med andre ord: Elitenettverk vil variere fra land til land, fra sektor til sektor og fra sak til sak. Selv om de empiriske bidragene kretser rundt dette temaet, kunne dette i større utstrekning vært brukt som et felles utgangspunkt. Hvordan koordineres politikk og hvordan fattes legitime bindende vedtak når elitekonkurransen er sterk? Helt nødvendige forutsetninger er aksept for de politiske spillereglene, grunnleggende felles verdier, pragmatisme og den internasjonale konteksten.

Som Henri Vogts kapittel viser, kan institusjonelle roller og internasjonalt press være vel så viktig som elitenettverk. Presidentene i Estland og Latvia, som formelt sett har liten makt, hadde stor innflytelse på utformingen av menneskerettighetslovgivningen. De var naturlige kontaktpunkter når EU, Europarådet og OSSE presset på for å liberalisere statsborgerskaps- og språklovgivningen i de to landene. Elitene var nasjonalistiske, men også sterkt internasjonalt orientert, og presidentene maktet å overbevise dem om at bare medlemskap i overnasjonale organisasjoner kunne trygge nasjonal uavhengighet på lang sikt. Selv en mild modifisering av lovgivningen var en bitter pille å svelge, og er et eksempel på hvordan pragmatisme vant over nasjonal idealisme.

En betydelig del av de nasjonale elitene startet sin karriere i sovjetperioden. Mange var medlemmer av kommunistpartiet eller Komsomol, om enn på lavere nivå. Det var altså en omfattende diagonal kontinuitet fra ett regime til et annet. Den unge generasjonen som hadde begynt sin karriere i kommunistpartiet på 1980-tallet, var også de mest aktive i folkefrontene og stod i spissen for uavhengighetsbevegelsen. Denne politiske kapitalen, og at de ikke hadde markert seg i overordnede stillinger, gjorde at deres «røde hale»

var mindre tydelig enn hos republikklederskapet. Alternative eliter var så godt som fraværende, og etnisk bakgrunn kombinert med gamle nettverk ser ut til å ha vært svært viktig for å komme i posisjon, særlig i Estland og Latvia. I Litauen førte nasjonalkommunismen og markering av uavhengighet av Moskva på slutten av 1980-tallet til klarere politiske skillelinjer og mer aktive alternative eliter. Som Algis Krupavicius og Giedrius Zvaliauskas viser i sitt kapittel, etablerte det seg tidlig et bipolar sosialistisk/konservativt partisystem med stor grad av elitekontinuitet.

Med enkelte unntak, som de forhenværende kommunistlederne Arnold Ruutel i Estland, Anatolijs Gorbunovs i Latvia og Algirdas Brazauskas i Litauen, er det ikke mange eksempler på at politiske topper beholdt sentrale posisjoner over lengre tid etter regimeskiftet. Dette bekreftes av en undersøkelse gjengitt i Juri Ruus og Marti Tarus kapittel om hvilken skjebne medlemmer av det estiske kommunistpartiets siste sentralkomité fikk etter regimeskiftet. Over halvparten hadde noen år senere fått relativt sentrale stillinger innen næringslivet, en håndfull arbeidet i statsforvaltningen, men ingen hadde lederstillinger innen politisk virksomhet. Mange parlamentsmedlemmer på 1990-tallet hadde en bakgrunn som menige medlemmer av kommunistpartiet, men dette preget verken holdningene eller beslutningene til den nye garde av yngre, høyt utdannede og «profesjonelle» eliter. Tvert imot er markedsliberalisme og pragmatisme deres kjennemerke.

Politisk stabilitet henger sammen med elitenes støtte til det demokratiske systemet. Sten Berglunds kapittel belyser hvordan lokale eliter ser på kvaliteten ved demokrati på lokalt og sentralt nivå. Det er en nær sammenheng mellom støtten til demokrati på de to nivåene, men demokratiet forstås på ulike måter. Mens demokratiet sentralt vurderes ut fra grunnleggende rettigheter, assosieres lokaldemokratiet mer med produksjon av konkrete goder. Som forfatteren selv skriver, er det et tautologisk anstrøk over analysen, men det er et interessant funn at «den demokratiske logikk» varierer mellom styringsnivåene. Det er en klar tendens til at de lokale elitene i Estland skårer høyest i demokratistøtte, med Latvia og Litauen i en mellomposisjon og de lokale elitene i en russisk nabo-region som de mest kritiske både til det lokale og det nasjonale demokratiet.

Linda Åström bruker skillet mellom «diffus» og «spesifikk» systemstøtte, utviklet av klassikeren David Easton, for å måle de baltiske lokaleelitenes holdninger til demokratiet. En kan imidlertid spørre seg om hvor godt skillet er operasjonalisert. Easton ville antakelig

ikke vært enig i at generell tilfredshet med demokratiet er uttrykk for spesifikk støtte. Her vil det være effekter i samfunnet, for eksempel evnen til å imøtekomme viktige behov, som står er det sentrale. Uansett finner forfatteren at estiske lokale ledere peker seg ut som de mest positive, mens Latvia og Litauen har sterkere motforestillinger til «demokratiet».

Denne forskjellen finner en også på masseplan. Selv om det eksisterer en god del skepsis også blant estere, har de klart høyest «rating» av nåværende regime og fremtidig politisk og økonomisk utvikling sammenliknet med befolkningen i de andre baltiske landene. Skepsisen er særlig utbredt i den russisktalende delen av befolkningen i Estland og Latvia. Dette potensialet for konflikt mellom etniske grupper er det ennå ikke funnet en god løsning på. Fremdeles står en betydelig andel av befolkningen uten statsborgerskap i de to landene. Så lenge de nasjonale elitene motsetter seg en raskere politisk integrasjon, kan en heller ikke vente støtte til systemet på tvers av etniske grupper.

Redaktørene konkluderer med at en kan observere en overraskende enighet blant elitene både på sentralt og lokalt nivå. De inngår pragmatiske allianser og samles om løsninger som begrunnes «teknokratisk». Et utbredt ønske om ekspertstyre og fastere lederskap både i befolkningen og blant elitene og tilpasning til internasjonale krav har ført til denne formen for elitekonsensus. Dette perspektivet står imidlertid i kontrast til at den politiske prosessen er preget av stor velgervolatilitet, ustabil partisystem, skiftende allianser i parlamentene, ustabile regjeringer og politiske skandaler: Elitekonsensus går sammen med sterke motsetninger mellom elitene. Dette paradokset kunne vært drøftet nærmere. En antydning til svar kan være at den internasjonale konteksten, særlig spørsmålet om EU- og NATO-medlemskap, gjør det nødvendig å danne stabile elitekoalisjoner for å sikre nasjonale interesser. På andre områder, for eksempel det økonomiske, er elitene sterkt fragmentert og koalisjonene ustabile. Innslag av pragmatisk elitekonsensus må ikke forveksles med forestillingen om at en liten og stabil maktelite tar beslutningene. På dette punktet kunne mange av bidragene vært tydeligere.

Baltic Democracy at the Crossroads er et interessant tilskudd til en allerede ganske stor litteratur om demokratiutvikling i det baltiske området. Det er fortjenstfullt at det fokuseres på elitenes rolle i nye demokratier. Elitenes politiske kultur, deres holdninger til demokrati, økonomi og nasjonalstat, er helt sentrale legitimeringsmekanismer i de nye statene. Men de politiske elitene kan ikke styre uten

mandat fra befolkningen i valg. Selv om politisk apati er utbredt, er ikke demokratiet bare en fasade. Postkommunistiske eliter har klare pluralistiske trekk, og det er et langt stykke fra påstanden om at eliter utøver makt, til å si at en bestemt elitegruppe styrer over tid. Boken gir grunnlag for å konkludere med at eliter er viktige i de nye demokratiene. Men på hvilke områder og hvilke beslutninger bestemte grupper av eliter har hatt avgjørende innflytelse, vet en fremdeles lite om. De nye demokratiene i øst har gitt den klassiske debatten mellom elitister og pluralister om hvor makten ligger, fornyet aktualitet.

Rusland efter 1991

Rikke Haue

Århus: Systime 2003

135 s. ISBN 8761603988

Recensert av **Kristian Gerner** [professor ved Historiska institutionen, Lunds universitet]

Smörgåsbord, panorama, repetition. Rikke Haue har på 135 trycksidor, där hennes egen text är mindre än hundra, gjort ett porträtt av ett nygammalt land. Smörgåsbordet erbjuder smakprov på 12 rätter, från nutidshistoria till framtidsperspektiv. Serveringsarrangemanget är apitretande, med färgbilder som i den bästa kokbok, men en del av rätterna smakar illa. Det är inte kockens fel utan råvarans, det vill säga den ryska verkligheten. Panorama – blicken sveper över ett rike om elva tidszoner och detaljerna i landskapet får stå tillbaka för en belysning av de stora konturerna. Repetition – inte i boken och inte av något tidigare verk, men av historien. Vem kunde för tolv år sedan tro att en skildring av Ryssland skulle ge bilden av att kontinuiteten från Sovjetunionen är lika framträdande som förändringarna?

Haues bok är tänkt för undervisning, men den kan också fungera som handbok för resenärer till Ryssland. Förutom foton och karikatyrteckningar ur rysk press, få men välvalda kartor och några diagram innehåller den 33 korta texter, från Boris Jeltsins tal till folkkongressen 1992 till Putins visioner för Ryssland 2002. Den mest talande och medryckande texten, en koncis sammanfattning av Rysslands väg från Stalin till Putin, är nummer 24 i boken, sången «En man som Putin» av popgruppen *Pojusjtjie vmeste*. Sången

måste framföras av unga kvinnor, för första versen beskriver den usle, vanlige ryske mannen. Flickorna sjunger: «Jag har fått nog, jag har kastat ut min man, och nu vill jag ha en man som Putin.» Refrängen lyder: «En man som Putin, full av styrka, en man som Putin, som inte super, en man som Putin, som inte gör mig illa, en man som Putin, som inte sviker.»

Det är ingen satir, inget skämt, det är Ryssland idag. En annan talande text är Ryska federationens militärdoktrin, som godkändes av presidentmakten genom dekret den 21 april 2000. En intressant omständighet är att doktrinen utfärdades sedan Putin valts till president i mars men innan han hade svurit presidenteden framför det sovjetiska statsvapnet i Kreml i maj. Doktrinen andas både storthets- och förföljelsemani och framstår som ett kusligt eko av den sovjetiska världsbilden.

Det är inte alls så att Haue ger någon negativ eller fientlig bild av Ryssland. Framställningen bygger på uppenbar förtrogenhet med det ryska samhället. Sociala frågor, medias situation och kulturlivet belyses exakt, om än mycket lakoniskt. När det gäller utrikespolitik och förhållandena inom Ryssland, är det nutida forskning och nyhetsrapportering som ligger till grund.

För den i ämnet obevandrade utgör boken en lättillgänglig första läsning. Den erfarna Rysslands- och Sovjetbetraktaren tvingas till eftertanke. Hos recensenten, som började med sovjetstudier för fyrtio år sedan, infinner sig två reflexioner.

Den första reflexionen gäller den så kallade transitionen. Haue visar att vi nu har facit. Under 1990-talet diskuterade intellektuella i Ryssland och forskare i USA huruvida de första postsovjetiska åren skulle visa sig bli en rysk motsvarighet till den tyska Weimarperioden, det vill säga en demokratisk och frihetlig parentes. Nu vet vi att det blev så. Weimarperioden varade fjorton år (1919–33). Den ryska motsvarigheten varade från Gorbatsjovs makttillträde 1985 till Putins maktövertagande 1999, också fjorton år. Konstaterandet innebär inte alls att Putins regim på något sätt är jämförbar med den tyska historiska verkligheten efter Weimarrepubliken. Det innebär emellertid att Ryssland är tillbaka i ett auktoritärt styre. I Rysslands fall är det fråga om en restauration av den gamla tiden. Haue återger i sin bok texten till den återtagna, lätt modifierade sovjetiska nationalsången, som nu är Rysslands.

Den andra reflexionen gäller vårt ämne, östeuropastudier. Tack vare att det kommunistiska politiska och ekonomiska systemet är borta finns inte heller någon särskild *differentia specifica* kvar att analysera, annat än i den banala meningen att alla nationella kulturer

har egenheter. Ryssland är ett land som alla andra och det kan studeras med samma teorier och metoder som vi tillämpar när det gäller exempelvis Turkiet eller Sydafrika. Den ryska idé och den ryska själ, som man fortfarande kan höra talas om, möter man i varje fall inte i Haues behändig översikt.

Boken är upplagd så att den inom undervisningen bör användas tillsammans med filmer och tv-program om Ryssland. Den ger ett skelett, en förståelseram, som lämpar sig väl för fördjupning och breddning med visuellt material.

Russlands forhold til NATO og EU: På vei mot et sikkerhetsfelleskap?

Kristian Åtland

FFI/Rapport-2003/00369

Kjeller: Forsvarets forskningsinstitutt 2003

62 s. ISBN 8246406868

Omtalt af **Lars P. Poulsen-Hansen** [seniorforsker, mag.art., Afdelingen for Europæiske Studier, Dansk Institut for Internationale Studier]

2004 bliver det store udvidelsesår i Europa. Den 1. maj optog EU ti nye medlemmer, og allerede i april blev syv europæiske lande medlemmer af NATO. Fem lande, nemlig Estland, Letland, Litauen, Slovakiet og Slovenien, blev medlemmer af både EU og NATO. Bulgarien og Rumænien blev «kun» medlemmer af NATO, men de er dog EU-ansøgerlande ligesom det gamle NATO-medlem Tyrkiet, og af de fem andre nye EU-medlemmer har Polen, Tjekkiet og Ungarn været medlemmer af NATO siden 1999. De sidste to nye EU-medlemmer er Cypren (den græske del) og Malta.

EU og NATO har næppe talt ret meget sammen om udvidelserne endsigse henvist til hinanden. Det har de ikke kunnet af den simple grund, at fire af medlemmerne af det gamle EU ikke var medlemmer af NATO, mens fem af medlemmerne af det gamle NATO ikke var medlemmer af EU. Sådan spiller klaveret ikke i den europæiske koncert, selvom forudsætningerne for medlemskab i mange tilfælde er overlappende: demokrati, retssamfund, respekt for menneskerettigheder etc. Men der er nok ikke nogen tvivl om, at man i de fem lande, der i 2004 bliver medlemmer af begge organisationer, har set medlemskaberne som to sider af samme sag, nemlig som en forøgelse af landenes sikkerhed i bred forstand.

Kaster man et blik på Europakortet, vil man opdage, at de 12 lande, der kommer ind i varmen, efterlader fem lande på det vestlige Balkan ude i kulden, nemlig Kroatien, Bosnien-Hercegovina, Serbien og Montenegro, Makedonien (FYROM) og Albanien. Det samme gælder Hviderusland, Ukraine og Moldova, der dog ligesom de fem Balkanlande er omtalt som genstande for EUs nye naboskabspolitik, mens Rusland lades ene tilbage uden for dørene til EUs og NATOs hovedkvarterer i Bruxelles. Det er næppe en holdbar situation for NATO og EU at lade Rusland stå og banke på, og det er nok ikke acceptabelt for Rusland at være udelukket fra det gode euro-atlantiske sikkerhedsfællesskab. Det må der gøres noget ved, men hvad?

Det er det spørgsmål, Kristian Åtlands rapport søger at besvare. Og det gør den rigtig udmærket. Rapporten, hvis emne ikke er blevet mindre aktuelt, siden den gik i trykken, er veldisponeret og afbalanceret i sin gennemgang af Ruslands forhold til de to vestlige organisationer, og den giver et fremragende grundlag for en dybere forståelse af Ruslands seneste kontroverser med EU omkring partnerskabs- og samarbejdsaftalens udvidelse til at omfatte de ti nye medlemmer og af de russiske betæneligheder ved at se NATO rykke endnu tættere på Rusland med de baltiske landes medlemskab.

I indledningen beskriver Åtland, hvorledes Rusland og Vesten, forstået som NATO og EU, er gået fra konfrontation under den kolde krig til et nærmere samarbejde – en proces der for alvor tog fart efter 11. september 2001, da begge parter måtte indse, at «man sto overfor nye ‘asymmetriske’ trusler som var langt farligere og mer reelle en den ‘symmetriske’ trusselen som ens tidligere militære motpol kunne sies å representere». Denne tilnærmelse mellem Rusland og Vesten kalder Åtland «integrasjon», idet han tager sit teoretiske udgangspunkt i Karl Deutschs begreb «sikkerhedsfællesskab». Medlemmerne af et sådant vil ikke bekæmpe hinanden fysisk, men løse deres tvister på anden vis, og derfor siges de at være integrerede. Det er en lidt forvirrende terminologi, for i almindelig sprogbrug betyder «integration i» vel nærmest «sammenslutning med». Det hindrer dog ikke forståelsen af rapporten, hvor NATO og EU med visse forbehold beskrives som former for sikkerhedsfællesskaber, som Rusland er knyttet til på forskellig vis og på længere sigt måske kan blive en del af.

Det er velgørende at se Åtland påpege lighederne i NATOs og EUs værdigrundlag og fremhæve det formålstjenlige i en koordinering af de to organisationers strategier – ikke mindst over for

Rusland. Man må håbe, de hører det i Bruxelles og måske også skeler lidt til de samme værdier, som de fremføres i OSCE og Euro-parådet, hvor Rusland længe har været medlem uden dog helt at kunne leve op til de høje standarder.

På baggrund af en beskrivelse af Ruslands forhold til NATO med særlig gennemgang af NATOs udvidelse med Polen, Tjekkiet og Ungarn og af Kosovokrisen som cases beskriver Åtland perspektiverne for samarbejdet og den nærmere tilknytning mellem parterne efter oprettelsen af NATO–Rusland-rådet (NRC) i maj 2002. Der er nok at tage fat på: bekæmpelse af terrorisme, krisehåndtering, ikke-spredning af masseødelæggelsesvåben og meget andet. Udfordringen for NRC ser Åtland i at overvinde den kolde krigs stereotyper, der stadig findes på begge sider, og omsætte de fælles interesser i fælles handling. Det kan man ikke være uenig i; spørgsmålet er, hvor tæt samarbejdet herom kan og skal knytte NATO og Rusland til hinanden. Og her melder skepsisen sig ved læsningen af Åtlands slutbemærkning om Rusland og NATO: «Bare ved å inkludere Russland kan NATO bli det all-europeiske sikkerhetsfelleskap som organisasjonen har tatt mål av seg til å bli.»

Mens Ruslands forhold til NATO er blevet mere afslappet gennem årene, så er forholdet til EU blevet mere anstrengt på det sidste, hvor konsekvenserne af udvidelsen er ved at gå op for russerne. De må her indse, at de står over for en økonomisk overmagt, og ligesom i forholdet til NATO affinde sig med, at tiden er ved at løbe fra de bilaterale relationer mellem Rusland og selv store europæiske lande. Det er dog en fordel for Rusland, at EU er stærkt afhængig af russiske gasleverancer, der i 2000 udgjorde 19 procent af EUs samlede gasforbrug. Det har stillet EU over for et dilemma, nemlig at tage afstand fra Ruslands fremfærd i Tjetjenien, men ikke så meget, at det kom til at gå ud over energiforsyningerne. EUs tjetjenske dilemma beskriver Åtland præcist i en case, ligesom Kaliningradproblemet gennemgås nøje – dog uden at Danmarks indsats i dets løsning nævnes, og den var ellers stor.

Hvad angår etableringen af et sikkerhedsfællesskab mellem EU og Rusland er forfatteren mere skeptisk end med hensyn til NATO. Russisk medlemskab af EU på kort og mellemlangt sigt er mindre sandsynligt end russisk medlemskab af NATO, for Rusland er for stort for EU, skriver Åtland og tilføjer: «Det er med andre ord grunn til å anta (...) at veien til russisk EU-medlemskap går gjennom russisk NATO-medlemskap, snarere enn omvendt.» Hertil er kun at sige, at så har det virkelige lange udsigter, om nogen.

Afslutningsvis belyser Åtland Ruslands europæiske udfordring,

hvor problemet ganske rigtigt er, at landets europæiske eller vestlige valg efter 11. september hverken er entydigt eller irreversibelt, og Europas russiske udfordring, hvor problemet består i at finde den rette balance mellem «den ekskluderende og den inkluderende tilnærmingen». Forfatteren giver ingen løsning, men understreger fornuftigt, at graden af koordinering mellem EU og NATO vil få stor betydning for, hvordan det fremtidige europæiske sikkerhedssystem vil se ud. Om der bliver tale om et sikkerhedsfællesskab mellem Rusland og EU/NATO, og om det i givet fald vil øge stabiliteten i Europa, undlader forfatteren dog at tage konkret stilling til, men det ville også være for meget forlangt. Dertil er der for mange usikre faktorer: EUs og NATOs ændrede substans med de nye medlemmer og Ruslands forhold til omverdenen i Putins anden præsidentperiode. Åtland giver dog læseren en god baggrund for at forstå følgerne af udvidelserne i 2004 og Ruslands holdning hertil.

Elites and Democratic Development in Russia

Anton Steen & Vladimir Gel'man (red.)

London, New York: Routledge 2003

212 s., ISBN 0415306981

Recenserad av **Jouko Nikula** [forskare, Aleksanteri-instituutti, Helsingfors universitet]

Den ryska demokratins karaktär har blivit ett allt viktigare föremål för studier och politiska diskussioner sedan Vladimir Putins makt-tillträde. Många tecken tyder på att Ryssland inte är på väg mot något slags «normal» demokrati, utan mot en styrd demokrati. Ur detta perspektiv är Steens och Gel'mans bok mycket intressant läsning. Boken bygger på ett seminarium som ordnades i St Petersburg år 2000 och det är en förklaring till att det finns många författare och många åsikter om samma teman i boken. Boken innehåller elva artiklar, de flesta är ett slags fallstudier.

Den första artikeln presenterar den teoretiska grunden för artiklarna. Här presenterar John Higley, Oksan Bayulgen och Julie George ett fyrfält av olika möjliga typer av eliter. Dimensionerna i fyrfältet är eliternas integration (stark eller svag) och differentiering (bred eller snäv) och tillsammans producerar dessa kvaliteter fyra olika eliter: en enhetlig elit med en stabil representativ regim, en splittrad elit med en instabil representativ regim, en ideokratisk

elit med en stabil orepresentativ regim och en splittrad elit med en instabil orepresentativ regim. Författarna hävdar att Sovjetunionen under 1990-talet rörde sig från den ideokratiska typen till den splittrade typen. Trots allt det som skedde i slutet av 1990-talet (den ekonomiska krisen, Jeltsins avsked) tror författarna inte att det ger någon grund för att tro att den första typen av elit – enhetlig och representativ – snart skulle utvecklas. Det finns inte tillräckliga skäl för oenighet mellan eliterna och det finns inte tillräckligt klara program för att organisera linjerna mellan dem.

I den andra artikeln diskuterar Vladimir Gel'man utvecklingen av en elit i Nizjnij-Novgorod oblast på 1990-talet. Han visar hur Jeltsins protegé, Boris Nemtsov, klättrade till toppen av den politiska makten med hjälp av mycket traditionella metoder, först genom att rensa ut den tidigare lokala eliten och sedan genom den urgamla *divide et impera*-principen. I detta ingick taktiska allianser med motståndare, utnyttjande av konstgjorda partier i valen osv. Gel'man räknar också upp andra drag som karakteriserar Nemtsovs regim. Dessa är indirekt kontroll av massmedierna, neutralisering av oppositionen och skydd av föreningar och av den icke-statliga sektorn.

Jeltsins egen ledarstil var annorlunda än Nemtsovs och Gel'man hävdar att det inte fanns något dominerande och aktivt parti på federal nivå, eftersom Jeltsin bara var en hegemonisk president utan ett hegemoniskt projekt. Det utmärkande för denna tid var statens svaghet att agera i rollen som bevakare av det allmänna intresset gentemot det specifika. Därför var den första uppgiften som Putin tog sig an att återge administrationen dess makt. Nuförtiden finns det många likheter mellan Nemtsovs och Putins administrationer, hävdar Gel'man. Där finns ett klart avtal om maktfördelning mellan den härskande och den underordnade gruppen och det finns ett system av resursskifte mellan dessa grupper. Det sista utmärkande draget är att de formella institutionerna dominerar över de informella, vilket betyder att det finns mindre rum för semilegala eller helt kriminella verksamhetsformer.

Resten av boken består till stor del av empiriska analyser av eliternas förtroende för varandra, de statliga (politiska) institutionerna och de ekonomiska strukturerna. Resultatet är ingen överraskning, eliterna har mycket lite förtroende för de politiska partierna, presidenten och privata företag. Endast förbundsrådet har behållit sitt förtroende genom 1990-talet och början av 2000-talet. Man litar mycket på varandra, alltså politiker på politiker, företagare på företagare och så vidare. När Putin tillträdde, ökade förtroendet för presidenten, men inte för presidentens administration – förtroendet

är med andra ord för det mesta av personlig, inte allmän karaktär.

Helge Blakkisruds artikel skildrar den korta perioden i det moderna Rysslands närhistoria då regionerna och dess guvernörer snabbt fick en relativt stor makt och när debatten om Rysslands omvandling till federativ stat var som livligast. I bakgrunden för denna utveckling fanns en demokratisk utveckling som prioriterade lokala intressen och behov, tillsammans med ett minskat skifte av eliter på den lokala nivån. Denna utveckling avstannade dock strax efter att Putin blivit vald till president. Med några skickliga schackdrag som gällde guvernörernas status och gränserna för deras politiska makt oskadliggjorde Putin guvernörerna. Blakkisrud söker orsakerna till detta dels i de outvecklade politiska institutionerna, såsom t.ex. guvernörsämbetet, dels i den utvecklade lagstiftningen som bestämmer maktfördelningen mellan centralmakten och regionerna. Detta utvecklade tillstånd ledde till en svag stat och Putins främsta mål som president har varit att konsolidera staten. Putins reformer har dock inte berövat guvernörerna all deras makt, utan en del av deras status har bibehållits – som Blakkisrud säger, de är ett mellanting mellan vanliga byråkrater och 1990-talets självständiga bojarer.

Frågan om eliternas interna indelning och skillnader i attityder granskas i en artikel av James Hughes och Peter John. Artikeln behandlar eliten i Novosibirsk, dvs. en regional elit, och den huvudsakliga frågan är i vilken utsträckning den förra eliten ersatts med nya och hur stora skillnaderna i attityder mellan den gamla och den nya eliten är. Studien gör gällande att den gamla eliten dominerar den administrativa och den nya eliten den ekonomiska sfären. Mer uppseendeväckande är att skillnaderna i attityder gällande de sociala förändringarna i allmänhet eller den decentralisering som ägde rum i 1990-talet var små. Skillnader fanns främst i attityderna till privatiseringen av kommunal och federativ egendom, där den nya eliten stödde privatiseringen medan den gamla motsatte sig den. Den viktigaste faktorn som förklarade skillnader var åldern; den unga generationen var mer marknads- och demokratiinriktad än den gamla, en situation som är mycket vanlig också i de övriga postkommunistiska länderna. Också resultatet, att största delen av den ekonomiska eliten inte kommer från den tidigare politiska apparaturen, utan från olika professionella och kulturella grupper verkar övertygande jämfört med andra studier från Ryssland eller från andra östeuropeiska länder. I varje fall hade den gamla högsta politiska eliten inte sådana kunskaper eller sådan förmåga som krävs i en modern marknadsekonomi.

Steens och Gel'mans bok ger en mycket mångsidig och detaljerad (på sina ställen alltför detaljerad) information om eliterna och demokratins tillstånd i Ryssland. Det förefaller inte ha hänt så mycket efter att Sovjetunionen störtade samman eller Jeltsin pensionerades, många strukturella drag och förfaringssätt är närapå oförändrade. Det är i alla fall säkert att Ryssland ännu har en lång färd framför sig innan man kan tala om en demokratisk stat. Bokens svaga sida är att sambandet mellan de teoretiska utgångspunkterna i början av boken och de mera empiriska studier som följer är svagt. I detta avseende blir bilden av den ryska eliten och dess roll något snäv och obestämd.

Implementing international environmental agreements in Russia

Geir Hønneland & Anne-Kristin Jørgensen

Manchester/ New York: Manchester University Press 2003

204 s., ISBN 0719063867

Russia and the West. Environmental co-operation and conflict

Geir Hønneland

London/ New York: Routledge 2003

169 s., ISBN 0415298350

Recenserad av **Ingmar Oldberg** [forskningsledare, Avdelningen för Försvarsanalys, FOI]

Även om det inte framgår av titlarna handlar dessa två böcker främst om den ryska Kolahalvön, som författarna tillsammans eller var för sig ägnat en stor mängd inträngande studier. Båda böckerna analyserar Kolas miljöproblem och samarbete med Norge inom tre sakfrågor, nämligen fisket i Barents hav, kärnvapen- och kärnkraftssäkerheten («nuclear safety»), samt luftföroreningarna. Rysslands miljörelationer med Finland nämns av naturliga skäl mera sällan. Tidsmässigt täcker böckerna 1990-talet fram till 2001, då de verkar ha avslutats. Man kan beklaga att publiceringen dragit ut på tiden, då böckerna uttalar sig om nuläget, men det märks inte så mycket, eftersom de inte är kronologiskt upplagda.

Böckerna bygger på en gemensam fond av officiellt material som lagar och avtal, pressmaterial och intervjuer insamlade under en rad

forskningsresor till området, samt västlig forskning. Eftersom Kolahalvön är en av de mest militariserade delarna av Ryssland och misstänksamheten mot utländska forskare är stor, vilket resulterat i spionmani, har författarna för att skydda de intervjuade valt att anonymisera dem. Båda böckerna är teoretiskt väl underbyggda och pedagogiskt upplagda med presentationer, sammanfattningar och argumentsammanställningar, tydliga kartor och tabeller, referenser och index.

Men naturligtvis skiljer sig böckerna åt beträffande frågeställning och allt som därav följer. Hønnelands och Jørgensens gemensamma bok är en fallstudie av hur internationella miljöavtal genomförs av ryska statliga och icke-statliga aktörer i centrum och periferi. De utgår från det liberal-pluralistiska antagandet att institutioner och avtal är viktiga i relationer mellan stater. Som motiv för ämnesvalet anförs att det är ett försummat forskningsområde och att miljöproblemen i Ryssland är allvarliga och ett hot mot grannländerna, vilket inte minst gäller Kola.

Efter en bakgrundsteckning av Rysslands federala system och de ekonomisk-politiska förhållandena i Murmansk och Archangelsk oblast analyserar författarna systematiskt de tre temaområdena med avseende på problemens natur (särskilt ur ekonomisk synvinkel), avtalens innebörd och de ryska aktörernas uppfyllande av dem. I frågan om fisket i Barents hav kommer de fram till att avtalsuppfyllandet degenererat sedan sovjettiden och tillgången på torsk försämrats avsevärt på grund av överfiskning. Drivna av egna vinstintressen landade de privatiserade ryska fiskeflottorna under 1990-talets krisår alltmer fisk i norska hamnar och underrapporterade sina fångster. Överföringen av kontrollen över havsfisket till gränstrupperna, som hör till statens säkerhetsstrukturer (och sedermera återförts till FSB) ledde inte till fler utan färre inspektioner. Uppdelningen av ansvar på flera organ förvärrade kompetensstrider och koordinationsproblem. Författarna finner dock att samarbetet med Norge i implementeringen av avtalen, som t ex tagit sig uttryck i att Norge rapporterar de ryska landningarna av fisk och materiellt understödjer kontrollverksamhet, haft en positiv effekt.

De nukleära säkerhetsproblemen är mer heterogena än de två andra och rör både militär och civil verksamhet. Enligt Hønneland och Jørgensen är den radioaktiva nedsmutsningen av marken och havet generellt inte så stor, utan det största problemet är riskerna för olyckor, främst vid kärnkraftverket i Poljarnye zori men även vid hantering och transport av kärnbränsle för ubåtar och isbrytare och i lager som fartyget Lepse i Murmansk. (Man saknar möjligt-

vis en kritik av att uttjänt kärnbränsle måste transporteras med tåg ända till södra Ural.) Problemen förvärras av höga kostnader, militärernas och FSB:s sekretesskrav, Nordflottans och isbrytarnas symbolvärde och kärnkraftverkets betydelse för regionens ekonomi och energiförsörjning. Även om åtagandena varit «mjuka» kan författarna konstatera vissa om än försenade framgångar med förverkligandet av dem på nationell, regional och bilateral nivå. Även här finns det problem med kompetensstrider, främst på den federala nivån, och i det allt viktigare samarbetet med Norge och Väst, bland annat beträffande tillträde, immunitet, skadeståndskrav och beskattning av hjälp.

Beträffande luftföroreningarna härrör problemen främst från nickelsmältverken, vilka hör till de värsta förorenarna i Ryssland. De har vållat skador på den känsliga naturen – särskilt nära anläggningarna men också över gränserna till Norge och Finland. Även i detta fall har lösningen på problemen försvårats av att företagen privatiserades under 1990-talet och att dessa är en viktig inkomstkälla både för regionen och centralmakten. Samtidigt genomled Ryssland en ekonomisk kris och miljöministeriet fick minskat inflytande för att slutligen avskaffas av Putin. Men till skillnad från de andra fallen är de internationella åtagandena här bindande och precisa, och Ryssland deltog i dessa. (Man saknar i detta sammanhang ett omnämnande av Kyoto-protokollet, som Ryssland undertecknat men ej ratificerat.) Ryssland uppfyllde dock avtalen först och främst på grund av att den ekonomiska krisen och avtagande råvarutillgång ledde till minskad produktion, inte genom kontrollmekanismer.

I avslutningen drar författarna sedan slutsatser av de tre fallen i fråga om den politiska processen och implementeringen av miljöavtal. De konstaterar en mycket hög konfliktnivå mellan olika federala organ och att skyddsorgan försvagats gentemot makt- och produktionsintressen. En viss delegering av befogenheter har skett från centrala till regionala organ, men nivåerna tenderar oftast att samverka. Det har varit få konflikter mellan guvernör och дума på regional nivå i de tre frågorna. I fråga om genomförandet av avtalen finner de att problemens allvarliga natur – ekonomisk kris i kombination med privatiseringen av företagen – har varit en viktig hindrande faktor. De statliga myndigheternas agerande har haft större inverkan på implementeringen än själva lagstiftningen eller andra aktörsgrupper. I alla tre frågorna har samarbetet med Norge tvingat ryska institutioner att samverka med varandra, vilket befrämjat avtalsuppfyllnaden. Avslutningsvis manar författarna västliga samarbetspartners att ta hänsyn till Rysslands speciella politiska

kultur och betonar värdet av samarbete på mikronivå och involvering av regionala organ.

Om vi nu övergår till Hønnelands egen ovannämnda bok, fokuserar den på *diskurserna* i Ryssland och Norge om de tre miljöfrågorna, dvs hur och varför man talar om dem på ett visst sätt, samt vissa effekter därav. (Titeln på boken är därför ganska oklar och missvisande.) Det är en sofistikerad metastudie, som bygger på många års forskning och verksamhet i området och som Hønneland länge säger sig ha velat skriva.

Som teoretiska utgångspunkter använder sig Hønneland bl a av Karen Litfins begrepp *knowledge brokerage*, Maarten A Hajers *story lines*, som gör komplicerade förhållanden begripliga, John S Dryzeks kategorisering av miljödiskurser och Iver Neumanns tal om *embeddedness* i mer allmänna diskurser. Efter beskrivningar av de empiriska förhållandena analyserar Hønneland sedan de ryska och norska diskurserna om fisket i Barents hav, nukleära säkerhetsproblem och industriutsläpp med avseende på grundtankar och viktigaste *story lines*, samt de aktörer och intressekoalitioner som bär upp dem. Utgående från olika typer av material och medveten om problemens olika karaktär vaskar Hønneland fram ett antal huvudsakliga diskurser och relaterar dessa till varandra.

I fråga om fiskeresurserna finner han på den norska sidan en diskurs om hållbarhet (*sustainability*) som baserar sig på vetenskapliga rön och rekommendationer om fiskekvoter, men som underminerades av en diskurs om att tycka synd om de fattiga ryssarna och sjöfolkets gemensamma övertygelse om att känna till förhållandena bäst. På rysk sida dominerar en kallakriget-diskurs, som ser frågan som en kamp mellan enhetliga stater och misstror norr-männens motiv.

Beträffande kärnsäkerheten urskiljer Hønneland i Norge dels en katastrofdiskurs, dels en Barents-eufori-diskurs, som ser en uppgift i att bygga upp området genom hjälpinsatser, i Ryssland förutom kallakriget-diskursen en diskurs som försvarar det «nukleära komplexet». På båda sidor finns också en diskurs som anklagar ryska myndigheter för att sko sig genom miljöutpressning. I frågan om luftföroreningarna återkommer diskurserna om ekologisk hållbarhet, Barents-euforin och miljöutpressning på respektive sidor och kompletteras med en norsk diskurs om dödliga moln, som möts av en rysk «antihysteri»-diskurs.

En generell slutsats i boken är att miljödiskurserna är inbäddade i mer allmänna, redan kända diskurser. Det gäller både de mer miljörelaterade diskurserna och icke-miljörelaterade diskurser som

kallakrigstänkandet och den om att tycka synd om ryssarna. De norska diskurserna om hållbarhet, kärnkatastrofer och dödliga moln är enligt Hønneland rotade i en ekologisk (*eco-centric*) metadiskurs och ett demokratiskt samhälle, där radikala miljögrupper har stort genomslag. Diskurserna i Ryssland om sjöfolksgemenskapen, det nukleära komplexet och antihysterin hör till en teknocentrisk metadiskurs om människans seger över naturen och speglar ett samhälle där myndigheter och experter har stor makt, miljögrupper är svaga och misstron mot väst är stark.

Avslutningsvis drar Hønneland några slutsatser av sin bok om lärdomar för andra västländers miljösamarbete med Ryssland. Västliga motiv behöver översättas till ryska begreppsramar. Rys-sar tenderar att misstro västlig hysteri, eufori och altruism, medan tal om egenintressen är ett språk som de förstår. Denna slutsats kompletterar den i den gemensamma boken om vikten av att ta hänsyn till Rysslands politiska kultur.

Sammanfattningsvis kan sägas att de båda böckerna är väsentliga bidrag till forskningen om miljöproblemen på Kola och samarbetet med väst både i empiriskt, teoretiskt och metodologiskt avseende. Fritjof Nansen-institutet är att gratulera till att ha sådana forskare. Denna forskning bör vara av stor nytta för Norges speciella samarbete med Ryssland. Så vitt jag vet saknas liknande studier av Sveriges låt vara mindre omfattande verksamhet i Ryssland. Möjligtvis skulle dock Kaliningrads roll i relationerna förtjäna att utforskas på motsvarande sätt.

The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia

Arne Haugen

New York: Palgrave Macmillan 2003

276 s., ISBN 1403915717

Omtalt af **Anette Jensen** [cand. mag. i russisk og etnografi med speciale i Centralasien]

Forfatteren indleder med at fastslå, at Centralasien udgør et meget lille forskningsfelt i Norge – og, kunne man uden videre tilføje, også i de øvrige nordiske lande. Alene af den grund er Arne Haugens afhandling, der nu er udkommet i bogform, en glædelig begivenhed. At den så ydermere kvalitetsmæssigt hæver sig langt over gennemsnittet i den strøm af litteratur om Centralasien, der er fulgt i køl-

vandet på Sovjetunionens opløsning, gør bare glæden større.

Emnet er de administrative reformer, der førte til dannelsen af nationale republikker i sovjetisk Centralasien i 1924. I verdensmålestok var der tale om rekordagtigt omfattende reformer, som alt andet lige må beskrives som et afgørende vendepunkt i Centralasiens historie. Her introduceredes et i den centralasiatiske kontekst nyt begreb for relationen mellem folk og stat, nationalstaten. Haugen tager udgangspunkt i paradokset, at de internationalt orienterede sovjetkommunister gjorde nationalitet til hovedgrundlaget for den territoriale organisering af den nye stat. Det er så meget mere påfaldende i Centralasien, hvor de nye nationale republikker afløste reelt multietniske politiske enheder. Der kan imidlertid argumenteres for, at opdelingen i mangt og meget var pragmatisk og praktisk motiveret snarere end ideologisk, og en langt mere dynamisk, kompliceret og nuanceret proces end traditionelt beskrevet i forskningen.

Bogen har ni kapitler. I første kapitel gives et historiografisk oprids. Kapitel 2 omhandler traditionelle identiteter i Centralasien – religiøse, lokale og tribale. Desuden gives en redegørelse for brugen af termerne sart, tadsjik og usbeker, der i koncentrat illustrerer et af opdelingens væsentligste dilemmaer. Russiske etnografer og orientaler kæmpede ved århundredskiftet med den konceptuelle afgrænsning af disse grupper, der gik på tværs af deres forventede – især sproglige – grænser, og involverede socioøkonomiske realiteter, der normalt ikke ansås for relevante i afgrænsningen af en nation eller et folk. De «nationale» identiteter, grænsedragningen få årtier senere blev baseret på, var altså hverken særligt klart definerede eller vigtige for størstedelen af befolkningen i det hele taget.

Kapitel 3 beskriver identiteter i forandring under den russiske kolonisering. Her fokuseres specielt på den muslimske reformbevægelse jadidismen som en afgørende faktor i den begyndende udkrystallisering af nationale identiteter. I kapitel 4 analyseres grænsedragningen fra de sovjetiske magthaveres synspunkt med en diskussion af forskellige motiver til reformerne. I næste kapitel skifter perspektivet: Hvilken rolle spillede national identitet i de centralasiatiske kommunisters aktiviteter i starten af 1920'erne? I kapitel 6 diskuteres, hvorvidt de nydannede enheder korresponderede med traditionelle identitetsmønstre og i kapitel 7 opdelingens egen dynamik: Var det blot udførelsen af en på forhånd afgjort plan, eller påvirkedes inddelingen i processen? I kapitel 8 gennemgås grænse- dragningen konkret og endelig gives i sidste kapitel et rids over grænse- dragningens historiske implikationer.

Haugens kildegrundlag består først og fremmest af materialer fra Det centralasiatiske bureaus arkiver og omfatter dokumenter fra bureauet og dets komiteer, materialer fra Kommunistpartiets organisationer i Centralasien, hvis aktiviteter Det centralasiatiske bureau koordinerede, samt korrespondance mellem Det centralasiatiske bureau og forskellige andre organer. Endelig indgår dokumenter, der på forskellig måde relaterede sig til den nationale opdeling, f.eks. henvendelser fra den lokale befolkning i forbindelse med grænsedragningen.

Teoretisk henter Haugen inspiration fra den generelle sovjetforskning, fra spørgsmål om koloniale relationer og orientalismediskursen og endelig fra en række generelle teorier om nationale og andre identiteter. I den sidstnævnte gruppe gør Haugen især brug af Rogers Brubaker, der har fokuseret på nationen som kontingent praktisk kategori, et politisk fænomen som kan opstå brat under bestemte politiske og sociale omstændigheder, og som ikke nødvendigvis er et resultat af udviklingsmæssige processer over tid. Det er et teoretisk perspektiv, som har været fremherskende og frugtbart i studiet af postsovjetiske samfund, og som jeg vil tilslutte mig kan være frugtbart i studiet af Centralasien i 1920'erne.

Centralt i Arne Haugens argumentation er opgøret med den traditionelle vestlige opfattelse af reformerne. Forenklet sagt er det blevet beskrevet som en klassisk kolonial del-og-hersk manøvre, i dette tilfælde med det formål at dæmme op for panturkiske og panislamske tendenser. Haugen argumenterer tværtimod for, at de sovjetiske myndigheder oplevede Centralasien som dybt splittet nationalt, intranationalt, tribalt og klanmæssigt, og det politiske liv i Centralasien tilsvarende som styret af irrationelle og personlige motiver og intriger. Denne fragmentering udgjorde en hindring for konsolideringen af sovjetmagten, økonomisk vækst og modernisering generelt. På denne baggrund kom man gradvis til at betragte en national inddeling og national identitet som faktorer, der kunne samle og forene området og dermed blive et konstruktivt element i konsolideringen af sovjetstaten.

En anden central pointe hos Haugen – og måske bogens største fortjeneste – er argumentationen for, at der var betydelig mere indflydelse fra lokale kommunister end traditionelt antaget. Den nationale diskurs undergik i starten af 1920'erne en betydelig politisering, delvis som et resultat af den sovjetiske politik. Betegnelser som f.eks. usbeker og turkmener fik politisk indhold, men anskuet på en måde som afspejlede historisk kontinuitet. Dette kan f.eks. kaste nyt lys over et af grænsedragningens mest problematiserede dilemmaer, den

usbekisk-tadsjikiske tematik. I den begrebsmæssige afgrænsning af usbeker, den mest omdiskuterede og tvetydige af de centralasiatiske nationaliteter, var det i forbindelse med opdelingen i første række socioøkonomiske kriterier, nemlig nomade–bofast- og land–by-dichotomien, der gjorde sig gældende for de involverede og adskilte usbeker fra kasakher, kirgiser og turkmener. I denne fase identificerede tadsjikkerne sig med netop denne opdeling, hvilket forklarer manglen på tadsjikiske protester ved opdelingen, som ubetinget var i «usbekisk» favør. Efter at Den usbekiske Unionsrepublik var en realitet, og den usbekiske identitet bevægede sig i retning af turkificering, var det den turkisk-iranske dichotomi, der mobiliseredes og lagde grunden til tadsjikisk nationalisme.

Opdelingen således anskuet var altså en dynamisk proces, hvor man på lokalt niveau spillede sine kort og forsøgte at udnytte opdelingen til egen fordel, samtidig med at vægtningen og prioriteringen af identitetskomponenter ændredes i processen. Haugen påpeger endvidere hvordan forskellige hensyn prioriteredes i forskellige situationer. Skiftevis var administrative, nationale og økonomiske hensyn udslagsgivende, hvilket der gives fascinerende eksempler på, f.eks. i det kasakhisk-usbekiske spil om Tasjkent. Disse kapitler, som bringer den centralasiatiske elite på banen som aktører, er nok bogens bedste.

I det afsluttende kapitel diskuteres den sovjetiske nationalitetspolitik og grænsedragningens historiske implikationer. Det er for så vidt en naturlig perspektivering, men måske bliver den alligevel en anelse for bred. Det *er* en stor mundfuld at komme ind på det nationale problems betydning for Sovjetunionens kollaps og sammenligne de nationale bevægelser under *glasnost* på tværs af Sovjetunionen – måske for stor til, at det hele synes relevant. Det er dog selvfølgelig væsentligt at understrege, at Centralasiens selvstændighed ikke på nogen måde var resultatet af en national befrielseskamp. I Vesten var mange så overbeviste om de centralasiatiske republikkers «kunstighed», at man betvivlede, de ville overleve selvstændigheden. Det har de jo imidlertid gjort, og jeg mener absolut, at nationsbygningsperspektivet har sin berettigelse i studiet af de postsovjetiske samfund. At der også, som Haugen anfører, er betydelig politisk dynamik på det subnationale niveau, mener jeg ikke repræsenterer nogen modsætning hertil.

Som det må være fremgået, finder jeg Haugens bog særdeles anbefalelsesværdig. Den vil være relevant for alle interesserede i sovjetisk nationalitetspolitik og er et uvurderligt redskab for studerende i centralasiatiske emner.

Social Capital and Democratisation – Roots of Trust in Post-Communist Poland and Ukraine

Martin Åberg & Mikael Sandberg

Aldershot: Ashgate Publishing Limited 2002

332 s., ISBN 0754619362

Omtalt av **Tor Bukkvoll** [forsker, Forsvarets forskningsinstitutt]

Martin Åberg og Mikael Sandbergs *Social Capital and Democratisation – Roots of Trust in Post-Communist Poland and Ukraine* byr på interessant, om ikke alltid like lett tilgjengelig analyse. Studien faller inn under det man kan kalle «transisjonslitteratur», og den hører teoretisk hjemme innenfor det statsvitenskapelige området komparativ politikk. Åberg og Sandberg søker å analysere hvordan fenomener som demokratiutvikling og sosial og politisk kapital har utviklet seg i Polen og Ukraina fra kommunismens fall og fram til i dag. Videre ønsker de å si noe om hvilken forklaringskraft historiske føringer har i forbindelse med utviklingen av de tre ovennevnte fenomenene i dagens samfunn.

Denne leseren må innrømme at de første 40 til 50 sidene opplevdes som et slit, men at resten av boka framstår som så interessant at man til slutt sitter igjen med en følelse av at det var verdt innsatsen. Det er særlig tre forhold som gjør at begynnelsen av denne boka er krevende å lese.

For det første inneholder innledningen et vell av teoretiske tilnærminger. Det kan ikke være mange av de internasjonale teoretikerne innenfor komparativ politikk som ikke er nevnt. Forfatterne har rett og slett forsøkt å gape over for mye. Selv om det uten tvil er sammenhenger mellom demokratiutvikling, sosial kapital, politisk kapital, «care taking» og alle de andre teoretiske begrepene som introduseres, blir ikke disse klart nok redegjort for. Dette gjør at denne leseren sitter igjen med en følelse av at det er en rød tråd, men at det forblir noe uklart hva denne består i. Det er også et problem at de sentrale teoretiske begrepene ikke blir uttømmende diskutert i den teoretiske introduksjonen. Man får for eksempel presentert en utvidet og fyllestgjørende forklaring av «sosial kapital» først lenge etter at dette begrepet ble introdusert i analysen.

For det andre kan det synes som om man – først og fremst i det teoretiske introduksjonskapitlet – bevisst har forsøkt å sette færrest mulig punktum. Sjulinjers setninger med fire fem innskudd og et par lengre parenteser letter ikke akkurat jobben for leseren.

Og for det tredje skjemmes teksten en del steder også av mangel

på språkredigering, og dette gjelder ikke bare i begynnelsen av boka. Setninger som «The problems parties in Poland and Ukraine have in this task is not is a reason to reject the thesis, ...»(sic!) (s. 272) forekommer flere steder.

Hvorfor er så allikevel boka givende lesning? Først og fremst fordi den på meget grundig vis integrerer og tester eksisterende teori opp mot interessant empiri. Selv om det empiriske fokuset først og fremst retter seg mot de to byene Wroclav i Polen og Lviv i Ukraina, klarer forfatterne også på en overbevisende måte å trekke konklusjoner både om det nasjonale plan og mer generelt om det politisk-kulturelle øst-vest-skillet i Europa. Huntingtons «Clash of Civilizations»-tese testes eksplisitt i denne sammenheng, og det gis betinget empirisk støtte for noen av Huntingtons hypoteser. Med bakgrunn i et stort statistisk materiale, både egeninnsamlet og lånt fra andre, finner for eksempel forfatterne støtte for Huntingtons påstand om at troen på «den sterke hånd» er et trekk ved den politiske kulturen øst i Europa, som svekkes når man beveger seg vestover.

Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt demokratiets og den sosiale kapitalens utvikling i de to landene best kan forklares ut fra historiske føringer eller nåtidige sosiale og politiske forhold, konkluderer Åberg og Sandberg med at de historiske føringene har liten eller ingen forklaringskraft i tilfellet Wroclaw, mens man kan se en viss effekt i Lviv.

Selv om de to forfatterne i stor grad lykkes i å være åpne i spørsmålet om hvor mye forklaringskraft de historiske føringene har, synes de likevel av og til å trekke noe for bastante konklusjoner. For eksempel forklarer de det forhold at Ukraina valgte et presidentsystem framfor et parlamentssystem, med at troen på «den sterke hånd» er et sentralt trekk ved ukrainsk politisk kultur, og de nevner her de ukrainske oligarkene som noen av de viktigste aktørene. I dag ser det imidlertid ut til at det er nettopp de ukrainske oligarkene som nå kan lykkes med å ribbe presidenten for nesten all makt til fordel for parlamentet. Her er det ikke historiske ryggmargsreflekser som er ute og går, men nåtidig egeninteresse. Oligarkene frykter at opposisjonen kan vinne neste presidentvalg, og de regner med at de har bedre utsikter til å kontrollere parlamentet.

På samme vis synes Åberg og Sandberg det er paradoksalt at kommunistene i Ukraina er pådrivere for å styrke parlamentets stilling, siden man kunne anta at de på grunn av sin autoritære arv heller ville støtte et sterkt presidentembete. Her er det imidlertid igjen rasjonelle kalkuleringer heller enn historisk nedarvede holdninger

som best forklarer: Kommunistene har ingen sjanser til å vinne et presidentvalg, men gjør det gjennomgående godt i parlamentsvalg.

Det har vært skrevet og sagt mye om forskjellene mellom øst og vest i Europa når det gjelder politisk kultur, men det synes ikke urimelig å hevde at mye av dette har vært basert på antakelser snarere enn empirisk dokumentert kunnskap. Åberg og Sandbergs bok er et viktig bidrag til å rette på dette, selv om de av og til gir kulturvariabelen større forklaringskraft når det gjelder utviklingen av politiske forhold i de to landene enn det strengt tatt er grunnlag for.

Nye bøger i Norden

DANMARK:

Bach Nielsen, Erik

Grammatika: Russisk grammatik

København: Gyldendal 2003
399 s. ISBN 8702019353

Bauman, Janina

I vintervold: Optegnelser fra Warszawas ghetto

Oversat af Marianne Madelung
København: Anagram 2004
171 s. ISBN 8791496098

Kulavig, Erik

Stalins hjemmefront 1941–1945

Odense: Syddansk Universitetsforlag 2004. 239 s.
ISBN 8778388546

Libak, Anna

Rusland på røde plader

København: Lindhardt og Ringhof 2004. 154 s. ISBN 8759522489

Mørch, Andreas Trier

The unknown St Peterburg: architecture from 1917 to 1956

København: Royal Danish Academy of Fine Arts 2003
158 s. ISBN 8787136473

Petersen, Peter H. & Henrik Lund (red.)

Environment in Ukraine: problems and challenges

København: Danish Environmental Protection Agency 2003
109 s. ISBN 8779725538

Tolstoj, Lev

Krig og fred

Bind 1–2
Oversat af Ad. Stender-Petersen, rev. af Marie Tetzlaff
København: Gyldendal 2004
718 + 719 s. ISBN 8702012308

FINLAND:

Alapuro, Risto, Ilkka Liikanen & Markku Lonkila (red.)

Beyond post-Soviet transition: micro perspectives on challenge and survival in Russia and Estonia

Kikumora publications. Series B, no. 30
Helsinki: Aleksanteri Institute 2004. 253 s. ISBN 9521014660

Dudarev, Grigory et al.

Advantage Northwest Russia: the new growth center of Europe?

Sitra reports series no. 33
Helsinki: Sitra 2004
257 s. ISBN 9515634458

Engman, Max (red.)

**Dagligt liv i St. Petersburg:
bland kejsarens finländska
undersåtar**

Helsingfors: Svenska litteratur-
sällskapet i Finland 2003
376 s. ISBN 951583094X

Haavio-Mannila, Elina &
Osmo Kontula

**Sexual trends in the Baltic Sea
area**

Publications of the Population
Research Institute. Series D, no. 41
Helsinki: Population Research
Institute, Family Federation of
Finland 2003
272 s. ISBN 9529605994

*Harvilahti, Lauri &
Zoja S. Kazagaceva*

**The holy mountain: studies on
Upper Altay oral poetry**

Helsinki: Academia Scientiarum
Fennica 2003
166 s. ISBN 9514109511

Järvinen, Hanna

**The myth of genius in move-
ment: historical deconstruction
of the Nijinsky legend**

Turun yliopiston julkaisuja
Turku: Turun yliopisto 2003
448 s. ISBN 9512924021

Laitila, Teuvo & Jyrki Loima

**Nationalism and orthodoxy: two
thematic studies on national
ideologies and their interaction
with the church**

Renvall Institute publications no. 15
Helsinki: Helsinki University 2004
206 s. ISBN 9521016728

Liuhto, Kari & Jari Jumpponen

**The Russian eagle has landed
abroad: evidence concerning
the foreign operations of
Russia's 100 biggest exporters
and banks**

Lappeenranta: Lappeenranta
University of Technology 2003
143 s. ISBN 951764731X

Mäkinen, Tarja

**Cultural tourism and sustain-
able development: results of
the cooperation of the state
authorities of Finland and the
Republic of Karelia on cross-
border territories**

Helsinki: Ministry of Education,
Department for Cultural, Sport and
Youth Policy 2003
51 s. ISBN 9524425378

*Novikova, Irina & Dimitar
Kambourov (red.)*

**Men in the global world:
integrating postsocialist
perspectives**

Kikimora publications. Series B, 29
Helsinki: Aleksanteri Institute
2003
255 s. ISBN 9521013087

Prozorov, Sergei V.

**Political pedagogy of technical
assistance: a study in historical
ontology of Russian post-
communism**

Studia Politica Tamperensis no. 11
Tampere: University of Tampere
2004
507 s. ISBN 9514458508

Rautio, Vesa

The potential for community restructuring: mining towns in Pechenga

Kikumora publications. Series A, no. 9 Helsinki: Aleksanteri Institute 2003. 168 s. ISBN 9521014180

Sutela, Pekka

The Russian market economy.

Kikumora publications. Series B, no. 31, 2. edition
Helsinki: Aleksanteri Institute 2003. 268 s. ISBN 9521014679

Vesa, Unto & Frank Möller

Security community in the Baltic Sea region? Recent debate and recent trends

Occasional papers no. 88
Tampere: Tampere Peace Research Institute 2003
199 s. ISBN 9517062028

Westerholm, Sten

På vandring i Estlands svensk-bygder

Helsingfors: Svenska folkskolans vänner 2003
152 s. ISBN 9519087621

NORGE:

Flikke, Geir (red.)

The Uncertainties of Putin's Democracy

Conference proceedings
Oslo: Norwegian Institute of International Affairs 2004
143 s. ISBN 8270021008

Kapuscinski, Ryszard

Imperiet

Oversatt av Ole Michael Selberg
Oslo: Aschehoug 2004
283 s. ISBN 8203208150

Kjetsaa, Geir

Anton Tsjekhov

Oslo: Gyldendal 2004
192 s. ISBN 8205291624

Marsden, Philip

På kanten av verden: en reise i Russland og Kaukasus

Oversatt av Fartein Døvle Jonassen
Oslo: Damm 2004
233 s. ISBN 8204085478

Olszanski, Tadeusz et al.

Budapest

Oversettelse Stein Gabrielsen;
norsk tilpasning Ebba og Jens Holmboe
Gyldendals reiseguiden
Oslo: Gyldendal fakta 2003
264 s. ISBN 8205308004

Strand, Morten & Irina Kosareva

St. Petersburg-historier: om tsarenes storslåtte hovedstad, om Gogol og Dostojevskij, Rasputin og Lenin, Stravinskij og Sjostakovitsj, Brodsky og Putin, om byen som fødte revolusjoner og betalte for det

Oslo: Tiden 2003
223 s. ISBN 8210048449

SVERIGE:*Bánk, Zsuzsa***Simmarens**

Översättning: Ulrika Wallenström

Stockholm: Bonnier 2004

254 s. ISBN 9100101060

*Brändström, Annika & Marjan**Malesic (red.)***Crisis management in Slovenia:****comparative perspectives**

Stockholm: Crismart, Swedish

National Defence College 2004

369 s. ISBN 9189683595

*Drakulic, Slavenka***Inte en fluga förnär:****krigsförbrytare inför rätta**

Översättning av Ia Lind

Stockholm: Norstedt 2004

199 s. ISBN 911301238-X

*Granberg, Jonas***Veche in the chronicles of
medieval Rus: a study of
functions and terminology**

Göteborg: Historiska institutionen,

Göteborgs Universitet 2004

245 s. ISBN 9188614492

*Grelz, Karin***Beyond the noise of time:
readings of Marina Tsvetaeva's
memories of childhood**

Stockholm: Almqvist & Wiksell

2004. 184 s. ISBN 9122020586

*Isacson, Claes-Göran***Karl X Gustavs krig: fälttågen i
Polen, Tyskland, Baltikum,
Danmark och Sverige 1655–
1660**

Militärhistorisk pocket

Lund: Historiska media 2004

286 s. ISBN 9185057258

*Kolouh-Westin, Lidija***Learning democracy together in
school? Student and teacher
attitudes in Bosnia and
Herzegovina**Stockholm: Institute of International
Education, Stockholms
Universitet 2004

206 s. ISBN 9172658282

*Korek, Janusz***Demokrativetande i Polen och****Ukraina under den post-
kommunistiska perioden: en
diskursanalytisk studie av
nationella, regionala och
lokala tidskrifter 1989–2001**Stockholm: Slaviska institutionen,
Stockholms Universitet 2004

145 s. ISBN 9187290502

*Lajos, Attila***Hjälten och offren: Raoul
Wallenberg och judarna i
Budapest**Växjö: Svenska emigrantinstitutet
2004. 320 s. ISBN 918536410X*McKelvie, Robin***Kroatien. Med fakta om Zagreb,
Istrien, Dalmatien, Dubrovnik
och mycket mer!**

Översättning: Bo Rydén

Stockholm: Wahlström &

Widstrand 2004

144 s. ISBN 9146204873

Orlev, Uri

På flykt

Översättning av Carla Wiberg efter
Hillel Halkins engelska översättning från hebreiskan
Stockholm: Rabén & Sjögren 2004
222 s. ISBN 9129656842

Zoppé, Leandro et al.

Kroatien. Museer, viner, kyrkor, borgar, befästa städer

Översättning: Sofia von Malmborg
Stockholm: Streiffert 2004
288 s. ISBN 9178862949

Radzinskij, Edvard Stanislavovic

Rasputin: Rysslands svarte eminens

Översättning från ryska: Staffan Skott
Stockholm: Norstedt 2004
535 s. ISBN 9113012207

Rockberger, Nicolaus

Det nya Europa: central-europeisk och baltisk historia och politik

Stockholm: SNS Förlag 2004
363 s. ISBN 917150947X

Simons, Gregory

Religious resurgence: the influence of the Russian Orthodox Church as reflected through the media

Stockholm: Almqvist & Wiksell International 2004
72 s. ISBN 918965210X

Weiss, Klara

Som ett höstlöv i vinden: mitt vittnesmål om det som påstås aldrig ha hänt

Stockholm: Leopard 2004
382 s. ISBN 9173430536

Forord

Defenestrasjon – ein tsjekkisk politisk tradisjon?

Elisabeth Bakke

Den polske venstrefløyssammenslutning SLD
– fra partiføderation til et almindeligt politisk parti

Søren Riishøj

Blat – mellom gaver og varer i Moldova

Elisabeth L'orange Fürst

Iran i russisk sikkerhetspolitikk: kærlighed eller
fornuftsægteskab?

Jakob Sørensen & Allan H. Larsen

Demokratiet og dets fiender: holdninger til demokrati i
Baltikum

Kjetil Davald

Kulturmöten och kommunikation i svenskt baltiskt
utvecklingsarbete

Tove Lindén

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

ISSN 0801-7220

9 770801 722005